

Kovács András Ferenc, Kibédi Varga Áron,
Marsall László, Veress Miklós,
Zalán Tibor versei

Ferdinandy György, Grecsó Krisztián
novellája

Tandori Dezső, Pintér Lajos esszéje

Pümkösti Árpád: Rákosi Mátyás
száműzetése és halála

Beszélgetés Zsótér Sándor rendezővel

tiszatáj

IRODALMI FOLYÓIRAT

Főszerkesztő:
OLASZ SÁNDOR

Szerkesztő:
HÁSZ RÓBERT

A szerkesztőség tagjai:

ANNUS GÁBOR
(művészeti szerkesztő)

DOMÁNYHÁZI EDIT
(nyelvi lektor)

HAJÓS JÓZSEFNÉ
(szerkesztőségi titkár)

tiszatáj

Megjelenteti a Tiszatáj Alapítvány Kuratóriuma
a Csongrád Megyei Önkormányzat, Szeged Megyei Jogú Város Önkormányzata,
a József Attila Alapítvány és
a Nemzeti Kulturális Örökség Minisztériuma
Nemzeti Kulturális Alapprogram
támogatásával.

NEMZETI KULTURÁLIS ÖRÖKSÉG
MINISZTERIUMA

Felelős kiadó: Tiszatáj Alapítvány.
Szedés, tördelés: Tiszatáj Alapítvány.
A lapot nyomja: Officina Tannymoda, Szeged.
Felelős vezető: Dr. Kékes Tiborné.

Szerkesztőség: 6741 Szeged, Rákóczi tér 1. Tel. és fax: (62) 421-549. Levélcím: 6701 Szeged, Pf. 149.
Terjeszti a HÍRKER Rt. és az NH Rt. Előfizethető a hírlapkézbesítőknél és a Hírlapelőfizetési
Irodában (Budapest, XIII. Lehel u. 10/A, levélcím: HELIR, Budapest 1900), ezen kívül Buda-
pesten a Magyar Posta Rt. Levél- és Hírlapüzletági Igazgatósága kerületi ügyfélszolgálati irodáin,
vidéken a postahivatalokban; közvetlenül vagy postautalványon, valamint átutalással a Posta-
bank Rt. 11991102-02102799-00000000 pénzforgalmi jelzőszámra.

Egyes szám ára: 120 forint.

Előfizetési díj: negyedévre 360, fél évre 720, egész évre 1440 forint.

ISSN 0133 1167

Tartalom

LV. ÉVFOLYAM, 5. SZÁM

2001. MÁJUS

KOVÁCS ANDRÁS FERENC: Palatinusi gúnydal (Kavafisz ismeretlen verseiből)	3
VITÉZ GYÖRGY: Dies Irae	4
GRECSÓ KRISZTIÁN: Övcsattogás	6
ZALÁN TIBOR: Kevert számok és személyek	19
MARSALL LÁSZLÓ: Elégia egy néhai kertről; Veszettek Madrigálja	24
VERESS MIKLÓS: Danse macabre: Negatívban	27
FERDINANDY GYÖRGY: A brácsás	29
KIBÉDI VARGA ÁRON: 390; 391	32
GÉCZI JÁNOS: Physiologus	34
TANDORI DEZSŐ: Pintér Lajos fehér-színképei (Költeszet 1971–1996)	36
NAGY GÁBOR: Gyom a háztetőn; Vízöntő; Lehetne másképp	42
PINTÉR LAJOS: Holdárnyék	46
PÜNKÖSTI ÁRPÁD: Kilátás a Tien-Sanra I. (Rákosi Mátyás száműzetése és halála)	57

KRITIKA

BEDECS LÁSZLÓ: Galambrealizmus (Parti Nagy Lajos: Hőszám tere)	77
--	----

RÁCZ I. PÉTER: Halál és szerelem (e kettő kell...) (Háy János: Közötte apának és anyának, fölötte a nagy mindenségnek)	83
PÉTER LÁSZLÓ: Imagológia (Rákos Péter: Nemzeti jelleg, a miénk és a másoké)	86
CSŰRÖS MIKLÓS: Imre László: Irodalom és küldetés	89
N. HORVÁTH BÉLA: A líra tudománya (Szigeti Lajos Sándor: [De]formáció és [de]mitologizáció)	92

MŰVÉSZET

SZAKOLCZAY LAJOS: Vigalmak dévaj krónikása (Alak- és lélekvándorlás Vén Zoltán grafikáin)	97
---	----

„A Tisza-parton mit keresek?”

HOLLÓSI ZSOLT: Beszélgetés Zsótér Sándor rendezővel („A szabadságot is a fejemben akartam megélni”)	100
---	-----

Tiszatáj-díj 2001	112
-------------------------	-----

Szerkesztői asztal a belső borítón

ILLUSZTRÁCIÓ

VÉN ZOLTÁN grafikái az 5., 18., 23., 26., 33., 45., 76., 91., 96., 99. és a 111. oldalon

DIÁKMELLÉKLET

VASY GÉZA: A beérkezés ígérete
(Kormos István 1947-ben)

KOVÁCS ANDRÁS FERENC

Palatinusi gúnydal

KAVAFISZ ISMERETLEN VERSEIBŐL

*Emlékezz Commodusra, isteni Elagabalus!
Commodusra, az istentelenre, aki hős Hercules
Victorként, gladiátori vértben feszített a Capitoliumon,
Commodusra, ki oly veszettül kedvelte az arénát, cirkuszt,
S némelykor kenyeret is osztogatott a tömegnek.
Adott a népnek – úgy, ahogy ma mondanák –
Adott keményen új cécókat, ünnepeltetést,
Parádét, kardvasat... Mikor mi tellett közkincstárilag.*

*Emlékezz rá, de Pertinaxra is, nosza, isteni Elagabalus.
És Caracalla apádra, kiről hírlík, hogy fia volnál,
Szent apameai fattya, igaz Severus, isteni Elagabalus,
Szír szuka taknya, emesai főpap, némbéri, pendelyes
Imperátor, anyámasszony katonája, te isteni Elagabalus,
Bujálkodó kölök, könyörtelen kamaszringyó!*

*Miféle csalfa fényre nyílt csipás szemed, isteni Elagabalus?
Mért nem maradtál inkább Syriában – otthon
Piszkálni orrod s Baál tűzét, vidéki trágyabűzben,
Elvakultan... Ej, te vérengző komisz, te isteni Elagabalus,
Minek kellett neked, te halhatatlan, épp Rómába jönnöd?
Tán nem hallottad még sosem, hogy itt, isteni Elagabalus,
Gyorsan halnak az istenek?*

Rómában, 221-ben, Alexander Severus esztendejében

VITÉZ GYÖRGY

Dies Irae

*És akkor, mintha a Felsőbb Régiókba emeltek volna
ismeretlen gépezetek, átlátszó daruk, vagy az a bagdadi szőnyeg,
és a filmekből megszokott aranyló oszlopcsarnok közepén
a jókarban tartott szökőkút körül ült
kék bőrzekés hombázó angyal.*

*Valami bevetésről jöhettek, – fogát piszkálta az egyik,
a másik épp csizmáját húzta le, – szárnyukat már lecsatolták –
velem egyáltalán nem törődtek, közben alább adta a permetező víz
s először szólt, maga elé – a fogpiszkálós angyal:*

*„Ha nem csurran, cseppen. Pazarolják a vizet az elíziumi mezőkre
s nemsokára jön a hét szűk esztendő. Két lélek se fér el
egymás mellett. Előzni is tilos lesz.*

A kapcsás angyal pedig végre szóra méltatott:

„Ki ön, és mit akar?” Én (azt hiszem,) így válaszoltam:

»Nem tudom ki vagyok, de a szférák zenéjét akarom hallani.

*Mondják, a csarnok akusztikája kiváló. A mennyei harmóniák,
bevezetések, betámogatások, – szóval tudja mire gondolok...«*

*„No, látom, maga is úgy be van rezelve mint a többiek;
a nevüket is elfelejtik, meg hogy honnan, miért, mivégre?*

Látja azt a nagy bazi sztereót ott a sarokban?

Igen, a mozaik arc szent szakállán, az, az:

Elromlott, érti? Bedöglött. Belebotlottak az üdvözült lelkek.

Azóta nincs szférazene. Ha akar, azért maga is belerúghat.

*Vagy dúdoljon hozzá: mikro-csip-csip csóka,
szűklátókörű varjúciska, – add ki a hangot,
szólj szigorúan: ADD KI!”*

S akkor felém fordult a fogápoló angyal is:

„Maga is jókor érkezett; holnap lesz a Harag Napja,

– gyöngébbek kedvéért a Végítélet,

mikor megszólalnak a trombiták és kikelnek sírjukból a holtak.

Tuba mirum spargens sonum. Tud maga latinul?”

Igenis kérem. »Spárgán lóg a trombitája.«

„Na hallod, ez még viccel is?
 Nem tudja, lesz itt olyan reszketés
 mikor a Bíró jön, hogy rögtön ítéljen.
 – A másik terem tele van fogakkal,
 a vacogástól és csikorgatástól hullottak ki
 s a többi teremről jobb nem is beszélni. –”
 Én a maga helyébe egy kis kegyelemért folyamodnék,
 szállás, magába-szállás – mert a Főnök irgalma ugyan végtelen,
 de néha allergiát kap a pimaszoktól
 s kötélből ostort fon...

Erre ébredtem fel. S ágyam két oldalán
 ott álltak a már fölcsatolt szárnyú bőrzekés angyalok
 s azt súgták unisonoban: Kisfiam, mondd szépen utánunk:
 supplicanti parce Deus,
 pie Jesu Domine

Azóta nem tudom, ébren vagyok-e vagy az álom tart-e örökké?

1/10

YOUNG

P.F.96 VÉN ZOLTÁN

GRECSÓ KRISZTIÁN

Övcsattogás

Ottóval szerződtek minket az állattenyésztésbe, ahol a tegnapi naptól kezdve bejelentett munkaerők vagyunk. Imre bácsi a mázsaházban képzett ki minket tűzvédelemből, okosan. Mikor annál a résznél tartott, hogy a tüzet jelezni kell, Ottó eléggé értetlenkedett, és azt kérdezte tőlem, milyen retkes gatyának néznek itt minket?

Jól hallható „Tűz van!” kiáltással?

Most miért kérdezed ezt?

Én igazán elégedett vagyok, semmilyen esetre sem mondanék ilyesmit, sőt attól kezdve kifejezetten megbecsülöm magam, hogy megtudtam, tizenhét pályázóból én lettem a szerencsés választott, és persze Ottó, akire azért jobb, ha hallgatok. Az utóbbit Imre bácsi mondta nekem, én meg rögtön rávágtam, jó. Még azt is szerettem volna hozzátenni, hogy nem kell megijedni. Ottó nekem egészen kiskoromtól közeli barátom, el sem lehet mondani, mennyire; de egy szempilla beleszaladt a szemembe, és mire kidörzsöltem, már nem volt aktuális. Hazafelé menet Ottó mormogott valamit a bajsza alatt, hogy ő azért nem akar ezen a helyen trottyossá zsugorodni.

Ezt nem igazán értettem, miért kellene zsugorodni? Hát inkább szárnyaink vannak, nem érzed?

*

Olyan volt valamiért belül a gyomrom, mint egy káposzta: rétegesen gyűrűzött a szomorúság. Nem is, inkább, mint egy hagyma. Rétegesen gyűrűzött, de legbelül nem volt semmi. Szerettem volna ezt valahogy elmondani. Mikor Imre bácsi megérkezett, már a második kör kávé is lefőtt. Akkor arra gondoltam, hogy az is megvigasztalna, ha csak valamit mondanék neki. A zsebéhez nyúlt. Kolbászszíros volt a keze. Kibányászta a pénzt, igen nagy keservvel, és éppen akkor dobta bele a kupába, mikor Ottó.

Mi van, erre készültél, te hatásvadász?

Egyszerre! Mondták kórusban, és kacagtak.

Úgy mentem el, hogy meg se mukkantam: a bátorságom eloldalgott, lehetőséget nem láttam.

Legalább ötszáz tonna gabonát hordtak be Véro Tóniék az egyes udvarba. Úgy láttam, igyekeznek, sűrűn kidomborodik a sofőrfej az ablakon, de hát lehetetlen olyan pontosan, merőlegesen az utánfutót a halom mellé állítani, hogy be legyen löve, mint a lélegzet. Így a fő halmok mellett mellékalmok

keletkeztek. Bánfi bácsi a mindenes szekrény árnyékában matatott, és igen ré-
mült arcot vágott, mikor beléptem. Ingerülten szólt rám.

Legközelebb kopogjál, fiam, mielőtt belépsz!

A szerszámokért jöttem.

Erre még feszesebb lett. Azt hittem, ló kéne.

Ez valahogy nem volt tiszta, miért mondta ezt? Vicc akart lenni netán, eset-
leg valami szólás-mondás? Nem tudom.

Nekiduráltam magam, hogy a mellékhalmozat elegyítsem a főhalmozatokkal.
Mentem, mint a meszes. De csalatkoznom kellett, mert az apró halmok egy-
általán nem is voltak annyira aprók. Tenyerem, hogy még nehezebb legyen,
hamar fölhólyagosodott. Nem akartam azt érezni, hogy az első komolyabb
megpróbáltatásnál, alig egy hét után begyullad bennem a munkakedv, mint az
akáctüskök, és nincsen erőm. Ezt nagyon-nagyon nem szerettem volna.

Milyen dolog az?

Véró Tóni rám szólt. Ne örüljél már meg!

Értetlenül néztem rá, hogy amit meg kell csinálni, mit tehetnék, azt meg
kell csinálni. Erre elmondta, hogy a nagyobb mennyiségek után, mint amilyen
ez a mai is, átjön ide az UAZ a silózóktól, és összetolja. Elég, ha azután össze-
söprök.

Az UAZ csak négy után érkezett meg, addig végigmentem unalmamban
szemmel az összes betonrepedésen.

Hihetetlen, micsoda ágas-bogas érrendszer!

Mint a testben: megy a pihenő szélétől egy fő ér, azt ütoérnek kereszteltem,
és abból egy mélyedésben, ami lehetne mondjuk a gyomor, leágazik sok ezer
apró, fűrge út. Jaj, mennyire szép! Egész nap nem volt, igazság szerint semmi
dolgom, mégis mire az UAZ megjött olyan fáradt voltam, hogy szinte fájtak
a csontjaim. Öregednék? Szerencsére Faragó bácsi a legjobb UAZ-os a faluban:
úgy szintre tudja tenni a lapátot, hogy szem az alatt át nem csúszik.

Hazafelé ezt kérdeztem Ottótól, mitől lehet bennem ez a feszély hangulat?

Olyan nincs, mondta.

Milyen nincs, te, miről beszélsz?

Hát olyan, hogy feszély hangulat!

*

Nőtt a bokámra egy csomó, és herpeszes a szám. A fenekemmel is történt
valami, nem tudom, milyen egész pontosan egy aranyér, de gyanús. Egész éjjel
nem aludtam a találkozás után.

Miért ez a sok rossz, miért?

Reggel kimentem háromnegyed hatra, és lefőztem két adag kávé, hogy ha
Vizi néni kiér, ne kelljen bajlódnia. Aztán bementem felíratni az UAZ-t, mert

az egyesén kis híja, hogy meg nem ázott a gabona. Azt gondolom, be kéne vinni a magtárba.

Visszafelé Véro Tóniékkel találkoztam. Semmi gáz Öcsi, mondta Tóni, föl a fejjel.

Hát hogyne, vigyorogtam. Az jutott eszembe, ha fölemelem a fejem, akkor bele lehet csinálni. Csúnya dolog.

A kettesen az induló repedés jól kiszélesedett, nem elég, hogy ettől az ott tárolt sódert alig lehetett lapátolni, a talajvíz is följött. Kínszenvedés volt dolgozni. Véro Tóniék a pihenőbe heverésztek, még Bánfi bácsi is kijött.

Olyanokat kiabáltak nekem, hogy hajrá.

Hogy még ezt a kis darabot. Hogy egyenesítsd ki a betont, fiam.

Halál az ilyenek fejébe!

Mindegyik egy-egy késszúrás volt, jó mélyen, hiszen nem volt megfelelő alkalom ez a viccelődésre. Este szinte öntöttem magamba a pálinkát. Bámultak is, mi lelt. Nem tudom hányadiknál járhattam, mikor benézett Ottó. Nagyon örültem neki, mondhatom, a lehető legjobbkor jött.

Az Isten küldött téged, te betyárfajzat!

Mi újság, kérdeztem, hogyhogy benéztél? Még semmit sem meséltél az új irodai munkádról, hogy...

Erre megrázta a fejét. Hagyjam abba.

Iszol egy sört, kérdeztem erre zavartan.

Válaszul, ismét, csak egy néma fejrázás.

A Zöld Sast régen Oláh kocsmának hívták, és itt csinálták egy elképesztően nagy és dohos pincében a Bambit. A csatos üvegeket valahonnan vidékről hordták, mert nálunk a faluban nincsen üvegfúvó műhely. Mikor hozták a palackozóba az üvegeket, minket is leengedtek, és a barátommal annyit ihattunk, amennyi csak tetszett. Aztán mikor a platós ZIL-t megrakták a korábban hozott, azóta teli töltött palackokkal, minket is kivettek. Elslattyogtunk a víztoronyig, ami jó, ha száz méter, és nevetve kiabáltuk, hogy mi is víztornyok vagyunk. Lehugyoztuk a tövét, ötször hatszor is egymás után.

Hát egy Bambit?

Fejrázás.

Ezután hosszan nem szóltunk semmit. Alig mertem kortyolni a sörömből.

*

Magamban azt gondoltam, igazán meglepő, hogy valaki az első napon ilyen kedvvel kerekezik hazafelé.

Kéri Sanyi bácsi volt beosztva a Steigerre, nem volt sehol a gép, de láttam, hogy lazán van hagyva a gödör. Én is szeretnék fölkerülni gépre, mondtam. Erre Ottó sanda tekintetet vágott, amiről már tudom, nem jó jel. Egyszer pe-

dig már fölvilágosítottam. Így fogalmaztam akkor: figyelj, Ottó, ettől olyan ostobának, sőt valamiért sárosnak érzem magam, ez pedig annyira kellemetlen!

Erre Ottó úgy tesz, mint akinek lila gőze sincs erről.

A nagybátyámék telke előtt váltunk el, mert láttam, hogy Tóni bácsi éppen hajtogatná szét az ívet a gyári bekötőn, de nemigen halad a szélről. Ottónak azt javasoltam, hogy vagy tekerjen haza, vagy ha annyira nem siet, a Zöld Sasban bevárhat.

Nem.

Sokáig duzzogtam erre, hogy így, meg úgy, mit gondol magáról ez a töklámpa, de végül kifakadt bennem ez a fekély. Sőt, azt kell mondanom, jó döntéssé változott a szememben, mert ráhúzni is segítettem a fóliát, jobban mondván, még be is löni az ágyat. Ehhez annyira már nem volt kedvem, de hogy menjek el, közben? Munka alatt elújságotam Tóni bácsinak a nagy eseményt.

Örült, és azt mondta, jegyezzem meg ezt a napot, mert sorsforduló az életemben.

*

Kezembe vettem a gőzölgő, jó illatú kávét, és az ablak felé fordultam: néztem a város felé rohanó autókat, és éppen akkor jött a reggeli csuklós sárga is. A mázsaház előtt egy nehéz lapulevél himbálódzott. Keresztbe rajta egy vaskos meztelen csiga vonal. Arra gondoltam: egy jó munkahelyen végezhetek hasznos munkát, és ez őszinte meglepedéssel töltött el.

Ottó szinte egyszerre érkezett meg Imre bácsival, amit én, a magam részéről nem tartok illendőnek, hiszen mégiscsak ez az első *olyan* értelemben vett napunk. Imre bácsi a Rámás dobozba potyogtatta a zsebébe készített huszonhét forintot, a hokedlire huppant és úgy tett, mintha észre se venne minket. Pedig már szívesen hozzákezddtem volna a munkához, arról nem is beszélve, hogy fogalmam sem volt, konkrétan mi vár rám. Majd háromnegyed óra telt el ebben a feszült várakozásban, és már kis híján hét volt, mikor simogatni kezdte a combját, ami megfigyeléseim szerint a készülődés jele nála. Ekkor át-sétáltunk a főépületbe. A főépületet nemrég még Gorkijnak hívták, de az utóbbi időben nem hívjuk így. A nagy zöld tábla is lekerült róla, ami valóban nem volt olyan patinás, mint ez a mostani, amin metáلكék, árnyékos betűk vannak, meg egy féloldalt látszó tehénhátsó. Imre bácsi helyel kínál bennünket, ő maga beült az asztal mögé.

Szónoki hangon kezdte: most akkor felvesszük az adatokat, és mindent szépen ledokumentálunk, hogy meglegyen. Elégge furcsa, gondoltam magamban, és ezt később mondani is akartam Ottónak, csak elfelejtettem, hogy Imre bácsi milyen lassan és nehézkesen ír, pedig ő itt a telepen az, akinek egyáltalán írnia kell. Miközben töltögette ki a rubrikákat, végig ezt figyeltem.

Vajon én is ilyen lassan írok? Már régen írtam, végül is, lehet.

Amint ezekkel megvoltunk, Imre bácsi elmondta, hogy legjobb lenne, ha mi ketten a munkában is kialakítanánk egy belső rendet, ami nem feltétlenül a munkamegosztást jelenti. Higgyem el, mondta, és ekkor nyomatékosan rám nézett, őneki rengeteg ügylettel kell megbirkóznia nap mint nap. Az esetleges kérdéseimre, ezért aztán, nem áll módjában minden alkalommal megnyugtató, és minden szempontból kielégítő választ adni.

*

Másnap reggelre berendeltek a főépületbe. Igen rossz büntudattal tekerni kifelé a telepre. Félve. Bánfi bácsi megnyugtatómra rögtönzött szónoklata, így másnapra, egyre kevésbé tűnt megalapozottnak. Még ha az egész Zöld Sas egy véleményen volt is vele.

A vasútállomás mellett úgy susogtak a nyárfák, mintha tövüknél rázná őket egy szakállas, fekete ördög.

Egész este a vállamon pihentette a kezét az öreg, és gyakorta ismételte, hogy nagyobb lesz ennek a füstje, mint a lángja.

A tészkanyarnál két döglött macska feküdt az úton, az egyiknek a bele is kilógott.

Talán már a harmadik körön voltunk túl, mikor a telep hőségének nevezett, ami azért jólesett.

A Főépületben Ottóval találkoztam, aki egy irattömbbel vacakolt.

Hát te?

Mit hápogsz, rivalált rám, te alkoholistá?

Mit makogsz, köcsög? Hát a hátsódba durrantok, de spiccel, hogy megvakuljál! Érted?

Mit csinálsz te itt, kérdeztem.

Dolgozom.

Itt?

Igen, feszített be, ezentúl itt. Mikor elfordult, tudatosult bennem, mi a furcsa rajta. Nem borotválta le a bajszát, és olyan a haja, mintha vizes lenne. Nem tetszett a változás, idegennek tűnt, egy másik Ottónak, aki nem is a barátom.

Dr. Szekeres Gyula vezérigazgató. Ez van a Gyula bácsi ajtajára írva. Nagy réztáblára metszett betűk.

*

Hat óra tájban kellett másnap tiszteletünket tenni a mázsaházban, hogy a beosztásról, egyéb fontos tudnivalókról értesüljünk. Amikor én háromnegyedkor odaértem, még csak Vizi néni volt ott, főzte le a harmadik kör kávéját, hogy a munkásoknak legyen. Erre azt mondtam, hogy én is munkás vagyok: ez az első napom.

Csibe vagy te még, tejfölösszájú, nevetett erre Vizi néni, és elővette a pozdorjalapos szekrényből a margarinos kupát, amibe a pénzt kell tenni fogyasztás után. Ekkor egy nagy esemény történt, számomra legalábbis. Remegni is kezdett a térdem. Gyula bácsi, a tulajdonos berontott a mázsaházba.

Merre van Imre bácsi?

Először azt gondoltam, micsoda szerencse, hogy Tóni bácsitól előző nap megtudtam, Gyula bácsi előtt nem célszerű a telepet úgy hívni, *telep*, hanem szerencsésebb azt mondani, *farm*. Aztán rájöttem, tulajdonképpen felesleges ez a tudás, mert úgy keresztülnézett rajtam a Nagyfőnök, mintha ott sem lennék. Aztán ugyanolyan hirtelen távozott, ahogy jött. Bepattant Mitsubishi teherautójába, és uzsgyi, el a falu felé. Nézttem, és azon gondolkodtam, hogy az autójának igen szerencsétlen a raktér kihasználása. Különösen a teljesen használhatatlan krómos vázazás foglal el rengeteg helyet, fölöslegesen. Ottó szerint, különben, szép és irtó menő, mindamelllett, hogy árut azon úgysem szállítanak.

Vizi néni ezután sokat mesélt Gyula bácsiról.

Kifejezetten örültem neki, mert túl azon, hogy tulajdonképpen érdekelt (hogysisne, csak tudni akarom, milyen ember a főnököm!), már éppen kezdtem kellemetlennek érezni a csendet.

Vizi néni mindent tud. Tudja, hogy Gyula bácsi a négyszáz tehénből százötvenet névről ismer, szereti, becsüli az állatokat, és a populáció hierarchiájával kapcsolatban érdekes megfigyelései vannak. Mint például, hogy a már négyszer is ellő Jutkát akár kétszer is engedik inni a még csak egyszer ellő tehének, és ezt a Jutka ki is használja, sőt, ha valamelyik fiatalabb jőszág kenyértörésre vinné a dolgot, akkor a Jutka megvédi pozícióját, és ez a jelenség számunkra, akiknek a termelés az érdekünk, nem annyira kedvező. Hiszen a fiatalabb tehének is annyi tejet kell adnia, mint az öregebbnek. Sőt! Vizi néni szerint Gyula bácsi minden telepi munkást megfigyelés alatt tartott egy ideig, és kíméletlenül kirúgta azokat, akik verték a szarvasmarhát. Gyula bácsinak ugyanis az a véleménye, hogy egy csettintéssel vagy egy tapsolással megoldható ilyen okos állatok terelése.

Ez nekem, megvallom, tetszik.

Ez azonban azt is jelenti, hogy egy szakaszon én is szem előtt leszek.

*

Éppen virágozni kezdett a bodza és az akác, mikor megtörtént a baj. Már hetek óta folyamatban volt ez a sörhordásos ügy, mondhatni, hozzászoktam.

Hogysisne, mikor, hogy úgy mondjam, szinte nem is volt más dolgom?

Előtte való nap valamiért megéreztem, gond lesz: keserű volt a szám íze, a gyomrom morgott egész nap, nem beszélve arról, hogy szinte óránként kellett elkullognom vécére, ami azért mégis abszurdum. Egy megkönnyebbülésből

visszafelé jövet beugrottam Ottóhoz is, rápirítsak, amiért kerül. Gondoltam, megmondom neki, ez nem esik jól.

Miért feszíted, apukám, a húrt?

Mikor odaértem, éppen ott volt Imre bácsi, és mint a terepjáróról láthattam volna, Gyula bácsi is. Amint felocsúdott a nagy nevetéséből, csúnyán nekem rontott.

Te meg mit keresel itt?

Én, hebegtem vissza, csak Ottóhoz jöttem.

Ez, nem tudom miért, olaj volt a tűzre.

Sziszegett szabályosan. Ne dumáljál vissza!

Ottó ebben a megalázó helyzetben megvetően nézett rám. Mennyire rossz volt, Szűzmáriám, majd' meghasadt a szívem!

És erre jön másnap a lebukás.

Éppen az utolsó, ötödik rekesz sörrel araszolok ki a közértből, mikor meglátom Vizi nénit. Amint néz. Sejtettem, hogy Imre bácsi is ott lesz valahol. Még nem láttam, csak Vizi nénit, ahogy toporog a zöld OTP-forgó alatt, de már magamban lerajzoltam őt. Szakállasnak. Tetőtől talpig feketében. Imre bácsi föl is tűnt, de nem onnan, ahonnan vártam. A főutca felől jött, átellenből, a patyolattól. Kezében tiszta ruhák. Milyen szépek, illatosak! Mindvégig éreztem a finom virágillatot, amíg csak ott álltunk némán, és néztünk befelé a futóba.

Ballagjál, szépen lassan előttünk, szólt Imre bácsi nagy sokára.

Az öt rekesz sör, ami két napi adag volt, tárgyi bizonyíték lett.

*

Mikor a sporttelepről kiloptuk a kulcsot, ami az én ötletem volt, de Ottó emelte ki egy fém nyárssal, mert csak neki volt olyan vékony keze, hogy elég mélyen be tudjon nyúlni vele, és ráakassza az asztalon heverő tartalék kulcsot, akkor állt ilyen szótlanul, mikor már túljutottunk a pozdorjaboglyákon, és a lóvasút régi, elhagyott pályáján vacogtunk a nádasban (zsákmányunk egyetlen bőrlabda), akkor rostokolt ilyen beszippantó némasággal, mint most.

A Zöld Sas közepén, az asztalom előtt, én meg nem tudom miért, de hirtelen félni kezdtem, hogy elveszítem.

Mi lelt, mi lelt, mi lelt??

Már dobogtam a lábammal, remegett a kezem. Ha izgulok, mindig remeg, mint apámnak, meg az ő apjának, meg annak is az apjának.

Gyere, mondta.

Hová?

Erre szótlanul elindult kifelé, én meg utána, az iskola felé, a víztoronyhoz. Hogy besötétedett, tők sötét van!

Ottó rátette az ujját az ajkamra, mint régen. Ez jól is esett, meg belém is rúgott valami kellemetlen, rettegéssel átítatott izgalom. Megint úgy éreztem magam, akár suhanc koromban, és én nem akarnék még egyszer suhanc lenni, komolyan, mert rossz volt. Mennyire furcsa, hogy egy ilyen egyszerű dolog, egy mozdulat, mennyire vissza tudja idézni a dolgokat. Szinte teljesen olyan, mint akkor.

Egy erőteljes, de figyelmes mozdulattal ellökött. Arcra beleestem a nedves föbe.

Húzd le, szólt rám.

Próbáltam engedelmeskedni neki, de annyira remegett a kezem, hogy nem bírtam kicsatolni az övem, egyszerűen beakadt valami, és hiába rángattam.

Mi lesz már, rivalt rám.

Annyira hangosan csatolta ki az övét, hogy eleredtek a könnyeim. Nem azért, hogy fájni fog, hanem hogy annyira keményen, mintha a bőrét tépné, vagy az enyémet, mintha teljesen mindegy lenne, hogy én ezt hallom. Először a kezével nyúlt belém, mélyen. Ez még nem fájt, de mikor húzta ki az ujját, az már igen. Túl gyorsan csinálta. Aztán éreztem, hogy izzadni kezd testétől a testem: folyamatosan nekem ütődik, és ettől összeizzadunk.

Közben végig folytak a könnyeim. Nem sírtam, csak olyan élesen csattogott az öv, olyan ingerülten, türelmetlenül zihált, hogy egyszerűen megindult a sós lé a szememből. Mert igenis rossz volt, hogy olyan hangosan csattog az öv, a bőrének meg olyan hangja van, mikor hozzám verődik, mintha ostorral vernének egy ártatlan lovat vagy bármilyen jószágot.

Ekkor egyszerre felhördült, és levette magát a föbe. Csak zihált. Más semmi. Éreztem, hogy mondania kéne valamit. Mindegy mit, csak suttogni néhány szót a fülembe, hogy elnyomódjék ez az irtózatoss csattogás. Ne halljam, csatt, csatt, tovább is ezt.

Vagy legalább ne legyen annyira hangos.

*

Nincsen kérdésem, mondtam, és rásandítottam Ottóra.

Érzed azért az élet a dolognak, barátom, hiszen mit kérdeznék, mikor még semmit sem tudok?

De Ottó nem vette a lapot. Nem figyelsz, öregem?

Az rendben van, felelte Imre bácsi, de ha adódik, forduljak csak bátran Ottóhoz, mert ő majd erejéhez mérten segít, és ha ne adj' isten már ő sem tud, akkor kurbliizzunk át a mázsaházból. Olyan fekete, kávédaráló telefonja már csak neki van itt a főépületben, ezért biztosan nála csörög.

Jóhogy, Imre bá', mondta Ottó, nem lesz balhé. Én nem szóltam semmit, úgy éreztem, mindez nem nekem szól. Ezek után Imre bácsi bejelentette: el kell mennie, valami halaszthatatlant elintézni.

Te is tele vagy már feszültséggel, kérdeztem, nem? Vajon konkrétan mit kell csinálni? Mégis ez egy olyan dolog, ami hatással lehet egész későbbi életünkre!

Ottó úgy somolygott, hogy hidegrázásom lett tőle.

Mi az, úgy csinálsz, mint akinek nagyon kell!

Kell a frásznak, hördült erre föl, teljesen alaptalan. Éreztem hogy tele van feszültséggel, de az ideg belül van mélyen, ott meg benne egy konzervdobozban, és reménytelen ügy ezt nekem firtatnom. Jómagam úgy voltam vele, mint a régi karácsonyok első napján, mikor minden évben rendesen mamáékhoz voltunk hivatalosak ebédre, és nekem elképzelhetetlenül sokáig kellett várnom az ajándékomra.

Imre bácsi váratlanul bekiáltott. Irányhorány!

Először az én munkámnak néztünk utána, aminek egy pillanatig kifejezetten örültem, de aztán rájöttem, most már majdhogynem mindegy, ki tudja meg előbb. Munkaeszközként lapátot, söprűt és villát kaptam, amit a méreg-raktárból kellett elhoznom, Bánfi bácsitól. Ő azt javasolta, mindig tartsam fél szemem a szerszámokon, mert tolvajszarkákkal van teli a káefté, márpedig nekem minden este pontosan el kell számolnom. Ottó kinn állt a Pihenőben, ami egy körülbelül két méter széles és vagy húsz méter hosszú, palával fedett folyosó. Vigyorgott.

Ezt jól kifogtad, udvaros. Majd néha lekujtorgok hozzád!

Mi az, hogy udvaros?

Ottó felröhögött, és bufurcnak nevezett, mint régen, pedig ezt a megszólítást, hogy így mondjam, már akkor is fenemód gyűlöltem. Most meg még inkább.

Az udvaros az, aki az utcát söpri.

*

Fél hatkor már a mázsaház előtt voltam, Ottó, mondanom sem kell, sehol. Még Vizi néni sem futott be. A nap, mint valami aranyozott kegytárgy. Leguggoltam, hogy a metsző, éles fényt eltakarják a tévészori nyárfák. Micsoda egészséges, gyönyörű fák azok! Szinte hallottam magamban Ottó hangját rég-ről. Mikor ezt játszottuk mindig azt mondta: fókuszálj a fákra! Odaélesíték most is, és elkezdem a szemem igen lassan lehunyni. Mielőtt teljesen lehunynám, akkor kell megállítani, mert akkor sárga foltok kezdenek el rohángálni, melegek, és olyanok, mintha áttetszőek lennének, de nem, nincs mögöttük egyetlen árnykép se, vagy körvonal.

Szórakoztató játék ez nagyon.

Mikor Ottóval ezt játszottuk, mindig jó kedvem lett, ha esetleg valamin összekaptunk előtte, vagy bántott, akkor ettől jobb kedvre derültem.

Nappuding, öregem, nappuding, ezt mondogattam.

Ahogy meguntam, bekukucsáltam a mázsaházba. Ottó szanaszét hagyta a szállítóleveleket. Ez nem egészen helyénvaló viselkedés. Hiszen azok ott fontos, a termelést dokumentáló papírok, nem lehet csak úgy széjjelhagyni őket. Láttam már, hogy kokettálnak miattuk a sofőrök. Hátha nagyobb összszúlyt ír a végén az összegzőre a mázsás!

Vizi néni nem sokkal hat előtt érkezett, mikor meglátta, hogy a mázsaház ablakában toporgok, nevetni kezdett.

Itt van már a mi bizalmi emberünk!

Aztán, ahogy szokta: nyitok már, nyitok.

Csak nyugodtan, feleltem.

Elég hatra jönnöd, kisszívem, nem kell itten hajnalok hajnalán!

Szeretek korán kelni.

Erre Vizi néni elkerelkedett szemmel rám meredt. Jobbnak láttam kacsintani egyet, mert úgy tűnt, van itt ennek a kis húzásnak helye. Ezt Ottótól lestem el, ő, szerintem, remekül használja.

Vizi néni megpaskolta a vállam. Nagy lókötő vagy te!

Hozzálátott a kávéfőzéshez. Amint kirakta a Rámás dobozt, én rögtön be-
leraktam a zsebembe készített huszonhét forintot.

Kérek!

*

A kertészeti telepre kellett átugranom Bánfi bácsi Trabijával egy terebélyes, frissen festett futóért. Még dísztarcsák is voltak rajta. A gép egy kicsit nehezen vette a rükvercet, de mindenképpen brilirozni akartam, lássa már Bánfi bácsi a rutint. Ezért, mikor visszafelé jöttem, a Tízöles bekötőn továbbmentem egy leheletnyit, és tolatva álltam be a töltőudvarba. A futóval. Centi pontosan az adagoló mellé. Undorító az a kopár udvar, és elviselhetetlen méregszag van. (Körben különben milyen szép minden: előbb a géppark, utána meg ott hullámszik a B-6-os táblán a gabona!). És igen ijesztő az adagoló is, egészen a westernfilmekben használt adagolókra emlékeztet, amiken át feltöltik vízzel a gőzöket. Feltöltik, elindul, aztán meg mindenki meghal a vonaton.

Nohát akkor, mondta Bánfi bácsi, ügyesen tolatasz.

Dörzsölgetni kezdte a bajszát, mint aki nem tudja, mi legyen. Pedig nagyon is.

Ez a meszes gödör, fiam, nem egészen az, aminek látszik!

Odaálltam a C-jelzésű, ötször ötös gödör mellé. Miért?

Erre lerántotta a gödörről a fóliát. A meszesgödör színültig volt sörösüveg-gel. Több ezer világos üveg.

A betyár mindenit, mondtam mosolyogva, hát ez meg?

Fölösleges hulladék, fiacskám, fölösleges hulladék, ami csak bajt okoz, és te is, ha nem tartod a szád!

Már hogyne, néztem morcosan, kinek köpnék?

Négyszer fordultam vele úgy, hogy púpozásig volt a futó minden alkalommal. Bánfi bácsi azt tanácsolta, biztonsági okokból ne a faluba vigyem vissza, mert mindamellett, hogy ennyi üveget ott nem tudnak hova tenni, Imre bácsi neje a pénztáros.

Akkor inkább jelentsük föl magunkat.

Na, ez az, gondoltam, nem egészen szabályos dolog ez, ha jól sejtem. Veszelyes, én meg szeretek nyugodtan aludni, ne kelljen kormos kényelmetlenségekben törnöm a fejem ahelyett, hogy mézeseket álmodnék éppen.

De legalább vezethettem, még ha Trabantot is. Autó az!

Tizenegy óra körül bepattantam másnap is, és mindig ezentúl, mikor jeleztek, hogy van igény. Rendszeresítettem rekeszeket, a boltosok már tudták, miért jövök. Két-két sört napjában magam is elfogyasztottam, mielőtt, ahogy Bánfi bácsi mondja, audienciára jelentkeztem volna a Zöld Sasba. Ott ezek után nem is ittam csak egy felest. Körtét vagy barackot, ritkábban Hubertust. Unikumot csak jó nap után, mert drága.

*

Imre bácsi eközben ismét egy halaszthatatlan problémát igyekezett elintézni. Lehet, hogy ettől függ a káefté jövője, vagyis mindnyájunk tyúkszaros élete. Örültem, mikor visszaért, mert szó mi szó, szerettem volna már egyedül maradni. Miért tyúkszaros az én életem, mikor éppen a mai naptól kezdve dolgozó ember vagyok? Nincs velem semmi baj, nem? Nyugton mondhatom, olyan az életem eddig, mint egy kanál zsír.

Körbejártam a két nagy placcot, ami mostantól az én felügyeletem alatt áll.

Az egyes a Pihenő bal oldalán fekszik, és éppen vele egyforma hosszúságú. A kettes valamivel nagyobb, de nem a méregraktár felé, hanem emerről. Az egyesre érkezik a búza, ami valamiért nem megy rögtön a magtárba, a kettesre minden egyéb gabonaféle várható. Vagy más: takarmány.

Huuu, kiáltott rám Ottó hirtelen, és jócskán megijesztett vele.

Na, mit szeleskedsz már itt, te lókötó? Felhúzott szemöldökkel válaszolt.

Én vagyok a mázsás. Mélyen a szemébe néztem, mikor ezt mondta, mint mikor még együtt serteperteltük át az estét, vagy egy komolyabb rosszalkodás után, ha mondjuk, valamivel nekem ő nagyobb testi fájdalmat okozott.

Igen? Az jó, Ottó, mondhatom, az remek!

A mázsaház: micsoda öröm! Az a mérőszerkezet, a kicsi súly, tudod Ottó, amelyik kilóra mér, hát az olyan, mintha a nagynak a kölyke volna, komolyan. Nem? A dagadó tükör meg, öregem, már nem azért, de te tudod, Ottó, hogy én sokkal hamarabb megmondom, melyik IFA jön, mint abban meglát-szana!

Ottó csak hallgatott, nagyon.

Téged meg mi lelt?

Erőteljesen föl voltam háborodva, mikor szinte köszönés nélkül eloldalgott.

Szi..., mondta. Még csak az se, szervusz. Nem bánom, bassza meg! Akkor is hamarabb megmondom, hiszen a Véro Tónié például még 72-es széria, ráadásul vastag kerekű, teljesen más a hangja, mint a Gémes Palié, akinek mindamellett, hogy 84-es szériájú van, tavaly megsérült rajta a kipufogó, és azóta se vitte át a szervizbe.

Mikor majdnem eltűnt az a széllebélelt, utána kiáltottam.

Majd ebédkor találkozunk, jó?

*

Erre már csak azt kérdeztem: bemegyünk a Zöld Sasba? Nézttem válaszáért a szemét, de üres volt, mint a tavaszi szántás.

Mit akarsz, te? Mi ez a fennhéjázó semmit mondás? Hát nem tudod, hogy a Centerben nem csapolnak Kőbányait, az üvegeset meg annyira nem szeretem? Igyak megint valami drága sört, mi? Igen, igyak.

Tekézzünk, a Centerben meg természetesen ezzel jött.

Nem bánom, barátom, lökjük a golyót.

Ottó minden bábut eltarol, akármikor gurít. Idegesítő ez, mert esélytelen vele játszani. Mindig az ő kedvéért? Bezzeg én, sajnos, nem igazán értek semmilyen ehhez hasonlítható játékhöz. Egy húron pendül nekem mind. Most is: valahogy olyan szerencsétlenül sikerül eleresztenem a golyót, hogy gellert kap. Meg pattog is, mintha gumiból lenne. Aztán meg persze csak két bábut lök föl. Halovány.

Éreztem, hogy most már tényleg káposztára hasonlít bennem az idegesség, de nem torzsa van a közepében, hanem egy hatalmas kő.

Annyira nem hiányzott már ez ehhez a szerencsétlen naphoz! Őszintén.

Ottó észrevette ezt rajtam: hohó, komám, laposabban! Ezt olyan bársony simogatással mondta. Jól esett.

Bánfi bácsin tapasztaltam valami különösét a következő napokban. Éles lett a szeme, rám pályázott. Méregetett, mintha el akarna adni. Szeme ovális lett ilyenkor, tojásforma, és kiszökött belőle a bitumenkék. Volt, hogy a száját is kinyitotta, de aztán nem szólt semmit.

Mondja, na, Bánfi bácsi!

Aztán egyszer olyan közel hajolt a számhoz, hogy már szinte belehelt. Van-e jogosítványod, kérdezte.

Nagyot dobban a szívem. Van.

És vezetni, fiacskám, azt is tudsz?

Már hogyan, feleltem, és a bordáim majd szétszakadtak az idegességtől.

*

Az egyesbe ekkor bekanyarodott egy platós IFA, amit még nem láttam itt nálunk (úgy néztem, a városból jött). Elkezdett billenteni: hozzám előtte nem szólt a sofőr egy szót se. Már nem azért, de az, hogy hova kéne, udvaros, vagy ezt ide lehet-e udvaros, nem olyan nagy dolog, szerintem. Ránézésre oda zötytyentett vagy negyven mázsa marosi homokot.

Oda a búza megy, maga szerencsétlen!

Ez a savanyú helyzet kellemetlenséget okozott egész napra, hogy már a legelőjén ilyenek történnek. Istenem! Este a Zöld Sasban gondoltam: mérlegelek. Ottó úgysem jött velem, állna szálka a heréjébe! Lehet, hogy elrontottam mindjárt az elején. Nem kellett volna ekkora jelentőséget tulajdonítani annak, hogy sódernek az általam felügyelt udvarban elvileg nincsen helye. Végül is nem tudhatom, de azért kétséges ügy ez, és zavaró.

Ekkor látom, Vizi néni és Imre bácsi üres üvegekkel tömött vászonszatyrokkal tekernek a falu felé.

Néztem, hogy Vizi néni lekanyarodik-e a telep felé, mert egyébként ott lakik, de nem kanyarodott le, ment tovább arra, amerre Imre bácsi háza van. Mellette tötyögött Imre bácsi. Bukósisak volt rajta, de a svalbóját ezer közül is fölismerem.

A munkatársaim, gondoltam, és ez egy kicsit feloldotta bennem a keserű izgalmat.

VÉN ZOLTÁN: SEKTET - RÉVETET

ZALÁN TIBOR

Kevert számok és személyek

1.

ez az épp ez számítottam rá hogy itt lesz zárójel itt lesznek ha többen vannak zárójel belépek ráesik a tekintetem zárójel rájuk esik ha többen vannak zárójel banális egy helyzet én belépek ő ott ül zárójel ott ülnek ha többen vannak zárójel vár zárójel várnak ha többen vannak zárójel a fenét ez nem várás nekem be kell jönnöm hogy értelme legyen annak hogy ő itt bent ül zárójel hogy ők itt benn ülnek ha többen vannak zárójel köszönök jó napot kívánok visszaköszön zárójel visszaköszönnek ha többen vannak zárójel remek minden az én forgatókönyvem szerint eddig bemenetel szöveg indul köszönés visszaköszönés dramaturgiából jeles hallgat zárójel hallgatnak ha többen vannak zárójel ciki máris unná zárójel máris unnák ha többen vannak zárójel és én mikor unhatom őt zárójel őket ha többen vannak zárójel most meg miért nem szakít félbe zárójel miért nem szakítanak félbe ha többen vannak zárójel ennyit szokott nagy kegyesen áldozni a monológokra zárójel ennyit szoktak áldozni nagy kegyesen a monológokra ha többen vannak zárójel hát jó próbálkozzunk tovább zárójel csak próbálkozzam tovább ha egyedül vagyok zárójel ilyennek képzeltem őt zárójel őket ha többen vannak zárójel ilyenkor utánután bután kezdem unni zárójel kezdjük unni utánután utánok ha többen vagyunk zárójel ah lágyan kél az esti szél a szél kálmán tér felé valami ilyesmi kellene zárójel kellenének ha többen vannak a szelek zárójel persze mit jelent az hogy a szél valami szél felé kél lehet lehet hogy ilyesmi sem kellene zárójel kellenének ha többen vannak a lehetek zárójel legalább megkérdezné miért akarsz színésznő lenni zárójel legalább megkérdezné ha többen vannak zárójel miért akarsz színésznő lenni zárójel miért akartok színésznők lenni ha többen vannak zárójel na meg-

kérdezik vegyük úgy igen hogy nem ő lép be zárójel ők lépnek be ha többen vannak zárójel hát éppen azért mert az szép a színésznő zárójel na hát éppen azért mert azok szépek a színésznők ha többen vannak zárójel elnézem az ilyen nőket néha a tévében meg a moziban is zárójel elnézem az ilyen nőket néha a tévében meg a moziban is ha többen vannak zárójel és borsódnai kezd a hátam zárójel borsóznai kezdenek a hátaim ha többen vagyok zárójel másként emeli a száját zárójel másként emelik a szájukat ha többen vannak zárójel -ha még a kockacukrot is zárójel -ha még a kockacukrokat is ha többen vannak zárójel hoztam egyet megmutatom na valahogy így csak ügyesebben sokkal gyakorlottabb nálam ebben a

kockacukorbekapásban

kockacukor-bekapásban

kockacukor-kapásban

kocka-cukorbekapásban

zárójel sokkal gyakorlottabbak nálam ezekben a

kockákcukrokbekapásokban

kockákcukrok-bekapásokban

kockákcukrokbe-kapásokban

kockák-cukrokbekapásokban

ha többen

vannak zárójel naná hogy gyakorlottabb zárójel naná hogy gyakorlottabbak ha többen vannak zárójel az ő egész élete így telik el zárójel az egész életük így telik el ha többen vannak zárójel cukorevéssel bekapással zárójel cukor-evésekkel bekapásokkal ha többen vannak zárójel úgy képzelem zárójel úgy képzeljük ha többen vagyok zárójel na elég is ennyi tán na csak megállit már végre zárójel na csak megállítanak már végre ha többen vannak zárójel egy biztos mióta ő nincs velem én egyedül vagyok zárójel mióta ők nincsenek velem én egyedül vagyunk ha többen vagyok is zárójel ha egyedül van egy biztos, hogy akkor is többen van zárójel csak én maradok egyedül ha ő nem maradt is egyedül ha egyedül vagyok zárójel ez épp ez amire nem számítottam zárójel amire nem számítottunk ez az épp ez ha nem vagyunk többé együtt)

2.

kettőspont mióta készülök azóta mióta készülök csak
kettőspont aztán elfordulok amikor meglátok az utcán két
szerelmes embert a villamoson egymást csócsáló zselézett
hajú gólyalábú kamaszokat meglátok magunkat meglátok
ahogy soha kézen fogva soha csókolózva soha egymás előtt
eltakarva a szél

kettőspont aztán elmagyarázom magamnak hogy neked ez
így lesz jobb

kettőspont aztán csak elmagyarázom neked hogy neked ez
így lesz jobb

kettőspont aztán csak nem magyarázom és neked és neked
nem lesz jobb és magamnak sem teszem jobbbá az életemet

kettőspont aztán az első szeretkezés egy félig tükör előtt egy
félig meztelen széken félig hátulról egy félig levetkőzött
mosdókagylóba kapaszkodva egy félig gyönyörtől megrogy-
gyant térdekkel

kettőspont aztán az aluljáró peronjának támaszkodó hóésésbe
beleveszve nézni ahogy elveszti magasságát az oktagon
fölött az ég aztán a házak fölött kerengő baglyok énekét
hallgatni míg szét nem vágja áriájuk a hajnalra rátörő első
villamoskerék

kettőspont aztán a pókháló szélén figyelni a világító kék
rákok táncot a napszekérre felkapaszkodott aranyfogak
átragyogását a sötéten

kettőspont aztán a pókháló szélén figyelni a világító kék
rákok táncot a napszekérre felkapaszkodott aranyfogak
átragyogását a sötéten

kettőspont aztán az aluljáró peronjának támaszkodtál a
hóésésbe beleveszve nézted ahogy elveszti magasságát
fölötted az oktogoni ég aztán a házak fölött kerengő baglyok
énekét hallgattad míg szét nem vágta tested áriáját a
hajnalodra rátörő első villamoskerék

kettőspont aztán az első szeretkezésed vele(m) volt egy félig
tükör előtt volt egy félig meztelen széken volt félig hátulról
benne(d) volt(am) egy félig levetkőzött mosdókagylóba
kapaszkodtál volt egy félig gyönyörtől megrogyant

térd(em)re volt támasztva vadul csapkolódó combodat
volt(ál)

kettőspont aztán csak nem magyaráztad és neked és nekem
nem lett jobb és magadnak sem tetted jobbá az életemet
kettőspont aztán elmagyaráztad magadnak hogy nekem ez
így lesz jobb

kettőspont aztán elmagyaráztad magamnak hogy neked ez
így lesz jobb

kettőspont aztán elfordultál amikor megláttál az utcán két
szerelmes embert a villamoson egymást csócsáló zselézett
hajú gólyalábú kamaszokat megláttad magunkat megláttad
ahogy kézen fogva soha csókolózva soha egymást eltakarva a
szél elől soha

kettőspont mióta készültél azóta mióta készültél csak
erre:

3.

gondolatjel már magam vagy

gondolatjel már magad vagyok

gondolatjel már magunk vagyok

gondolatjel már magunk vagy

gondolatjel már nem jössz

gondolatjel már nem megyek

gondolatjel már nem jövők

gondolatjel már nem mész

gondolatjel már nem megyünk

gondolatjel már nem jövőnk

gondolatjel már nem már

gondolatjel már nem még

gondolatjel még nem már

gondolatjel még nem még

- vagy - vagyok - vagyok - vagy - jössz - megyek - jövők

- mész - megyünk - jövőnk - már - még - már - még -

4.
kérdőjel howá
kérdőjel miért
kérdőjel mikor
kérdőjel kivel
kérdőjel kitől
kérdőjel kihez
kérdőjel merre
kérdőjel meddig
kérdőjel kiért
kérdőjel muszáj
van?

5.
felkiáltójel volt

6.
!nincs.

VÉN ZOLTÁN RÉZVETŐT MESTER ÉS MARGARITA

MARSALL LÁSZLÓ

Elégia egy néhai kertről

*Széles atyai terpesz
háromszögéből káoszt,
gyerekszem formás kertet
paradicsomnak látott.
A megnyírott sövények,
mint ápolt élőlények.*

*Büdöskék, liliomfik,
távlatosan egy vak tó,
lebegő rózsás módi,
mint peinture a la Watteau:
zöld szoknyán fehér szemcse,
ágyékig békalencse.*

*Vénülő pupillának
a volt-kert ósdi képzet,
csak volt-láb kalimpálgat
volt-hintán – szellő-érzet.
Tér-idő kaskantyúban
kecskeszarv szőrbatyuban.*

*És módomban lett meglátni
fűt-fát, már nem is romban,
pudvásodni-elvásni
cementes áristomban:
lebetonozott kertek
a föld alatt heverték.*

*Hasasra nyesett bukszus,
primula-sor, árvácska
helyén légfékes luk-szus,
motorház kurrogása*

*A dicsőséges rontás,
mint buta vár-robbantás.*

*A pince már kifőstve,
műanyag-párti népek
arcuk elvörösödve
falják a Díszebédet:
száz rendőr-vicc, ordítás –*

A volt kert titkosírás.

Veszettek Madrigálja

*A kerégyártó pintér
kutyája megveszett
és megmarta a sintért
– íme a látlelet.*

*Mámuska nézi-látja,
seprű a lába közt,
röppen a bütykös fára
illesztett les-padkára,
„a Hold majd megfűrösz!”*

*Kerékkal bajmol a pintér,
ráront a veszett sintér,
megmarja hón alatt,
nyáladzik vész a pintér
és küllőbe harap,*

*Küllő – kerékbe ugrik,
csattog veszetten gurdul,
pintér veszett kutyája
kutyát veszejve mordul*

Tíz veszett-kutya falka,
száz határban keringél,
egymást csak nyalja-falja,
görgő-veszett kerék
keresi párját-felét,
mint pintér a pintért,
mint sintér a sintért.

Tágasodó körökben
Mámuska Holdra röppen
a légterekén át,
cirokot nyelet koptat,
s a veszetteknek oktat
számánt és geometriát.

ST. ANTAL MEGVISELTÉSE: VÉN ZOLTÁN

VERESS MIKLÓS

Danse macabre

*Egyre jobban hasonlítok apámra,
hogy volhatnék helyette is – apám.
Novemberig nem is lehetek árva:
se mécs, se tűz – kanóc a gyertyaláng;
s az őszirózsakor allergiája
még nem kerget a temetők iránt.
Másodszor virágzott idén a mályva,
melynél ölekezett vele – anyám;
S nem halnak bennem, bármennyire hittem,
hogy gyúl, s nem vérez a csipkebokor,
mely szomszéd sírről vadult az övére –
egy keresztetlen dombról sírkövére: –
honnét szemembe vág, ha lelkemiglen
haláltáncol seprűkavarta por.*

Negatívban

1.

*Nem ébresztem a házat,
rossz is az írógépem,
s bennem azok is fáznak,
akikért sosem éltem;*

*csak értem őket – ameddig
az időmet kiitták.
Most fejük rámmiccentik
a sok hajnali árva.*

*A ritmus benn is döccen,
míg kinn az autók hossza:
a szeptemberi ködben
elvirrad minden utca.*

2.

*Istenem, most elalszom.
Nem ébredek kakasszón,
mikor Krisztusért újra
fölesd Péterek ujja;*

*hogy kell némi hazugság,
mint a reggeli újság,
miben olvasni vélem
tegnapi halálhírem,*

*vagy azt, hogy mégis – éltem,
és nem kopott el térdem,
mert délig kialudtam,
mit elviselni tudtam.*

3.

*Redőny zörög az ablakon:
nincs két nap fönn, de egy sem.
S egyetlen szemével – vakon
néz az elhagyott Isten.*

*Nincs abban fény, sem irgalom,
csak egy kiégett csillag.
Hörgőimben a fájdalom
szél-kutyái vonítanak.*

*Mennybolt után kinyit a bolt,
ahol nem adnak ingyen.
Egy hónapra elfogy a hold,
míg végül nélkülemiglen.*

FERDINANDY GYÖRGY

A brácsás

Tán csodállak, ámde nem szeretlek – mondta a brácsás. Engem, uram, nem csodálnak. Nálam ez pont fordítva van. A brácsa nem vezető szólam. Még a neve sem olyan.

Akar egy példát? – kérdezte. Ha jár cirkuszba, meg fogja érteni. Szóval, az artisták fent szaltóznak a fényben. Lent a porondon pedig áll egy alapember. Az, aki tartja őket. Akinek a vállára ugranak.

Tudja, volt idő, amikor többet akartam. Útban hazafelé ma is minden este az áriákat hallgatom.

Valami hiányzott belőlem. Talán a szorgalom. De ezt behoztam azóta sokszorosán. Több volt bennem, ez az igazság. Nálam kisebbek is leköröztek. Nem furcsa, hogy ezt ilyen pontosan tudom?

Valami törés – mondta. Hiába keresem, megvolt mindig is. Tessék, vegyünk csak a nőket! A párválasztás a legnagyobb dolog a világon. És hát, ki érti ezt? Soha nem én választottam a páromat.

Van kutyája? – kérdezte a brácsás. Miért nincs? A szeretet, tudja, egyszerű dolog. Fogja magát, elmegy egy ilyen menhelyre, megnézegeti az állatokat. Maga persze válogatna magának. Én nem. Én csak hagyom, hogy kiválasszanak.

A mostanit – mondta – a Cinkét, karácsony este találtam. Kint ácsorgott a hóban. Alig néztem rá, megindult utánam. A sarkon visszafordultam: még mindig követett. Nem szóltam hozzá, nem bízattam, nem tettem egyetlen mozdulatot. Mégis beugrott mellém. Nem volt kétséges, eldöntötte. Hozzám tartozott.

A nevét egy nő adta neki. Egy lány, aki azóta már elhagyott. Ez pedig, a Cinke, maradt. Kiválasztott magának, én pedig – mondom – mindig hagytam, hogy kiválasszanak.

*

Szóval a nők! – folytatta a brácsás. Mióta az eszemet tudom, nálam mindig reménytelen volt a szerelem. Az első meghalt a háborúban, a másodikat elvette valami idegen. Tizenkét éves voltam, kapus egy belga klub kölyökcsapatában. Meg akartam halni: a kapusok ilyenek. A harmadiknak már nem is mentem a közelébe. Minek!

Tánciskolában dolgoztam, ruhatárban. Én táncoltattam a lányokat, akik petrezselymet árultak. Akiiket nem kért fel senki. Ez volt a munkaköröm,

a többiek szóba se jöhettek. Azok, akik esetleg tetszettek volna nekem. Így alakult. De lehet, hogy amúgyis ilyen volt a természetem.

Van azért tudja ebben valami félelmetes. Az embernek családja van, felelősége, és igazából soha nem akarta. Mindig mások, mindig a körülmények döntenek.

A nők ugye sok mindent megbocsátanak. De azt soha, hogy nem voltak fontosak. És hát tulajdonképpen ez sem igaz. Mert én, tetszik érteni, szerettem az embereket. Őket is megszerettem, az első évek után, amikor másoknál – halalom – elmúlik a szerelem.

Későn, kérem. Addigra kiismertek. Nem kegyelmeztek nekem.

Hát igen – mondta a brácsás. Elmúltak az évek. A brácsa ugye mélyhegedű. Kinek van füle hozzá? Ki veszi észre, hogy ott vagyok én is? Ki hallaná meg az én dünnögésemet!

Egy szó mint száz, egy idő óta nem választ már ki magának senki sem.

*

Mostanában néha elgondolkodom. Fordulópontok voltak az én életemben is. Például, a háború: meneküljön-e az ember, amikor már itt van a front az ablak alatt?

Vagy tessék, Belgium. Kisfiú voltam, befogadott egy belga család. Azután kijött értem a Vöröskereszt. Kérdeztették, én pedig nem mertem megmondani, hogy mit is akarok.

Később visszamentem Flandriába. A forradalom után mindenki kint caplatott az országutakon. De akkor már nem élt a család, aki örökbefogadott.

Zenéltem, megcsináltam az életemet. Volt házam és hazám mindenütt, ahol éltem. Hogy mi lett belőlük? Hát elvitték az asszonyok. Az első szóra odaadtam, csakhogy menjenek.

Haza akartam települni minden válásom után. Vissza – csinálni azt az országutat. Mégis maradtam, érti? Most mégis itt vagyok.

Nemrég megvettem a sírhelyemet – mondta a brácsás. A szüleim közelében, az Erdi úton. Szép kis kriptá, a fényképe itt van az asztalon. A többi pedig már nem énrám tartozik. Majd csak hazavisznek, ha úgy alakul a dolog.

*

A zenekarban ketten vagyunk fehérek: egy kárpátaljai nő meg én. Szekundás az a nő, másodhegedűs, de van úgy, hogy ő játssza a szólót. A bennszülöttek szeretnek muzsikálni. Itt még reggel is frakkban járnak a filharmonikusok. Csakhát fegyelmezetlenek: az egyik elkésik, a másik otthon marad.

Engem észre se vesznek. Megszokták, hogy minden próbán ott vagyok.

A fiammal élek – mondta a brácsás. Nekem sose kellett bíróságra járnom a gyerekeimért. Az anyjuk mindig rámtestálta őket. Velem ugye biztonságban vannak, így mondták. És elhúzták a szájukat.

A gyerek húsz éves. Tanul. Én főzök rá, mosok, vasalok. Keveset beszélünk. Néha szeretném megsimogatni a fejét. De azután visszahúzó a kezem és hallgatok.

A múltkor ült mellettem egy férfi az éjszakai járaton. Az apját vitte haza. Az öreg, tudja, egészen hamuszürke volt, és folyt róla a verejték. Ez meg törölgette az arcát, simogatta. El sem engedte a kezét egész úton.

Renének hívták. Fodrász Floridában. Hajlotthátú, nagydarab ember, egészen olyan, mint az apja. Még a haja is úgy hullott, és a hangja is egészen olyan.

És hát én akkor, ott éjjel, sírvafakadtam. Megértettem, amit ki se mertem mondani addig: azt, hogy nem szeret a fiam.

*

Az első feleségem francia nő volt. Harmincéves, amikor magamra hagyott. Ő mondta, hogy aki nem képes választani, az nem tudja, hogy mi a szerelem. Az ilyen ember – panaszolta sírva – rosszabb, mint a rablógyilkosok. Így mondta, látja, nem felejtettem el. Pedig ennek ma már több mint harminc éve van.

Igaza lett volna? Tényleg tönkrement, aki csak hozzám kötötte az életét? Én csak annyit vettem észre, hogy összeroppantak, egyik a másik után. Hiába tartottam őket a vállamon.

Én – nem roppantam össze. Nem engedhettem meg magamnak. Talán, mert mindig volt bennem valami törés. Nem történhetett velem semmi új dolog.

Mások is vannak így. Ismertem egy zenészt, aki azt mondta: azért, hogy szárnyra kapjon a dal, meg kell hozni ezt a kis áldozatot.

A muzsikáért adtam volna oda mindent? Ebbe bele lehetne nyugodni talán. A zene egész embert kíván. Azok, akik felérnek a csúcsra, mindig ilyen szépet mondanak.

De a brácsa ugye nem vezető szólam. És ezek a feketék nem a New York-i filharmonikusok. Tudom, persze, hogy viola nélkül nem lehet. Ezzel vigasztalodom. Ha meginog az alapember, összeomlik a torony.

Tán csodállak, amde nem szeretlek – mondta a brácsás. Kár volt? Érdeemes? Egy idő óta ezen gondolkodom.

KIBÉDI VARGA ÁRON

390

*Ember küzdj és bízva bízzál –
nem vagyok embered, nem küzdök.*

*Fél a felebarát, bizalmatlan:
megkettőztem, elhallgatott.
Elhallgat.*

*Válaszol és elválaszt:
megelőztem. Előlegez.*

*Hátrafordul, emberséges.
A küzdelem egyenlőtlen.
És a beszéd megfelel.*

Bázel, repülőtér, 2001. január 21.

391

*A kép átlátszó, hiába festik.
A betűkön átsüt az ige,
szó szón nem marad, színezik.*

*A szavak szigetelnek, szavatolnak:
mitől választ el a néma fájdalom?
mitől foszt meg a szótlanság?*

*Fátyolos a bemondónő hangja,
minden mondata gyászkeretes.*

*Szavahihető, mint a kalapos király.
Tagadhatatlan, mint a lóhere.*

*Mondatait megválogatta és kifosztotta.
Választás előtt áll, elcsuklik.*

*Megáll az út szélén, versbeszedi a képeket.
Szavait lezárták, nem talál baza.*

*Kiejtése idegen, átvilágítják.
Lehorgonyzott, pedig bemondják.*

Bázel, repülőtér, 2001. január 21.

GÉCZI JÁNOS

Physiologus

39.

*nem maradt több belőle
zúg – mint szenci molnár breviáriumban a füvek – a zsoltár
így is ő az Ist*

40.

semmi vagyok: a név is elmúlt

*a hegytetőn
mivel ott van legközelebb
örökzöld ciprusok és angyalnyelvű cserjék között
a temető
amelyről el nem dönthető
az éden vagy annak földi mása
a vadkakukkfű-illatú paradicsomkert
esetleg az alvilág előzetese: sötét liget –*

*riadt harang mellett temetlek
a fakoporsó lakkos fedeléről lecsúsznak a hangok
s hiába tudom kit eresztenek
a finoman súrlódó kenderkötelekkel
a kíméletlen virágok között
le az agyagtól sárga kövecses gödör fenekére
hiába futok a kamaszderekú ösvényen
alá
a szentek nevével eljegyzett
növényeken utcákon tereken át
hiába –
a hegytetőn befogott időtől
el attól a képtől*

*az árnyéktalantól
nem menekülhettek*

*ebben a csőszzerű vörös délutánban
akár egy misztikus a saját rózsájával
vagy az ima a benne összecsomósodott Úrral
igyekszem megosztózni
a szavakon – veled –
és visszaáradni egy kezdeti tömör mozdulatlan mondatba*

*a semmi vagyok: ez az örökséged
nem marad se a hosszú hajú fűz
se jóslat pettyes kavicsa se az áttetsző húsú hal
az áttetsző üvegű tengerben
semmi vagyok hogy így legyek veled*

*már nem tudom milyen az az arc
amely belefütyöl a tükörbe – egy repedés
vagy annyi se
ma kihűl az ágy
hajnalra nem találja kép a tárgyát
amelyről a sötétedéskor hártyaként levált
s az üreg
amely – talán most még – őrzi a formát
fölszívódik s hegtelen beforr*

TANDORI DEZSŐ

Pintér Lajos fehér-színképei

KÖLTÉSZET 1971–1996

Előttörténet I. Ács Károly, Bori Imre, aztán Bányai János és mások – szerkesztők, szerzők – íme, „nekem”: a HÍD. Újvidék. Magam „Költészet, 1960...”-at írnék önvallomás fölé. A 60-as évek első 2/3-ának hazai publikációs reménytelensége. (Az ilyenfajta poétának, mint voltam.) Áttörés: ismétlem, Ács, Bori... Most akkor egy szerény visszatérés, íme, így. Folyamatosság.

Előttörténet II. Kormos István, szegről-végről Pintér Lajos első mentora. Le nem számíthatva őket, mestereimet (Nemes Nagy, Ottlik, Mészöly – Ács Károllyal is Mészölyéknél ismerkedhettem meg –, a személyesen-kívül Weöres stb.), szegről-végről első mentorom Kormos István. A legendás, a feledhetetlen. Mulatságos egyezések: *Töredék Hamletnek* című kötetem (tucatszor megírt történet) eredetileg *Egyetlen* lett volna, e szó nyitott, folytatást váró tartalomtartományával (határvidékével). Majd az *Egy talált tárgy megtisztítása* – a még akkor is szalonképtelen Rimbaud okán? – nem lehetett *A. Rimbaud a sívatagban forgat*. Kétségkívül megtisztelve érezhetem magam Hamlet, J. A. (és Max Ernst etc. szürrealisták) védőernyője alatt. De az „egyetlen” és a Rimbaud-utalás: a kizárólagosság és az abbahagyás örökképzetét hordozta volna. (Jó, hogyan lehetne bármi is kizárólagos; hogyan „hagyhatnám” abba; mibe?) Pintér Lajos csuda kis anekdotát mond el kötete „fülén”. A füles: Kormossal kiókumlálták a *Fehéringes folyók* címet (szépségesen Kormos, hűségesen és jellemzően Pintér), ám ebből az események kisördögei révén *Fehéringes foglyok* lett. Fogalmam sincs, Pintér a mostani (*Orpheusz Könyvek*) borítón a feketével kirajzolt foglyos változatot és a „mögötte” szürkés árnyalattal derengetett „folyósat” kettősségében mennyire érzi költészete szerves-mű jellemzőjének. Egyéb szervességek és pontosságok mellett, persze. Ám hagyjuk ennek erőltetését.

Kettősségek: nyelvhasználat és téma

Pintér költészetét ez az összegyűjtött-kötet meglepő egységnek mutatja. Már 1971-ben megvolt a nyelvhasználat megannyi sajátja, a témakezelés mikéntje. Ezen most csodálkoztam el „közelebről”, valójában úgy előszörre. Hogy „gyöngysor és sebhely” (ciklus címe itt): igen jellemző. A vers címe, szögletes zárójelben a név, *Pintér Lajos*. Érdekesség és oldottság párosa a Pintér-

költemény (mint alaptípus). Kollokvialis bőség, gazdagság – zökkenések sorozata vele összefonódva. A legkülönösebb: a jellegek fonatszerűsége. Erős liánkettős, mellyel hatalmas terepeket lehet belengeni.

A világ tárgyait Pintér az előbb említett oldottságukban érzékeli. Ahogy vannak, ahogy „klasszikumukban” azok, amik. Bravúr ott következik, ahol mindezt egy mégis kizökkent idő tárgyi valóságának mutatja, a szépség együtt-hatója ellenére is leltárpontosan.

További alapeleme: a variáció-sor. Észre se vesszük, hol válik téphetetlenül szívóssá, végérvényes-együttesűvé a színesség, a lazaság, a nézetből hogyan lesz tartás, a tartás miként kerekül „világ-látássá”. (Sose világnézetté. Hanem a világ egy bizonyos nézetévé.)

Nézet? Drámaiság? Dramatizálás! Párbeszéd zajlik a Pintér-színpadon, és ez igazi forgószínpad. Így adódnak az újabb meg újabb „nézetek”. Kisvilág? Akkor miért tágitotta folyó-szélessé képzetét Kormos István? Ellenben ha csak dramatizálás, jelenetezés lenne a Pintér-vers (az! s mennyire örülünk az így adódó „élvezeteknek; a maga körében már-már élvhajhászokká tesz minket ez a líraszerveződés), ha ennyi lenne s főként ez, miért volna oly találat-értékű a Kormos-féle „fehéringes”?

Reálitás-jegyű költészet? Tematikájában az. Ugyanakkor: nyelvhasználat (eleinte egyértelművé kötődve előtte-járó vívmányaihoz... Kormoshoz, Nagy Lászlóhoz stb. például az inverziókkal), ez a szó-fonatosság szürreális is teszi.

Itt csak az egyik kettősséget emeltük ki. Nyilván (nézetek!) felfedezhetők továbbiak is.

„Tovább”

Különleges értéke a Pintér-világnak, e költőiségnek *maga* az ellentételezett-ség. Rilke írja, hogy „fáradtságosan... a perc rajzához” az ellentét-alap készül. Kiemelem, *készül*. Pintér verse is érezhetően előkészít valamit (nem véletlen a már-már félhosszú-vers formáinak kedvelése, ha a „hossz” legrövidebbje felé hajlik is a méret általában), tehát a *drámai* jelzőt az *epikussal* is fölcserélhet-nénk. Kedvelem a lírában a próza afféle elemeit, melyek már-már történeteket mondanak el. De csak átderengetve. Vagyis a nyelvszerkezeti szürrealizmussal (árnyalatnyijával!) párban, egymást kiegészítve, fölerősítve.

A nyelvi jelenetezés eszközét észre kell vennünk. A „Pintér Lajos” [zárójel-ben] című versnél tartunk, kiemelt példánknál. (Egy a sok helyett!) A „Vaddarázs szárnyán repül a nyár, / vaddarázs szárnyán repül a nyár” nem adyz-mus! Pintér megrészegül egy szépség-elemtől, s joggal. A kép értelme is kettős. Mert igaz, hogy a „vaddarázs” és a „szárnyán” közt nincs pici szókötő jel, tehát nem a nyárnak van netán vaddarázs-szárnya, mégis, ahogy a nyár – például – vaddarázs szárnyán repül, gyakorlatilag parányi képet tágit elvben világszínpad-

méretűvé. A nyelv szerepe pedig: a „vaddarázs” d-kettőzése, meg a „szárny” és a „nyár” egybesurranása. Ami Pintérnél különös: verseinek belső világában a nagy hatást szinte sosem „extravaganciákkal” éri el. Hanem – meghökkentő módon! – a „legegyszerűbb eszközökkel”.

Mintha fölfedezné, hogy ezekben az eszközökben miként él ott és érvényesülhet (érvényesíthető) a „tovább” parancsa. Az értelmiség, a mindenségig... és tovább. Ez már sokkal mélyebb rokonsági kapocs (Szabó Lőrincz, József Attilához – bizzarr páros?), mint a közvetlen, már említett költő-elődök nyelvi-inverziós átsugárzása.

Ez már az önállóság rokoni kapcsa.

Nébány vers példája

Elkerülvén az agyonpéldálózást – az ismertető elemzés nehezebb, talán elemibb útját járva, keveset idézve –, talán eljutottunk odáig, hogy három állításunkat is igazolva láthassuk és fenntarthassuk. 1.) Miközben Pintér Lajos a kezdetektől máig homogén versérdeklődést tanúsít, vagyis a világ érzékletes jelenségeinek visszafogottan kifejezett abszurditását az életgyönyörűség élvezetével párban „adja”; 2.) csak így elkerülvén a „nagy szavak” buktatóit (legyenek még oly szentek is), nem ellenőrizhető fogalmak használatát, azért mégis érinti jócskán a jelentősnek is nevezhető kérdéseket; 3.) igen, mindeközben kialakítja a hivatkozásokról, „túlspecifikusságokról” mentes – ezt-csak-a-pintérlajos-írhatta – vershelyzetet-hangzást-logikát.

Saját képződményjellegét teremtett.

Ezt kénytelenek leszünk mindazonáltal pár költemény példáján szemléltetni.

A *Karácsony* kezdése alapkijelentés: „Nem találunk haza többé már soha...” Nem törekszik közben ritmikus sajátság formázására, mégis eltűri a nem tolvákó belső rímet. Várakozást kelt (lásd: „mégis... a jelentős... kérdések”). Egyszerűen érdekelni kezd(het) minket, vajon hova kellene hazatalálnunk, mi az oka, hogy erre nincs remény. Az úton göröngy, rajta béka (becsendül a képzeletbe: „göröngyös béka”, bár ezt Pintér nem írja le), a világ „képzelet...-ben” máris „nagyítva, lefokozva”. Pintér nagy kedvvel, elemi bőséggel és leleménnyel használja az efféle ellentétpárokat. (Emlékezzünk: ellentétek!)

Az igen világos tartalmú, egyértelmű szavak és szófüzések már nem ennyire világos és egyértelmű határon lényegülnek át sokkal megfoghatatlanabb értelmekbe, sugallatokba. Vagy értelmekké, sugallatokká. A szóismétlés („Rendjeleit hozod, ha mégis érkezel” – a világéit! –, „Édeni fáról az almát hozod”), azután a tálca kétszer (az áldozó fején rajta, a holdforma pengével, s ott „a megkaszált, szárnyatört fácán...” hirtelen), de a tálca még egyszer jön: „tálcan a tengerkék kötényt: / arcod benne hányszor megmostad!” S hozod „a tökforma gumilabdát is”, vele a régi „dekázások” emlékét. Emlékét? Magukat a dekázásokat!

Mert ne feledjük, itt karácsony van, most csodák esnek. Ellenben a rozsdás szög sem maradhat el, s hozod a kicsi szobát, „a hivatalt, emberek hol / új patkánymaszkot vesznek”. Kezd lefokozódni és felnagyítódni a világ?

A decis pohár a „pálinkás reggel tükre...” Ezeket a „rendjeleket” (ismétlődik a szerkezet-szó megint!) tennéd le anyád elé. Megleltük Pintér költészetének még egy kulcs-elemét: szerkezetszó! Természetes, hogy nem csupán szerkezet-szavaké a vershordozó felelősség. Szépséges, teljes érvényű képek ugyanígy: „halott isten őrlí foga között/az égi márványt”. Persze, ez Karácsony, „hullni kezd a hó”.

Hangszínek

Városi ősz című versében „csapkodó vizekkel üzen a tenger most...” És ahogy madarak vonulnak nagy sereggel, ez az „égen is madár-tenger”. A szó-ismétléshez most a motívumfokozás módszere járul. Ahogy a „hulló felhő” mosdatja a háztetőket, ahogy az eső lába lógni szokott, „gyerekláb lóbáz egy padon...” A rejtett utalás eszköze! De tovább: „ázott lánycsapat fut át a város-on: fut a szél, kergeti őket”.

Ídeje észrevételünket közölni: a nyelv sokat emlegetett „rácsát” Pintér Lajos nem formabontó, nem is formai eszközökkel teremti meg. Hanem – meglepetés! – úgynevezett tartalmiakkal. Tematikusakkal. Kitüntető sajátossága ez költészetének.

A darázs más versben is visszatér. (*Tánc-szók a darázs röptére*). A tánc a versé, a soroké, a szakaszoké. Tematikusan is. A darázs „egyszer egy verébkoponyára” száll, „egyszer egy tányér kocsonyára”. El ne feledjük, Pintér kedves eleme a játék. Mintegy a komolyság mellett a „játszani is engedd” jegyében. A kosár „szárnyas”, a boltba épp csak „elröppent” (tejért; realitások). Rejtélyes elemek is adódnak: „jognak házába tejfölért” (is röppent e kosár). Megmaradt Pintérnél a korai gesztusok legjava: ahogy mindenek ellenére felvállal valami szerepet, s nem a rím lendülete folytán. Ime itt: „Elöttem vetkőzik a táj / madárváll házak válla.... / átvirrasztom / szép álmaitok éjszakáját”. Teljesen képviselhető. Ugyanígy a következő verscím: *A didergő nyár meghódítása*. Ám a makrokozmosznak legalább ily elemiséig elmegy Pintér verse: Keresve mintegy hitelüket. A mikro-otthonosság ellenére, mely inkább lényege.

Telitalálatosság és elbeszélés

Ha csak egy-egy verset tekintek: a fekete tízesek mily sokasága, miközben a vers egésze „innen amoda halad”, valamint „elmond”! (*Medalion*-versében is ott a sötét centrum!)

Az „Istenhegy-versekről” egyebütt már szóltam, így most csak egy-két dolgot az iménti szempont szerint. Megint az ismétlés-technika; a többszöri rá-

közelítése. Ahogy a hegyről – madármagasból nézi a várost! – az Országházat, az Akadémiát látja, nyomban átszobrászkodja tömbjeiket. Lesz „Madárház- / országház... galambház-akadémia”. Minden a madarak körül „forog”, s mint egy kertben-járás ez az istenhegyi állapot. Pintér az ismétléses ráközelítés mellett kedveli azt az eszközt is, mely egy helyszín makacs megújráztatása. Istenhegy, legutóbb „Clairfontaine”. (Holott „csak” egy franciaországi füzet gyártásának színhelyéről van szó, egy észak-franciaországi alig-városkáról. Neki Tolnai Ottó hozta a füzetet (melybe ír, melybe Új-Zélandból az illyési nyelvbe, a „zárt e”-be vágyik vissza), a füzetek sorában rokoni szívvel emlitem máris az én kártyakönyvemet, 280 oldalas vastag írókönyv, vásárlásának helye Maisons-Laffitte, Párizs mellett. Az Istenhegy lépcsői, a madártávlatok a „tükör-szilánk” sirályok, a törekeny cinkefejek (melyek emberiek is), íme, a pintéri természet közeli képsoraiból néhány.

Mert minden igazi költőnek van saját Természete. Lehet az *Az első hó éjszakája*, lehet lefelé-haladás, lehet ellenirányú kaptatás, lehet szerelmes bolyongás, lehet a költőnek a kezében a kislány keze éppen. A víz lehet „kockafürdetőtő, kacsáúsztató”. És hogy a tengernek a töredéke is tenger, megtudhatjuk. Az átfedések mellett – analitika. Pintér Lajos épp az újrázásaival bizonyítja mennyire analitikus alkat. Is. Közben nem vész el a réven – semmi réven sem! – a természetesség. Sőt, az elméleties analízis lényege is az. Az érzéki élmény. Tájak, nők, napszakok, évszakok, látványok – és maga a látás a tapintás.

Kézzelfoghatóság

A világháború: „nagykés”. De a családban is villanhat, ó, jaj! A novemberi ködben, az ősz ködében napok, hetek úsznak, házak... házak mint szigetek. Vagyis ez a kérdés. „Ha szigetek: születésre, elpusztulásra?” Vagy a rezdülések (négyzetre emelve, sőt, köbre, űrméretesre): „Arcodról a rezdüléseket, / karácsonyi asztal / morzsáit: / összeszedem.” És fontos, hogy az asztal „karácsonyi”, utána, hogy a bor „hajósi”. És a szerelem gyönyörű szavai zárják a kézzelfoghatóság e versét: „...vacsorára várok veled, / s azt figyelem: / a kettétört semmit / vagy tányér pisztrángod/vagy pisztráng tested kínálod”.

Fontos, hogy a toll, mely kifogy épp, „Lumocolor 313 wasserfest”, s helyette pirossal folytatódik a vers (persze megtudjuk, hogy pontosan „1984. december 3., hétfő” van. „A költők bevonulnak Svédországba, / a költők kivonulnak Svédországból”, értesülünk egyszerre szürrealisztikus, egyszerre verset-szerkesztő, szakaszt-formáló fordulattal. És be a szívekbe, bár ezeken a rajzolt szíveken T. O. „kacag”, ki a szívekből; be a kurvákba, ki a kurvákból. Érzékletesség, a humornak is e kézzelfoghatósága! Jön Rákosi lába, Csokonai, a böllér, vadász és kutya járja az erdőt, borozás esik az újvidéki asztalnál, érdemleg. És zajlik a vonulás: tények, svédek, szívek, cédák és történelem, ökol-

vívószorító, csak be és ki, és levonulás a végén. Gyönyörű fanyarság ez a vég-sor: a ki és a be – úgy hangzik, mint a lelépés párosa.

Az elmúlásé.

Rezdülések, még; végképp a szív dolgai

„Félárbocon a szavak”, tányéron „gesztenye, / dió, noszpolya. / Mint jó borkorcsolya”. A jégverte, megremegő faágak: szárnyak. A gyerekek a kártya „karcsú tornyait” építik fel. Bontakozik a pintéri világ, csak egy dolgozatnyi olvasatra is? Remélem.

„Ráfér még egy piros ász: a tavasz...” Felejsük is, kártyáról van szó „csupán”. „Rajta lányka, rajta sárga kalap...” Pintér költőszeme biztos válogató. Nem csak úgy szemezget egyszerűen a „nagy fürtről”. Madárbiztonsággal csípi ki, ami neki kell. Ami a versnek.

Elméleti fontolgatás csak, megvan-e Pintér költő-tudatában, a fél-eszmélet csodás állapotában „előre” valami tágabb elképzelés az épp születő versről, vagy az elemek egymást sarjasztják, kériki, „lehívják”. A világ összefüggései még ma is teljesek lehetnek: „Pálinka mellé étel is kerül, / s morzsáit a gyerekek / a hóra kiszórják: / piciny szencinkék, egyetek. / S felhangzik a cinkecsirip...” Rezdülések és morzsák.

A szív dolgai és az érzékletesség elemei.

Ellentétek, tovább. Íme: „Micsoda óra. Se rugója, / se számlapja, se mutatója. / Egy perc. Milyen sok. Egy ezredév: milyen kevés”. S kiderül: „életed” ez az abszurd óra. Vagy az *Ebek és lobogók* egysoros: „Elűznek, kitűznek, elűznek, kitűznek.”

Lehetetlen, hogy ne a fekete és a fehér motívumával fejezzük be rövid szemlénket e teljességig jutott költészetről. A vers címe maga *Fekete, fehér*. Tere a tél. Mi lenne más.

„Tanyák. Csak pajták, ólak. Nincs templom:

megyünk a fák tornyai iránt.”

S ez a fehér nyár az élet s a halál. A legnagyobb végletek gyűjtője. Ellenben oly konkrét minden. Annyira rálátni. Honnét?

„...ott visz egy táska egy kisdíakot! Engem.”

Szemrebbenés nélkül mondom, hogy az ellentét, a ráismétlés, már szinte motívumként, önálló tárgyként itt van ebben a versben is.

Íme, egy költő, aki hivatásának mesterség-eszközeit világi tárgyakká tudta tenni. Tanyavilággá és esti várossá, itt nyílnak rím-félék ablakai, itt érik egymást a fák, a fák, itt váltakozik sárga téllal fehér kalap a kitűzött kártyalapon. Válik kompozícióvá a szív, dobogássá a kompozíció.

NAGY GÁBOR

Gyom a háztetőn

*Toronyház tetején, az égtől
karnyújtásnyira, a betonkockák
között gyermektenyérnyi földben,
amit, mint sivatagban a buckát,*

*a szél hordott össze, sudár növény:
kivont kard, hivalgó bizonyság,
egy szál szembeszegülésnyi konok
élet nyílt a meddőség köldökén.*

*Fel-felparázsló cigarettám
hűlő hamuja mérte, fölborult
poharából a mindenségnek
mint terjed szét az éj. Ha elszorult*

*szívem, nem ettől: éber éjszakák
régőről barátaim s régóta
csábít a fekete égbolton
megnyíló mélység. Mint fáról az ág,*

*ha túl nehéz gyümölcse már, tört
le bennem a kérdés: ha fönna a hold
Isten köldöke, ki volt, aki
végleg elvágta a köldökszinórt?*

*Isteni rendelésre tette-e,
vagy egy ördög-felcser állt bosszút
a Teremtésen? És ki szabta
úgy: nem hullunk rögtön a mélybe le,*

*mint mérlegen, méretünk Isten
roppant tenyerén? És meddig e kegy,*

*mely mint a földi szerelem: sár,
lány vízből s nehéz rögből gyúrt elegy?*

*Mindegy: az éjt hiába faggatom,
nem bennem rejlik a miértje.
A csikket elnyomom. És reggel
is ott virít majd a tetőn a gyom.*

Vízöntő

*Tél vagy. Így telik minden, ami múlna.
Sistereg, mit érintesz s rettegve fél,
aki vigaszért arcodhoz simulna.
S mint ki sohasem volt, tévelyegve csak*

*tornyozott harmóniák spirálisán:
úgy vagy hol itt s hol ott, de a szünetbe
rejtve mindig; mintha szégyellnéd magad,
elkeveredsz egy elhaló ütembe.*

*Tél vagy. Ami múlik, betelik lassan.
Vágynak diszsonanciája sistereg
föl s nem lehetsz a hamva. A magashan
már kialszik, mielőtt föllobbanna*

*rossz derűd, e sápadt síron túli fény.
Törött hegedűn elfúló szonáta,
hullsz le és lehull benned a démon is,
aki néma esésed komponálta.*

*S mindegy is. Vagy, ami csak te lehettél,
magadért, magadnak tékozolt vigasz.
Légy hát minden teleknél hidegebb tél,
míg betelik végre, ami múlni kész.*

Lehetne másképp

*Azért lehetne másképp,
az arc helyett az árnykép
lehetne élesebb
s mi fáj, másféle seb,*

*frissebb, lüktető vérű,
nem ilyen üszkös szélű,
elmérgedt régi heg,
kívül érdes, hideg,*

*belül forrongó láva,
mint ez a szó: hiába,
lehetne bár más kép,
fény mögött az árnyék*

*elevenebb, akárha
a fekete a sárga
volna: furcsa eset,
amit fest az ecset,*

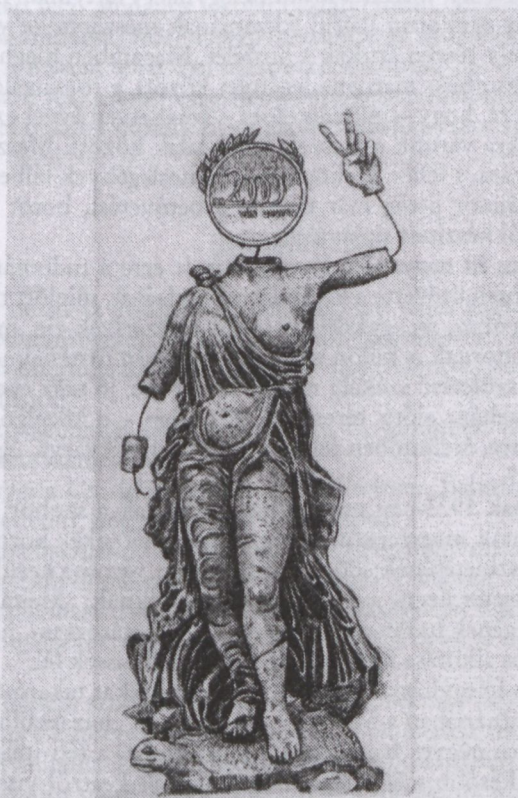
*kifordulva magából,
kajánkodón a vászon
palettát és festőt
vádol: a teremtőt*

*kineveti a torzó,
dicsőségét elorzó,
életre kelt hitvány
élet-hamisítvány.*

*Azért lehetne más kép,
fény-emésztette árnyék,
lehetne fájdalom,
volna bár ártalom,*

frissen gyöngyöző méreg,
nem elvetélt ígéret,
nem sajnó rossz emlék,
a megzavart elmét

gyötrő majdnemvolt-lélek
holtát idéző ének,
lehetne te. Vagy én.
Lehetne te meg én.

VEIN

NIKE 2000

VEIN 2000

PINTÉR LAJOS

Holdárnyék

„ÉRCALAKJA HIRDESSE: SZELLEME ÉL”

Petőfi új szobra Fehéregyházán

1999 könyvhetén ülünk a kiskunfélegyházi Hattyúházban. A falon óriásira nagyított kézirásos Petőfi-vers: itt születtem én, ezen a tájon. Bizony, az egyik legszebb magyar vers: cserebogár, sárga cserebogár, hányszor eszembe jut Petőfi, amikor a Tiszán nagy üttődéssel cserebogár vágódik testemhez.

A könyvtáros körbevezet, hiszen a kiskunfélegyházi Hattyúház ma már könyvtár, és magyarázza, hogy itt egykoron Petőfi édesapjának mészárszéke volt. Mutatja, melyik részen tárolták, mely részen árulták a húsfélét. Magamban meghatottan képzelem el a mészárszék véres tömbjei, marcona legényei között a rohangáló nádszál Petőfit. Meghatottan gondolkodom rá, hogy – jól számolom – százhetven évvel ezelőtt itt állt, ahol mi most írótalálkozóinkra várunk a meszelt fehér falak között. Meszelt fehér falak lehettek akkor is, bizonyára, s fehér bőrköpenyes henteslegények félbeszelt borjakat vittek vállukon. Petőfi Sándor pedig már tanulta a betűvetést, botot vágott, fűzfaágat, azon lovagolt, s fűzfából készített sípját fújta.

Gyerekkoromban az én nagyapám is megtanított erre a tudományra, emlékezem, ahogy bicskájával óvatosan ütögette a kiválasztott fűzfaágat, mielőtt megmunkálta.

Kimegyünk a Hattyúház, az egykori Petrovits mészárszék elé, megnézzük a költő szobrát. Magának a szobornak is külön története és külön történelme van. Köllő Miklós gyergyócsomafalvi születésű székely mester készítette, jó száz éve, 1897-ben, s a segesvári várban, a megyeháza előtti téren állt. 1916-ban – a közelgő front elől menekítve – szállították Pestre, ércöntőben feküdt, beolvasztásra várva, úgy nevezték: „a segesvári bujdosó szobor”.

A kiskunfélegyháziak 1921-ben mozgalmat indítottak a szobor megmentésére, és városuk számára kívánták megszerezni. Buzgólkodásukat siker koronázta, a segesvári bujdosó szobor Petőfi születésének 100. évfordulójára a városba került.

A közoktatási miniszter üzent a derék lokálpatriótáknak: „Méltányolva Kiskunfélegyháza város közönségének hazafias lelkesedését, úgy határoztam, hogy Petőfi Sándor ércszobra, Köllő Miklós alkotása Kiskunfélegyházán állíttassék fel.”

A leírások szerint a félegyháziak a kemény tél, az utakat takaró félméteres hó ellenére a szobrot 1922 februárjában a határozat után rögvest „hazaszállították”.

Február 12-én városi négyes fogat indult a szoborért, a téli ítéletidőben, szakadó hóesésben két nappal később már a szoborral indultak Pestről vissza. Szávai Gyula, a Petőfi Társaság főtítkára „kísérőcédulát” is adott a szállítóknak. Ebben írta: „Tél van. – Ki is utazhat más ilyen időben, mint Petőfi Sándor.”

Eltelt azóta 77 év, hetvenhét év, két hetes, két kaszás: rendet is vágott közöttünk, rendet is vágott a világ réjtén.

S most Petőfink új évfordulójára készülődünk, az öntudatos félegyháziak, akik tudják, hogy városuk büszkeségére hirdeti Petőfi: úgy mentem el innen, mint kisgyermek. Az öntudatos félegyháziak külön is készülnek 1999. július 31. méltó megemlékezésére, Petőfi halálának 150. évfordulójára.

Fehéregyházával vették fel a kapcsolatot. Az a város, ahonnan költőnk elindult, s az a város, amely Segesvárról szobrot kapott, azzal a várossal, ahová Petőfi fájdalmasan megérkezett. Fehéregyházával, ahol Illyés szerint is, Szilágyi Domokos szerint is a költő szembefordult a dzsidásrohammal: szemből halál!

És az ajándék szoborért nem üzleties, hanem fenségesen emberi cserében közgyűjtésből most Kiskunfélegyháza a közelgő évfordulóra, Petőfi halálának százötvenedik évfordulójára szobrot ajándékoz Fehéregyházának. A szobor kész. Az adományozók akarata szerint: ércalakja hirdetheti majd, hogy szelleme él!

Július 31-én avatják „a világ magyarságának közös akaratából”, „a népek barátságának és kölcsönös megbecsülésének maradandó jelképeként”, hogy nyilatkozatukból idézzek dadogósan hivatalosan pontos szavakat.

Ténylegesen vagy csak gondolatban, lélekben e szoboravatáson én is ott leszek. Nekem is nagy nap lesz, általános iskolai osztálytársam, az időközben neves, nemzetközi rangú szobrászművész, Máté István készítette az új szobrot. Nemcsak szívközeli, hanem kézközeli is nékem tehát e munka, ezen alkalom.

Nézem az új szobrot, a lenni vagy nem lenni kérdésének időpillanatában lévő költő szobrát. A harcba, halálba induló költő arcán, akárhányszor is nézem, azt látom ott: az Élet-reményt!

HOLDÁRNYÉK

Nem akartam nézni az évszázad égi jelenségét, a teljes napfogyatkozást, nem akartam nézni se védőszemüveggel, se nélküle. Petőfi belenézett az elfogyó, újra felragyogó Napba, és egyik szemét maradandó károsodás érte. Azt írta, lehet, nem láthat életében már lányt és pipafüstöt.

Igaz, ami igaz, szememet féltettem magam is, különben is gyenge, gyakran fájó, gyakran túlerőltetett szememet.

És szememfénye: a Család szemefényét is féltettem, fiaim is úgy döntöttek, az én félelmeimtől függetlenül, hogy nem néznek a Napba.

Déltől a szobába beszűrődő árnyékokból éreztük, hogy megkezdődött az égi csoda. A Hold egyre nagyobb és nagyobb falatot harap ki a Napból. Lehűlést vártunk, éjszakai sötétséget és szélvihart. Nem volt lehűlés, csak egy-két fokos enyhülés a nyárvégi hőségben, nem volt éjsötét, csak afféle alkonyati félárnyék, s nem volt szélvihar, csak langy szellő.

Lementem lakótelepi szobámból a ház elé, és gondosan vigyáztam, hogy ne tekintsek az égre, magam elé nézve csak a fények, árnyak játékát figyeltem, csak az északi, nyugati égboltot kémleltem, hogy feltűnik-e rajta nappali csillag.

És akkor egy koldus megérkezett, kukázó koldus, aki menetrendje szerint járja végig a házak elé kitett szemeteseket, s abból guberál. Napfogyatkozás idején is. Őt nem érdekelte az égi csoda, lökdöste a kitett szemetet, válogatott közötté, kenyeret, gyümölcsöt, kitett ruhát keresett. Épp a napfogyatkozás teljessége volt, a Hold épp fölfalta a Napot, a nappali sötétség épp legyőzte a fényt, épp pillanatnyi világvége volt. Nem

néztem az égre, de az alkonyatból tudtam, s a körülálló emberek tapsából, fütttyögéséből.

Éles kiáltást hallottam akkor: nem mész onnan! Nem tudtam, kinek szól. Valami ősi babonával a Napot fölfaló Hold-Sárkányra üvöltött valaki – gondolhattam. De nem gondoltam, inkább gyanítottam, hogy ez az egetrázó kiáltás a nappali sötétség kukázójának szól.

Megerősítésül valamelyik ablakból jókora bot repült felé, akkora bot, hogy amennyiben eltalálja, lehet, agyon is üti. Hatalmas csattanással landolt mellette a betonon. Néztem, s láttam, hogy meg se rezzent, végezte tovább kutatgatását, s amikor végzett a válogatással, továbblépett.

Ijedten, döbbsen mentem a bothoz, a földre csapódó karóhoz, hogy megnézzem. Fölemeltem a földről, és arrébb hajítottam. S ahogy lehajoltam, és ahogy felálltam, magamról megfélemezve véletlenül föltekintettem az égre.

A Hold árnyékolása mögül épp előbukkant a Nap. Csodát láttam, szabad szemmel láttam az égi csodát. Fény és árnyék hatalmas harcát. Eddig még sosem látott fényviszonyokat.

Lángvörösben és narancssárgában és bíborban izzott a Nap a Hold remegő fátyla mögött. Ez a fátyol széttörte és szétszikkasztotta a Nap fénykötegeit. Ez a fátyol millió színre bontotta a máskor egyszínű izzó fényt. Akaratlanul egy pillanatra odapillantottam, majd ijedten kaptam el tekintetem. Jaj, nehogy kár érje e véletlen látványtól szememet.

Hisz még látni és láttatni szeretném a Nap fényeit, árnyait. És még látni és láttatni szeretném a hétköznapi Fényeit, Árnyait.

BOZSÓ

1998 decemberében írom, 14-én. Tegnap volt Luca napja, babonás nap. 13-án, 13 féle fából ha kisszéket kezdünk ácsolni, s ha azt 13 napig készítjük, 13 nap múlva ráállunk, behunyt szemünk tükrén meglátjuk a jövőt.

De én nem készítek Luca-széket. A múltat, a jövőt, a jelent idegeimben érzem. Vagy lehet, hogy sehol. Hány jövőbelátó volt, mennyi Luca-széken álló költő, tudós és bohóc: aki meglátta előre a 20. század megannyi rettenetét? Sok szék, sok önjelölt jövőbelátó, kevés hiteles gondolat...

December 14-e van, a tegnapi mínusz húsz fok ma reggelre plusz tízbe fordult, itt lengeti a függőnyt az a szél, amely kisöpörte a koránjött hideget. Ebben a felbolydult világban napok óta Bozsó Jánosra gondolok, a nagybeteg festőre, emlékeimet rendezgetem.

Amikor én Kecskemétre kerültem, valamikor huszonkét évvel ezelőtt, személyét, művészetét gyorsan megismertem. Ő a köznyelv szerint Lordok-házának becézett rangos bérházban lakott, szomszédja volt, s orvosa is egy kitűnő belgyógyász, aki nekem pedig rokonom. Az ő révén, az ő közvetítésével ismerkedtünk meg, de igencsak felszínesen.

Amikor évtizedek múltán Bozsó Jánost eme egykori találkozásra emlékeztetem, csak ennyit mond: igen emlékszem, ő zongorázott, én ittam. Márminthogy az orvos zongorázott, ő pedig ivott. A világ persze ennél összetettebb, az orvos nemcsak zongorázott, hanem a térség legjobb belgyógyásza volt, s ő nemcsak ivott, ahogy önironi-

kusan önmagáról mondotta, hanem elsősorban alkotott: létrehozta festői és műgyűjtői életművét.

Engem a sors még ekkor sem rendelt mellé. Többször találkoztam azzal a fiatal festővel-grafikussal, akivel nemzedéktársak voltunk, s akit én kondori áldottságú művésznek gondoltam, s aki alig vitte többre, képkeretet javíttatott, képeket restauráltatott János szívességéből.

Bozsó hetvenötödik születésnapja s az én Válogatott versek kötetem azután végképp egymáshoz kulcsolt bennünket. Én köszöntésére verset írtam, ő pedig eljött könyvbemutatómra, könyvemét megvette és dedikáltatni sorbaállt. Akkor a dedikálásra nem vállalkoztam: János, Neked én személyesen viszek dedikált könyvet, ezt pedig add neki valami széplálynak – mondtam neki.

A dedikált könyvet vittem is ígéret szerint. Telefonon jelentkeztem nála emígyen: elmennék hozzád, megiszunk két üveg sört. Dehogy kettőt, tízet – válaszolta a telefonba. De a dologból nem lett semmi. Én a magam öt üvegjét még úgy ahogy megiszogattam, kellemes anekdotázás, beszélgetés, esztétizálás közepette, de ő nem nyúlt a pohárhoz. Új képét viszont megmutatta, amelyen még felragyogott, késő őszi fényben az ő imádott Alföld-tája.

Barátom járt nála két hete, új antológiánkat vitte ajándékkul, a Homok-hazát. Bozsó János rosszul érezte magát, remegett. „Most halok meg” – mondotta.

Kinek oly sokszor igaza volt: életben, elméletben, remélem, ez egyszer tévedett. Máskülönbén készül, és recseg-ropog alattunk, ha reá állunk, a Luca-széke.

DIÓSZEGI BALÁZS n/N/APJA

Sokszor értelmetlenül futnak el a napok mellettünk, felettünk. Ha nem tudunk napunknak értelmet adni. Ha nincs munkánk, célunk, örömünk, ha nincs munkánkban örömünk arra a napra. Attól még, hogy pirosbetűs, attól még, hogy szombat, vasárnap, még nem ünnep.

A Vakáció például nem pirosbetűs a naptárban, egy legszürkébb hétköznapi, de fiaink ragyogó arccal kipörögnek a napvilágra, s attól ünnep.

Nekem a mai nap pedig attól ünnep, hogy Diószegi Balázs festőművész gyűjteményes kiállítására megyek, a kecskeméti Cifrapalotába. Hogy Diószegi életút kiállítása nyílik! Ünneplőbe öltöztem, egész napi programomat ennek rendeltem alá, s jóleső izgalmmal telt napom, hisz koraeste Diószegi Balázs kiállítására megyek. Az Ő napja ez, mondogatom ébredésem óta magamban.

Kortársi nagy festőnk Kiskunhalason él, az Állomás utcában. Egy szocreál panel-lakásba csap oda a mozdonyok gőze, hisz karnyújtásnyira a Vasútállomás, ahol tolnak a József Attila-i mozdonyok. A főiskolán Tóth Menyhért és Szalay Lajos évfolyamátársa volt, szívében most is ott hordozza őket.

A nyáron meglátogattam az idős mestert, nagybetegem találtam. Tudom, a mai kiállítás megnyitón sem lesz itt, telefonon hívott, és kért, hogy levélben számoljak be a megnyitó eseményeiről neki. Majd mindent leírok, majd mindent kerekre rajzolok, majd lekerekítek minden sarkot abban a levélben, hogy véletlenül se sebezhesse meg.

Ottjártamkor dicsérem egy képét, festményét. Angyali összevisszaságban minden, gyógyszeres üvegek, értesítés díszpolgári címről, koszlott vászondarabok és remekművű festmények. Egyik festményen megakad a tekintetem. Koromfekete Nap.

Most a telefonba suttogja halk, beteg hangján: tudod, mi az a kép, a magyarság sorsa.

Balázs bátyám, tudom.

„AZ ÁRUK DÖGCÉDULÁJA”

Pócs Péter graffiti-plakátjai

Valljuk be őszintén, hogy a minket körülvevő világot nem értjük pontosan. Nem értjük a rendszerváltás gyönyörűségét, melyben se rendszer nincs, se váltás, se gyönyörűség.

S nem értjük a körülöttünk lévő fogyasztási kultuszt, melyben a pénz az Isten, melyben az árucikk a szentség, s melyben a fogyasztás, a nagy zabálás a megistenülés.

Miközben a vásárlóerőnk pedig csökken. Miközben koldusok a telt kirakati üveg-pult előtt, miközben hajléktalanok, miközben éhenhalók. Efféleképpen látom világunkat.

S azt látom még: a fogyasztási cikkek tárháza: bővli, zsibvásár. Ócskaságok hal-maza a piacokon, „bolhapiac”, és bolhapiac és zsibvásár a kultúrában. Mindenki olvas, mondotta egy barátom sőt barátném 1989 táján, de környezetében, mondotta, min-denki szemetet. A világhálón is fennakadunk, mint egy síró szúnyog a pók hálóján.

Egy-egy figyelmeztető jel, mint villámlás a nyári éjszakában, de csak egy-egy. Mint például költészetünk nagy öregjéé, Faludy Györgyé, aki azt írja egyik új versében: „a reklám: az áruk dögcedulája”.

Figyelmeztetés ez egyetlen mondatban, egyetlen metaforába foglalt figyelmeztetés: nem biztos, hogy világunk jó irányban halad. Bibó István-i a szó: zsákutcás ez a fejlődés is.

Miért vetitem előre mindezt. Azért, mert elvileg Pócs Péter „reklámgrafikus”. Tehát gyártja az áruk dögceduláját.

De jó érzékkel ezt nem vállalja. Van még szövetségese ebben, az újvidéki Maurits Ferenc, az újvidéki-pesti Baráth Ferenc, talán legszorosabban vett művészeti szövetségesei.

Nem állnak be a sorba. Ők grafikusok maradtak ebben a láthatatlan harcban. Ők nem dögcedulát tesznek az árura, nem eleve vesztesre ítélt csatába küldik őket, hanem ízlésesen csomagolnak. Ők esetleg alkalmazott grafikusok, de nem alkalmazkodó grafikusok.

Graffiti-grafikusok, s legyen ez részemről a legnagyobb dicséret számukra. Mert a jó graffiti: az utca népművészete számomra érték. Érték és tiltakozás. A vonalkódok hatalma idején a grafikus által húzott vonal, vagy krétával falra firkált vonal művészi ereje. Ez nem sok, de manapság csak ez a minden.

TÁVIRAT FALUDY GYÖRGYNEK

A harmincéves Forrás ünnepére

A harmincéves Forrás születésnapját kétszer ünnepeljük, egyszer a kecskeméti új könyvtár gyönyörű díszletei között. Egyszer Pesten a Múcsarnokban. A Múcsarnok

előtt, a Hősök terén görkorcsolyázó kamasz akrobaták. A téren a megállni tilos tábla alatt tilosban parkoló szerkesztőségi autónk.

A pesti estünknek vendége többek között Faludy György is, kísérő nélkül érkezik, fiatalosan, hisz fiatal is, még alig 89 éves. Ameddig verset olvas a pódiumon, ameddig ülök mellette, eszembe jut egy régi történet. A találkozó után Tolnai Ottóékkal ülünk egy asztalnál, nekik mesélem el.

Faludy György, ha jól emlékszem, 1989 táján talált vissza a magyarországi irodalomba. A Kossuth Klubban találkoztunk vele először, de nem az ő estjén, vendég volt csak, vagy a vajdasági Herceg János (ő kellett volna, hogy Kossuth-díjat kapjon, elsőként a vajdaságiak közül, de csak a jelölt-listára került, s szavazat nélkül maradt, neve ott is rosszul – cz-vel: Herczeg, pedig nem Herczeg Ferenc rokona volt, inkább Németh Lászlóé)... Tehát vagy a vajdasági Herceg János estjén, vagy a wimbledoni Határ Győző szerzői estjén, ők is akkor keresték új erővel az utat a magyar nép szívéhez. Mely szívből, föltételezték, Bartók ül ott, és Kodály mester és Radnóti és Senczi Molnár, s nem varangyosbéka.

Aranyos béke, nem varangyosbéka.

A találkozáskor kéziratot kértünk tehát az idős, emigráns költőtől, Faludy Györgytől, s ő rövid idő múltán küldött is verseket.

Ülünk a Műcsarnok kávézójában, e régi emlék ötlik fel bennem, és mesélem el Tolnai Ottóéknak.

Szerkesztő kollégám, Szekér Bandi bontotta a postát, emlékezem. Föl-alá szaladgált a szerkesztőségben ideges örömeiben. Hogyan is köszönje meg? – töprenkedett kapkodva. Levelet írt, kézzel, hosszan, több helyen nyomtatott betűkkel, hogy a hosszú levél lényegét kiemelje, de széjjeltépte. Nem jó. Képeslapot vett elő, a legszebbet, csupa nagybetűkkel megírta, színes tollal, ha jól idézem, pirossal, tűzpirossal, de széjjeltépte. Nem jó.

Hirtelen megállt töprengő le s föl járásában, amelyet nevezhetünk rohangálásnak is, és felkiáltott: táviratot adok föl!

Töprenkedem most magam is: van-e még az irodalom történetében példa másik, úgy hiszem nincsen, hogy egy verset táviratban köszönjön meg a szerkesztő!

FÁK

Legkedvesebb fáimat szeretném sorravenni. Mert nem szeretjük a fákat! Mert nem szeretjük, széthasogatjuk törzsüket, letépjük águkat. Nyáron hagyjuk, hogy szomszédunk vesszenek. Kivágjuk őket, a méltóságos, nagyságos fákat, hogy rossz köztéri szobroknak csináljunk helyet. Pedig ők, megírtam már versben is, pedig ők a legszebb köztéri szobraink, a fák.

Erkölciségük is fejlettebb, mint az őrült emberé, őrült emberiségé, ők még nem indítottak öldöklő háborúkat, ők még nem találták fel az atombombát, ők még nem találták fel a haláltáborokat. Nem a fák szibériadáját.

Tudják a törvényt is, ugyanazt a képet formázza gyökérzetük, mint lombkoronájuk. Tudják, amennyi a múltuk, annyi a jövőjük. Amennyi a földbegyökerezésük, ugyanannyi a légbeiramodásuk.

Szépségük szobrokéval vetekszik, mondtam, vers-sorokéval, énekekéval. Vetekszik az Énekek énekekéval. S túl is élük vendégeket, az embert. A páfrányfenyő még itt

van, az ezredéves tiszafa még itt van, a nagyapám ültette diófa még itt áll, itt áll a zöld lomb-sátor, termést még a dédunokáknak is ad, az ükunokáknak is. S a nagyapám ültette akácfa még holtában is élőket szolgál, tüzenél ott melegedtünk.

S most jöjjön egy élő, egy fájó, egy eleven példa.

Városomban egyik főutcát (milyen furcsa a kifejezés, egyik főutcat, lásd, a nagyvárosoknak több főutcájuk van!) városomban az egyik főutcat platánokkal szegélyezték. Gyönyörű platánsor, persze könnyezik a homokon. Gyökere alól szinte kiszalad a futó homok. Persze, könnyezik a végeláthatatlan autó-sortól. A gyönyörű platánsor.

Amely mégis életre kapott, eléri már a házak első emeletét, eléri a másodikat. Ezek már megmaradnak, dacolnak a nyár melegével, a tél fejszeél-hidegével. Csak az emberi örülettel nem tudtak dacolni.

Egyik nap favágókkal találkoztam, s vágják a platánsor fáit, szerencsére nem min-det, csak hármat-négyet. Megállok, kérdezem őket, mit is csinálnak. Szégyenlik munkájukat, látom rajtuk, kiérzik szavaikból. Dehát a főnökség, dehát az igazgatóság, dehát a parancs, hogy vágjanak ki a sorból három-négy platánt, mert nem látszik a mögöttük lévő köztéri szobor. Kis köztéri csobogókút szoborral, meztelen fürdőző női alakkal. Még meghitt is volt, még stílusos is volt, hogy ezt a szobrocskát kis lepellel takarta a fák koronája. Dehát a fáktól nem látszik már jól a szobor, hát szégyenszemre jöjjenek a fejszék.

Legkedvesebb fáim? Például ezek, szegény, kifűrészelt platánok.

FÁK (Könyörgés bocsánatért)

Ha csak rossz minőségű fénymásolatban is, a költő Takács Imre rajzait, szobrai-t nézegetem.

Takács Imrével a hetvenes évek közepén nap mint nap találkoztunk, Nagy László társaságában, Páskándi Géza társaságában.

Takács Imre legendás figurája volt az akkori irodalmi életnek, a Kortárs szerkesztő-jeként vonattal járt be Székesfehérvárról Pestre. Kis válltáskája volt, abban hozta szalonnáját, kisbicskáját, kenyerét otthonról, és a kéziratok felett érkezésekor megreggelizett. Félve néztem a zsírfoltos kéziratokat, melyek a nyomdába készültek asztaláról. És Imre mindig addig-addig szalonnázgatott, míg bicebóca járásával be nem toppant hozzá „kenyerestársa”, Nagy László. De szép volt velük, közöttük fiatal költőnek lenni.

Nemzedékükben divat a többműfajúság. Nagy László is festett, fűrt, faragott, ő is röptette angyalait, mint Kondor Béla. A festő Kondor Béla pedig verseket írt, nem nagylászlósakat, hanem inkább Pilinszky „szálkáihoz” illeszkedőket.

És Nagy László, Szécsi Margit, Kondor Béla: zenéltek, táncoltak is. Tánc házi verseket szereztek, Szécsi Margit fésűmuzsikán játszott, Kondor maga készítette szerkezetten. Valahogy a reneszánsz művészetszmény és embereszmény fényében ragyogtak.

Nézem, lapozom most a hetvenkét esztendő, Székesfehérváron remetéskedő Takács Imre képzőművészeti dolgait, egyik festményén a bohóc: nevető maszkja kezében, ölébe ejtven, az arca, tényleges ember-arca pedig oly szomorú.

Nézem 1988-ban készült faszobrát, Imre itt meg a népi fafaragók testvéreként mutatkozik, épp csak szobra címe századvégien modern: A romlás oszlopai.

Ez az életvidám, reneszánsz ember fekszik most öregkori depressziójában Székesfehérváron az Idősek Otthonában. Kertje, amelyre oly büszke volt, gazosan, elhagyottan. Elfeledetten a szőlőtőkék, gondozatlanok a fák, a gyomoké a rég lábnyomok járta föld. Lánya megkérdezte Imrétől minap, hogy: mit üzen fáinak? Imre feküdt az ágyán, ahogy újabban szokott, vélt vagy valós betegségében, s annyit mondott, fáinak annyit üzent: bocsássanak meg neki.

Fák, bocsássatok meg. Valamennyiünknek.

BUGACI VIRÁGCSOKOR

Finoman remeg a koraőszi levegő a bugaci pusztá felett, a nyári sok eső után még zöldell a fű. Artéri növénytársulást látok, s közelebb lépven nem is csalódom, a fák között kisebb patak. Nézd, gyík – figyelmeztet barátom, gyíkcsonka fut a mezőben. Gyíkmozgású patak, pataksörrenésű gyík felel egymásnak.

Ez lenne a pusztá, Bugacpusztá a Duna-Tisza legnagyobb lefoglalója. A nyárvég kicsalogatott hozzá. A pusztá nyelvünkben azt jelenti: semmi, azt jelenti üresség. De valóban, láthatod, emberi, állati, növényi teljesség, tenger gazdagság.

Homoki növénytársulások, vadvizet rétek, nádasok, szikes tavak, erdősávok váltják egymást. Keresek egy pontot a réten, ahol ellátni – ameddig a szem ellát, a szemhatárig. Nem az utca túloldaláig, nem a szomszédos bérház szürke faláig, fenn a levegőben nem a szmoghatárig. Keresek a pusztán egy pontot, ahol, mint apró üveg-golyót, megkapom a végtelen távolságot. Magam előtt, magam mögött körbelátok végtelenül, s a kék ég kupolája borul rám. Kék üvegharang.

Ez az óriási tér, ez tette a pusztát a 19. század költője számára a szabadság szimbólumává. A korlátatlan tér, a korlátatlan szemhatár. S talán a csárda is, ahol Bogár Imre, a betyár tanyázott. Lova gyors volt, mint a fecske. Zsandárvilágtól távol élt. Talán még azóta beomlott titkos, homokba fúrt alagutak is segítettek.

A 19. század művészei tanították meg szemünket látni. Látni ezt a szép Alföldet. Petőfi talán, s Munkácsy.

Munkácsy két képére lapozok az albumban, a *Kukoricás* és a *Poros út* címűekre. Egyikén őszi kukoricatarló, rajta a kukoricaszár sátra. Gyermekkoromban benne hányszor elbújtunk, nagyapám még a tilos dohányt is abba rejtette. A kukoricaszár őszi sátra, szememnek máig is a legszebb alföldi kép. A poros úton pedig, két változatban, szekér fut el, szekér jön szembe, két ló és kiscsikó. A képen lebegő porfüggöny. Nem a fölvert út pora, inkább az elvesző emlék múltba porlása.

Lépek a bugaci pusztán, s egy tenyérnyi szikós pontját keresem meg. Lehajolok, nézem a termőföld sóját. Körmömme kaparom, itt nem terem meg a fű sem, biztosan a só kiölte, a tenyérnyi szikós rét mégis csupa virág. Szára nincs parányi rózsaszín virág fedi. Csak gyökere és virága, tépni próbálom, de annyira apró, hogy nem fér a köröm közé. Lásd, a szikós sem „pusztá”, hanem e parányi, rózsaszín virág kertje. Jó lenne tudni a nevét.

A sóvirágot pedig külön is megkeresem. Azt ismerem névről is, régről ismerjük egymást. Azt a bokaig, lábszárig felnőtt vadfűben találom meg. Levele bőrs, dús, óriás, földhöz lapul, nem lapulevél, lapulólel. Színe mint a szőlőlevél ilyenkor, ősszel: zöld és rőt és lángpiros. Szára, virága pedig messze, magasan kiemelkedő. Hosszú virágzárán ül az aprócska kék sóvirág.

Nem kér vizet, e virág szárazon vázámban megmarad. Nem tépem, vigyázok, gyökerét meg ne sértsem. Bicskát veszek elő és óvatosan, emlékül, tisztelgésül egy csokornyí sóvirágot vágok.

LOVAK, LOVACSKÁK

A nyolcvan éve született Abonyi Imre emlékére

A bugaci határ mellett jövök el, itt szedtem nemrég szikvirágot. Csokra mára megszáradt vázámban, szárazvirág: őrzi a nyári alföldi világ, szikvilág, rét emlékét.

A bugaci pusztaság mellett jövök el, nemrég még itt hajtotta lovait a híres Abonyi Imre. Aki ezen a tájon híres ember, az betyár volt, Bogár Imre és társai. Az első híres, világhíres ember a környéken, aki nem betyársággal szerezte hírnevét, ő Abonyi Imre. Fogathajtó világbajnok.

Nyolcvanéves lenne, ha élne. Fordított táltos. A táltos állítólag fölös csonttal születik. Ő fordított táltos: nyolc kezujjával halt meg. Kettőt elvittek lovai.

Megállok a kék égátor alatt, messziről látom, hogy még mindig kéklík a határban a szikvirág, sóvirág. Közelebb megyek, közelebb hajolok, és meglepődve látom, a rengő kék virágtenger nem sóvirág. Magamtól nem ismerem meg, bár láthatnám: vadon nőtt őszirózsa. Késemmel kis csokrot vágok, otthon vázába állítom. Esti látogatóim ismerik, mondják a nevét, a sziksó, a pusztaság virága ez is: sziki őszirózsa, sziki csillagrózsa. Egy csokor sziki csillagrózsát tudnék vinni Abonyi Imre sírhantjára.

Olvasok egy emlékeztést, népi életmondást, s gyönyörű mondatra lelek benne: a ló négy lábú szárnyas állat.

A jelzőre, a paraszti jelzőre figyeljete: szárnyas. A ló a paraszti udvar istene, mindene, tényleges pegazusa. Aki a lovat így megnevezte, később hosszán elmondja, a ló több mint házkörűli állat. A ló szimbólum. Ha a gazda reggel kinyitja kertkapuját, és kocsiját kihajtja, akkor annak a fogatnak az udvorból úgy kell kiröpülni! Akinek a fogata röpül, jó gazda. Akinek a fogata nem röpül, rossz gazda.

Másfél éves lehettem, amikor apám-anyám lóra ültetett. Ma is megvan a fénykép, ülök a lovon, talán Csillag volt a ló neve, ülök a lovacsán 1954 nyarán, ülök már magamban, édesapám fogja kicsit a lábamat, támasztja derekamat, hogy le ne essek.

A lovacska homlokán csillag, kis csillagforma jegy. Arról kapta nevét. Édesapám homlokán lórúgás hege, holdsarlója. Alig volt ember a lóval gazdálkodók között, aki homlokán ne viselte volna e holdsarlót.

1954 óta nem ültem lovon. Édesapám sem él már, nincs aki vigyázón megtámasztaná derekamat. Nem ülök lóra, mert leesnék.

Abonyi Imre távoli rokon. Csongrádiak ők is, én is. Az Ő nagyapja és az én déd- vagy üknagyanyám volt férj-feleség, így valahogy. Száz éve, százötven éve volt közeli e rokonság. A mostaniak: az én fiaim és az ő lányunokái negyed- vagy ötödági unokatestvérek. Sajnos, nem láttam soha fogatot hajtani, négyesfogatot. Egyszer egy napot – egész napot – Pesten együtt töltöttünk, ez a legtöbb emlék róla.

Tóth Béla, a csongrádi szobrász, Ő látta hajtani. Izzik a hangja a telefonban, amikor mesél róla. Egy német nagydíjon látta, valamikor a hetvenes években, ott is győzött. Imádták a nézők, mert a többi versenyző léptetett, Abonyi Imre vágatott. Mondhatom: lovainak szárnya nőtt. Szobrász barátom meséli: annyit látott a verseny-

ből, a lovak állnak, majd ki tudja, milyen apró jelle gyönyörű vágtaiba kezdenek. S ki tudja, milyen apró jelle, nevük szólítására? másra, a célban megállnak. Ő gyeplőrángatást, ostorsuhogtatást nem látott. Szinte művészi önműködést csak.

Szerette Abonyi Imrét az angol királyi udvar. Fülöp herceg barátja volt, teljes királyi fogatszerszámot küldött ajándékba. Hívták magába a királyi udvarba is. Vendégnek, barátnak, fogathajtónak, úri löcsiszárnak – ki tudja, minek. Parádéskocsisnak. De Ő nemet intett, holtáig Bugacon maradt. Talán a puszta, ahol lovai röpiülni tudnak, talán az tartotta ott. Talán a szikso virága. Talán a sziki őszirózsa.

HÚSVÉT

Március elején nagy tél volt még. Csak a hóvirág bátorzkodott elő, s vagy állván, élvén megmaradt vagy valami bakancs letapodta.

Szent Péter akkor magához kérte Sándort, s azt mondotta neki, hogy menjen le a földre, vigyen magával egy zsák meleget. Sándor el is indult, de csak az első csapshéig jutott, ott letette a zsákot, s bort kért magának, de sokat! Itta a jó bort, tüzeset, pirosat. Vagy itta a rossz, vizezett bort, rontott bort? – nem is tudom. Nem is tudom, hogy hamisították-e a bort akkoriban az emberek. Meleghezóink csak itta, itta a bort, a zsákról megfeledkezett.

Szent Péter akkor magához kérte Józsefet, s azt mondotta neki, hogy menjen a földre, vigyen magával egy zsák meleget. József el is indult, de csak az első égi csapshéig jutott, ott letette a zsákot, meglepődött s meg is örült, hogy Sándort ott találta, s bort kért maguknak, de sokat! Itta a jó bort, tüzeset, pirosat a két vándor. Vagy itta a rossz lőret – nem is tudom. Meleghezóink csak itták, itták a bort, a zsákról megfeledkeztek.

Szent Péter akkor magához kérte Benedeket, s azt mondotta neki, hogy menjen le a földre, vigyen magával egy zsák meleget. Benedek el is indult, s az első égi csapshéig eljutott, ott gyanút fogott, s benézett. Sándort, Józsefet, a két borisszát ott találta, épp bort kértek maguknak, tüzeset, pirosat. Benedek akkor megdühödött, s borukat az asztalról lesöpörte. Folyt szét a bor az égi utakon, mint a pirkadó nap, a felhők között piros csíkot hagyott.

Benedek akkor fülön fogta a két borisszát, s zsákjukat is vállukra adta, s immár elindultak a földre, a három jómadár, kik a naptárban is együtt járnak, elindultak a földre, zsákjukban elhozni a meleget.

Hogy fölengedjen a fagy, hogy fölengedjenek az emberi szívek. Nagyanyám kertjében is ébredni kezdtek akkor a virágok: nárcisz, jázmin, ibolya, tulipán. A legények alig várták már húsvétot, számolták a napokat, s a lányok is készülődtek, minden csúf lány festette magát, mert félt, hogy a locsolásból másként kimarad. Nem is locsolás volt az, hanem kiöntés. A csapatba verődött fiúk talán még a pálinkától is fölbátorodván, kirángatták szobájukból a lányokat, s vödör vízzel öntötték őket nyakon. Szegény lányok, alig győztek ruházkodni, szárítkozni.

Húsvét hozta el a gyöngy nevetést is, s a megfázást is, homlokfájást, tüdőgyulladást. S nagyanyám kislányához, ki úgy lehet, a legszebb lány volt akkor a környéken, érkezett egy magányos ködlovag. Egyedül jött, nem portyázó csapatokkal, nem ontotta a pálinkagőzt, s apró kölnis üvegéből csipetnyi kölnit hintett csak. Ő lett az én apám.

Ő volt az én apám.

Már mindent belepett a feledés, már mindent benőtt a fű.

De ha néha arra járok, a fű tengeréből még mindig felüti fejét a virág, még mindig látom, itt volt a kert, nyílik az ibolya, nyílik a jácint.

RÖPKE RÉT

Eső volt, sok eső, április végi, májusi eső. S megújult a házunk előtti tenyérnyi rét. Rét és kert, fái is enyémek: akác, nyár, nyír, gesztenye. A gesztenyefát magról ültettem, magról? – gesztenyéjéről! amelyet Jókai istenhegyi kertjében emeltem fel a földről.

De nekem mégse a fák adják az igazi varázslatot, hanem a gyepszőnyeg, a rét. A füves, gazos rét, mely hónapról hónapra megújul, s új szépségeit mutatja. Füvek ezek csak, gyomok, gazocskák. De miféle virágzó szépségek és nyelvi csodák.

A mécsvirág ha kinyílik, persze Radnótira gondolok, Ő írta verse. Mily hétköznapi, mily kásza alá való, mily cipőtalp alá való, mily tankok láncfalpa alá való kicsi virágocska. Ócska virágocska, s mégis mily gyönyörűség. Valóban, virágja formáját tekintve: mint egy mécses. Neve költészet magában is, költőnk előtt is költő volt, aki nevére rátalált: mécsvirág.

Anyanyelvünk tíz legszebb szavát majd e gyomocskák, füvek, gazok között megkeresem, s meg is találom. A mécsvirág egyik lesz, a pásztortáska a másik. A pásztortáska virágzik, láttam. Láttam fehér ernyőjét, láttam furcsán formált levelét, talán ennek formája a pásztori táska? Láttam apró, fehér virágját, amely nem megmutatja, nem pompáztatja magát, inkább rejtetik.

De ezen a héten kertemtől, kertem pázsitjától külön ajándékot is kaptam, óriási záporok után. A vizek, tócsák, tocsogók növényeit, amelyek eddig messze elkerültek. Nézem és számba veszem őket: erdei turbolya, réti legyezőfű, nagy völgycsillag, hasznos földitömjén.

A hasznos földitömjén azért hasznos, nevében is, mert gyógynövény.

S a völgycsillag: legszebb szavaink között ő is helyet kér, a csokor pedig, az erdei turbolya csokra, melyet hosszú szárral gyűjtöttem, már asztalomon, vázámban.

Ernyős virágok. Virágaikat úgy lebegtetik, mint valami ejtőernyőt. Mint millió léggömböt, melyek mindjárt megemelik, elröptetik az egész talpunk alatti mezőt, rétet.

Röpke rét. Röpke lét.

1998–1999

Kilátás a Tien-Sanra

RÁKOSI MÁTYÁS SZÁMŰZETÉSE ÉS HALÁLA*

Az SZKP 1961 októberében tartott XXII. kongresszusán folytatódott az 1956-ban elkezdett sztálintalanítás. A leglátványosabb intézkedés Sztálin holttestének eltávolítása volt Lenin mellől, a mauzóleumból. Feltárták a párt vezetéséből öt éve eltávolított Molotov–Malenkov–Kaganovics-csoport felelősségét is a törvénytelen ségek elkövetésében. Ezzel kapcsolatban történelmi felelősségről beszéltek, így aztán Budapesten is elhatározták a korábbi törvénytelen ségek tessék-lássék felülvizsgálatát. A Politikai Bizottság november 14-ei ülésén ketten is felvetették (Somogyi Miklós és Komócsin Zoltán), hogy napirendre kellene tűzni Rákosi Mátyás-, azaz RM-ügyét is. Am Kádár úgy érezte, nem jött még el ennek az ideje. Azt mondta: „ha ő pisszen valamit, lesz Rákosi-ügy, ha nem pisszen, egyelőre nem bolygatjuk”. Csak egy ártatlan leltárt akart a KB irattár számára arról, hogy „hány embert öltek meg, hány volt eljárás alá vonva”. Még pontosabban: csak az „elvtársakat” – bizalmas pártügyként. Am kiderült, hogy RM „pisszent”: a felesége kezével, az ő neve alatt írogatja politikai nézeteit sem titkoló leveleit Magyarországra. Erre fel a PB utasította a Biszku-bizottságot, hogy „állapítsa meg a törvénytelen ségek elkövetéséért felelős személyeket is”.

A törvénytelen ségeket vizsgáló bizottság nem sokat kutakodott a bűnei után, vádiratként elsősorban a Rákosi leváltásában szerepet játszó, 1956-os „Mi az igazság?” címet viselő Péter Gábor-levelet használta. Ha eredményt nem is vártak RM vallatásától – a látszatra adva, meg talán kíváncsiságból is –, meghallgatták, vajon mit tud felhozni a mentésére. A PB akárcsak 1960 augusztusában – ismét Aczél Györgyöt és Nógrádi Sándort küldte hozzá. Ekkor már nem pudvás dogmatizmusa, vagy hatalom-visszaszerzési praktikája a fő téma (azért ezeket sem hagyták ki), hanem mindenekelőtt törvénytelen ség tettei. Hogy miképp látja saját szerepét a perek formálásában. 1962. július 17-én, kilenc téma kérdéseivel ültek le kihallgatni őt száműzetésének helyén, Krasznodarban.

Adott-e utasítást Rajk László és mások ellen a nyomozásra? Volt-e bármilyen bizonyíték Rajk bűnösségének, amikor letartóztatták? Utasította-e verőcsoportok felállítására, az őrizetbevetek megkínzására az ÁVH-t? Gyűjtetett-e anyagot a testvérpártok tagjai ellen? Tudott-e arról, hogy ezeket a vallomásokat kínzással szedték ki a letartóztatottakból? Emellett azért rákérdeztek a levélcenzúra megkerülésére. S újból firtatták 1953-as önkritikája visszavonását, a Hruscsovnak írott levél állításait stb.

Mikor RM megkapta a értesítést az SZKP-tól, hogy az MSZMP KB küldöttei újból meg akarják hallgatni, azt üzent a tengerpartról: ha valami kívánságuk van, menjenek le hozzá. Csak hát a magyarok már megrendelték a „bemikrofonozott” szobát, hogy

* Részlet a szerző Rákosi-trilógiájának harmadik kötetéből – *Rákosi bukása, száműzetése, s halála: 1953–1971* –, amely a könyvhétre jelenik meg az Európa kiadónál. A fejezet második, befejező részét a következő számunkban közöljük.

magnóra vegyék RM minden szavát. Ezért aztán a magyar nagykövetség „erélyes hangú” táviratban szólította fel, hogy utazzon Krasznodarba. A két küldött közölte, hogy előre megfogalmazott kérdéseket kívánnak hozzá intézni (s ezeket végre ott is hagyták nála, hogy levélben kiegészíthesse válaszait). „Nem szeretem ezt a tárgyalási módot, hogy a KB két tagjával beszélek és az eredmény, fenyegetés, hogy kizárnak a pártból, és felelősségre vonnak” – mondta nekik. Érezte, hogy csapdába csalták: „ha nem megyek bele a tárgyalásba, megsértem a pártot, ha belemegyek, jön a fegyelmi”. Mindkét fél tudta, RM nem mentheti ki magát. Mégis megpróbálta. Délután háromtól este tizenegyig magyarázkodott. (Nógrádi Sándor a KB-ülésen: „hatszor álltunk fel, hogy abbahagyjuk a beszélgetést, és még másnap is beszélgetni akart”). Mintha valami féle megtisztulásról ábrándozott volna. A ritka pillanatok, amikor érvei ültek, fellelkesítették. Mivel az ólomsúlyú bűnökkel vádolható Rákosit nem lehetett felmenteni, de bíróság elé állítani sem, a nyolc órás huzakodásnak nem sok értelme volt. Ráadásul a magnófelvétel is rosszul sikerült. Vagy a technika volt kezdetleges, vagy a „megbízható” – szovjet? – gépirónő volt tudatlan (a szalagoknak semmi nyoma), vagy mindkettő. A 180 oldalnyi „Piszkozat” silány jegyzőkönyv. A beszélgetés végén RM hiányolta, hogy nem volt gyorsíró, nélküle nehéz lesz visszaadni a lényegét. Vagyis rögzíthették volna a beszélgetést tisztességesen és jól is. Nógrádi Sándor feljegyzése szerint RM „szellemileg van olyan állapotban”, hogy semmi önkontrollja nincs. (Mintha neki lett volna.) Nógrádi szerint RM kijelentette: „Miért kellett engem leváltani, ha másutt nem váltották le az első titkárokat?” – de ez a mondat nem található a Piszkozatban, ám másutt emlegette. Nógrádi: „Az volt az érzésünk, hogy ugyanaz a kegyetlen zsarnok ül előttünk, aki volt 1956 előtt.”

RM – Hruscsovra hivatkozva – megismételte, hogy az első titkár kötelessége volt az államvédelmi ügyekkel foglalkoznia. Oldalvágás: bár nem ismeri Nagy Imre vagy Farkas Mihály (1958-as, illetve 1957-es) perét, de biztos, hogy a Politikai Bizottság foglalkozott azzal, „milyen ítélet legyen, és ez így van mindenütt a világon”. Azt mondta, ha nem szól bele ezekbe az ügyekbe: „Grösz hat társával együtt kivégzik, mert a javaslat arról szólt, hogy kivégezzék”. Kihallgatói nem kérdeztek rá, hogy ki javasolta ezt a példátlan vérengzést a kalocsai érsek perében. A Rajk-ügyről talányosan közölte: „ha nem csináltuk volna, kellemetlenség lett volna, mert megtudta volna Sztálin”. (Rajkot nem Sztálin utasítására tartóztatták le.) „Nem én szültem a nagy pert, a nagy perek megvoltak már akkor, amikor kijöttem [a börtönből, 1940-ben], ne csodálkozzanak, ha ez rám hatással volt.”

RM: „A mi bajunk az volt, hogy messze megelőztük a többi pártot az önkritikában. Ezáltal az a benyomás keletkezett, hogy ez csak Magyarországon volt, s azt a benyomást keltettük, hogy ebben én vagyok a hibás.” Kádár bűnéről, az 1943-as pártfeloszlatásról úgy vélekedett, hogy efféle „fontosabb dolgokkal” kellene foglalkozniuk, nem az ő „bagatell” ügyeivel. Kijelentette: proletár internacionalista kötelessége volt eljuttatni a testvérpártokhoz a vezetőikre és tagjaikra vonatkozó vallomásokat. Akkor is, ha kínzással szedték ki a vádlottakból, hiszen „ott is felnőtt emberek vannak, ők is tudják, hogy születnek az ilyen vallomások”. Nyugaton is vernek. „Igaz, megvan az a különbség”, hogy ők nem a „saját embereiket” csukták le. Csak azt nem mondta: azok már csak ilyen fejletlenek!

Aczél György sorolta a kivégzettek nevét, és megkérdezte, érez-e felelősséget a halálukért.

R.: Igen. Hány halott volt? Mégis érdekeln[e].

A. e.: 25 halott.

R.: 25." (Nógrádi Sándor KB-ülési felszólalása szerint azt is hozzátette: „Olyan nagy dolog az, hogy 25 embert felakasztottak? Hát van valami fogalmuk arról, hogy mi volt a lengyeleknél?”)

„A. e.” (azaz Aczél elvtárs) megérdeklődte, nincs-e lelkiifurdalása.

„R.: A lelkiismeretemet maga hagyja békén, magának ahhoz semmi köze.

N. e.: De a Központi Bizottságnak köze van az ön lelkiismeretéhez.

R.: Az én lelkiismeretemhez magának semmi köze... Beszéljen tisztességesen, mert rögtön itt hagyom az egészet, és utazhatnak vissza. Ott még nem tartunk, hogy velem így beszéljen. A lelkiismeret... a lelkiismeret kérdése nincs vád tárgyává téve!” „Nyugodtan mondhatom, hogy soha engem más, mint a párt érdeke nem vezérelt, akkor is, amikor a hibákat csináltam. Ezek után maga jön nekem a lelkiismeretemet birizgálni?” „S hogy milyen utasításokat adtam, meg törvénytelenéseket, az az érdekes?” „Akkor ezek a dolgok a világ legertermészetesebb ügyei voltak.” Ő jelen volt, amikor Sztálin Molotovnak átdiktálta a román alkotmány egy részét. „A mi alkotmányunkat magunk csináltuk” – tegyük hozzá, önként átvéve a szovjet alkotmány lényegi elemeit.

Aczél kérdi, hogy Zöld Sándor belügyminiszter öngyilkossága után miért kellett kiadni a parancsot Kádár és Kállai letartóztatására? RM: „Azért, mert ezt ott megbeszéltük.” (Letartóztatásukat RM senkivel sem beszélte meg, de már az öngyilkosság előtt jelezte Sztálinnak, hogy ezt tervezi.)

Bár RM ismerte Farkas Mihály és Péter Gábor nem is életfogytiglani ítéleteit, el-lene szóló vallomásaikról mégis azt mondta, hogy a halál árnyékában vallhattak rá: „mindenki az én széles vállam mögé akar bújni”. Ez a „búvócska” azért kibillentette a védekező pozícióból. Támadott: „Leveleket én is tudok írni, barátaim nekem is vannak... mihelyt pártom kívülre viszem a dolgot, abból igen súlyos kellemetlenségek származnak.” Figyelmeztet: ne hárítsák rá a felelősséget, mert annak a párt issza meg a levét. Ő már Gerőnek és Kádárnak is megmondta, hogy ő és a párt „egymástól elválaszthatatlan”. Mégis egyre inkább sarokba szorult. „Maguk is beleesnek abba a hibába, amibe én beleestem.” „Van pszichózis, ahogy a Rajk-ügynél volt. Most ezt magammal kapcsolatban tapasztalom.” Eddig nyomban ugrott, ha magát menthette, most kizárta a polémia írásbeli folytatását. Magában reménytelennek ítéltette a helyzetét. Pedig a neki feltett kérdések még mindig nem lényegiek. Nem is lehettek azok. Azok az egész szovjet rendszert – benne a Kádár-féle változatot (s a Nagy Imre-pert is) – érintették volna. Tabukat. Ám Rákosinak a kevesebb is sok volt, ezek a kérdések is a húsába vágtak. Öncsonkítás nélkül nem lehetett rájuk válaszolni, ha próbálgatta is.

Kijelentette: azért nem engedik haza, mert ha „végigvizsgálják a dolgokat”, kiderül, hogy az ő működése „hasonló, vagy azonos” külföldi társaiéval. S hozzátette: „Én mindazokat a hibákat elkövettem, amit a többiek.” „Törvénytelenéseket követtünk el, én azt vállalom, én azt elítélem... ennek alapján senkinek sincs joga velem szemben törvényteleneséget tenni.” S ebben igaza volt. „Én meg akarom mutatni azt a történelmi és társadalmi talajt, amiből ezek a hibák... kinőttek.” „Maguk azt akarják mondani, hogy ez nem igaz, ennek nem társadalmi gyökere van, hanem Rákosi... hibáiból erednek.” Mit szól majd az utókor, kérdezte, ha kiderül, „hat éven keresztül kért, könyörgött, rimázkodott vigyetek haza”, adjatok módot a vádak tisztázására. „Ahol hibás vagyok, állapítsátok meg a hibámat, ahol túloztatok, ott [azt] állapítsátok meg; a tanulsá-

gokat vonják le, hogy a jövőben ilyesmi elő ne fordulhasson.” Csak hát a „tanulások levonása” nem lett volna elég a társadalomnak. 1956 után hat évvel sem lehetett valami önkritika-félével lezárni a Rákosi-ügyet. Látni fogjuk, hogy a büntetését is kevesellték, és nem akarták, hogy hazajöjjön.

Aczél felidézte Rákosinak, hogy Liu Sao-csi elmondta neki, Kínában politikai perekben nincs halálos ítélet, mert „a halottakat nem lehet rehabilitálni”. Mao Ce-tung pedig megemlítette, hogy kaptak ők is tanácsot Sztálintól, s „a jó tanácsot megfogadtuk, a rossz tanácsot nem”. A példabeszédre RM azt felelte: a tanácsokra „nincs ráírva, melyik a jó, melyik a rossz”. Majd egy félóra múlva kijelentette, hogy Sztálin rossz tanácsait „nem fogadtuk el”. Tehát mégsem Sztálin, hanem ő a felelős a hibákért, a törvényteleniségekért? – kellett volna kérdezni.

RM a korai Kádár-korszak politikájáról sokkal kritikusabban szólt, mint leveleiben. Emlékeztetett Kádár árulására, hogy a rádióban „bezengette” a párt felosztatását, s követelte a szovjet csapatok kivonását. Sorra vette mások bűneit is. Aczél közbeszólt: „van valaki a Központi Bizottságban, akiről nem tud rosszat mondani?” Azt felelte, általában egyetért a párt politikájával, de sok minden érthetetlen a számára. Miképp írhatja a Népszabadság, hogy a szociáldemokratáknak volt forradalmi múltjuk, még hozzá a „forradalmi” szót dőlt betűvel? S miért használják az iskolákban és másutt az urazást? Leginkább talán a szőröstől-bőröstől utált szociáldemokraták (Marosán, Szakasits stb.) tényre bántotta. Már Lenin megmondta: „Figyeljenek a figyelmeztető szóra!” Meg van hát „lepetve”, hogy elvtársai milyen nyugodtak. Más: hogy lehetett Károlyi Mihály temetésén azt állítani, hogy földet osztott? Az sem igaz, hogy a Rajk-ügy miatt mondott le. „Tiltakozhatott volna, tegező viszonyban voltam vele” – mondta. De pertu ide, pertu oda, RM nem mondott igazat.

Hatalma erősödésével fokozatosan veszített érvelő erejéből, félelmetes logikájából. A hanyatlást uralma gyöngülése sem állította le. Korosodásával egyre korszerűtlenebb. Képes elismerni: túlzásba estek a begyűjtés, a padlások „természetes” lesöpése során, csak azért, hogy hozzátehesse: „mert Nagy Imre volt a legnagyobb seprő”. Azt állítja, hogy az 1956-ban a külföldre menekülők között „biztos volt 40 ezer fasiszta”. (Gyanúsítási hajlamán nem fogott az idő.) A magamentegetésben – a nyakatekert, valóságtól elrugaszkodott okoskodásban – oda jutott, hogy kijelentette: az ő helyzete rosszabb, mint Aczél Györgyé a börtönben, „mert akkor az normális volt”: „Az összes országban ültek kommunisták, de ami velem történik ma, az nem normális.” Újabb ellentmondás: ha Gerő, vagy bárki „értelmesen” beszélt volna vele, visszatarthatta volna. Akkor mégsem a nemzetközi helyzet és Sztálin kényszerítette erre az útra? (Gerő 1953-ban – moszkvai „hatásra” – elismerte, hogy le tudta volna fogni Rákosi kezét. 1962-ben talán közelebb került az igazsághoz, azt állítva, hogy képtelen lett volna rá: „Ezekben a kérdésekben Rákosi úgy járt el, mint egy abszolút megszállott.” Mégis megpróbálhatta volna.)

Rákosinak fáj, hogy Kissel, Apróval, Marosánnal szemben elnézőek, vele szemben pedig nem. „Felháborító, hogy rólam egyetlen pozitívumot sem írnak.” Elismerésre vágyott. „Azelőtt azt is nekem tulajdonították, amit nem én csináltam, most meg azt sem, amit én csináltam.”

Aczél és Nógrádi elfogultságoktól sem mentes jelentést készített a Rákosival (illetve a Gerővel és Kovács Istvánnal) folytatott, kiszámítható tartalmú beszélgetésekről. De rövidke összefoglalójuk érintőlegesen sem vetette fel, hogy a törvénytelenések első-

sorban társadalmi, politikai okokra vezethetők vissza – amit RM, ha magamentésből is, legalább pedzegetett. Jelentésük az elemzést mellőzve kizárólag a személyes felelősséget hangsúlyozta. Azt írják: Péter Gábor és Farkas Vladimir „minden felelősséget Rákosira, Gerőre és Farkasra – a trojka tagjaira – hárítanak, a trojka egyes tagjai (Gerő és Farkas) Rákosira, Rákosi... a felelősség formális elismerésén túl, mindent Sztálinra hárít. Még a gondolatot is dühödten utasítja vissza, hogy neki azokért a mérhetetlen szenvedésekért, amiket a magyar népre zúdított, egyáltalán lelkiismereti problémái lehetnek”. Vagyis RM és az MSZMP is a saját felelősségét próbálta titkolni. Az adott helyzetben ennél többre egyik fél sem volt képes.

Talán érdemes kiemelni, hogy a törvénysértéseket feltáró Biszku Béla vezette bizottság – mint a politikai jellegű testületek többsége (még a demokráciákban is) – elfogult volt, tagjai közül Nógrádi Sándor érintett is: objektív vizsgálatra alkalmatlan. De még így is alapvető ismereteket tártak fel. Noha sok részlet megítélésében tévedtek, valótlanságokat is állítottak, és főképp a nagy összefüggések feltárásával adósak maradtak, legalább a törvénysértő eljárások módszerét leleplezték. Ebben a munkában jelentős szerepe lehetett a KB osztályvezetőjének, a szovjet kémiszolgálat korábbi dél-amerikai rezidensének, Tömpe Andrásnak. Nem ő, nem ők, hanem a kor volt alkalmatlan a törvénytelenység törvényszerűségének feltárására. (Nem véletlenül kellett Biszku Bélának konzultálnia az SZKP illetékeseivel.)

Az 1962. augusztus 3-i PB-ülés ajánlotta a KB-nak, hogy RM „ellátását szállítsák a megfelelő szintre”, és olyan lakóhelyet jelöljenek ki számára, ahol nem folytathatja „frakciós tevékenységét” (vagyis száműzzék az isten háta mögé). Az MDP két 1955-ös 1956-os határozata után az MSZMP PB is úgy dönt, hogy a következő KB üléséig most már aztán mindenkit rehabilitálni kell a koholt vádak alól. (Maradt azért rehabilitálni való 1990-re is, de ezek – főképp az internáltak – egész életükben viselték a bélyeget.) A törvénysértők többségének pártfegyelmet adnak, az érintett nyomozókat, ügyészeket, bírókat jobbra más munkakörbe helyezik. Hasonló elbánásban részesül több KEB-tag és KEB munkatárs. Megszületik az „elbocsátott légión”. (A volt ÁVH-s vezetők és beosztottak közül meglepően sokan lettek – vállalati, iskolai – igazgatók, pl. Dékán István. Az egyik verőcsoport vezetője, Princz Gyula alezredes 1962-ben italtolt vezető, Piros László belügyminiszter „visszatért” a hentes szakmához, s a Szegedi Szálamagyár főmérnöke, majd vezérigazgatója.)

A KB 1962. augusztus 14–16-ai ülése elé kerülő jelentés Rákosi–Gerő-klikk helyett már csak Rákosi-klikkről beszél: az egyre kevesebb kitalációt tartalmazó történetben az első titkáre a főszerep. Ő a törvénytelenségek fő-fő bűnöse, jobbán Gerővel, balján Farkassal. A jelentés azt állítja, hogy a klikk már a felszabadulás előtt elhatározta: „kisajátítja” a párt vezetését – pedig tudják ők is: a kisajátítás joga Moszkváé. Az egész jelentést, a vitát és a határozatot, a történelmi összefüggések és a Kreml szerepének elhallgatása uralta (Rákosiék „önkényük leleplezésére hirdették a hibás sztálini tételt az osztályharc állandó éleződéséről”). A személyes felelősség túlhangsúlyozása, a nem elége árnyalt fogalmazás ellenére a megállapítások lényege többnyire igaz. („Rákosi személyi hatalma biztosítására agyalta ki azt a rágalmat, hogy a munkásmozgalom azon vezetői és tagjai, akik a felszabadulás előtt itthon éltek és harcoltak, a horthysta politikai rendőrség ügynökei voltak, akik pedig emigránsként a kapitalista országok testvér-pártjaiban, illetve a spanyol polgárháborúban harcoltak, az imperialista hír-

szervő szervek ügynökeiként furakodtak a pártba.”) A fogyatékoságai ellenére is nagy horderejű 1962-es augusztusi párthatározat a borzalmak leltára. S ez a fő érdeme.

Ismertették a nagyobb perek – 1962-es koncepcióktól sem mentes – történetét. A felelősség megállapításánál bőven idézték RM 1953-as, moszkvai „tanácsra” született önkritikáját. Ezt fűszerezte 1956 utáni makacs ragaszkodása „súlyos politikai bűneihez”, továbbá, hogy „folytatja az MSZMP vezetőinek a rágalmozását, és zavart akar keltetni a pártban”. Bőségesen idézték a krasznodari beszélgetést. Gerő pechjére, Farkas Mihály bűnösségét letudottnak vették az ítélettel és a börtönnel. Noha Farkas 1960-ban kegyelemmel szabadult, őt nem hallgatták meg, jóformán kihagyták a történetből: Gerő lett RM „rossz sugalmazója”. Ami igaz is, nem is – hisz Rákosinak nemigen volt szüksége ilyen sugalmazóra –, s rossz cselekedeteinek elsősorban Farkas Mihály a végrehajtója.

A jelentés a következő felelősségi sorrendet állítja fel: 1. RM, 2. Farkas Mihály, 3. Gerő Ernő, 4. Kovács István, 5. Péter Gábor, 6. Szücs Ernő, 7. az igazságügyi szervek (ügyészség, bíróság), 8. Kiss Károly. Még nyilvánvalóbb az elfogultság, ha összehasonlítjuk, hogy eme felelősök bűneit milyen terjedelemben taglalják. RM cselekedeteivel foglalkozik az egész erről szóló fejezet kétharmada. Mivel minden szálát ő tartott a kezében, indokolt ez az arány. Terjedelem szerint a felelősségi sorban Kovács István a második, a szöveg egytizede sorolja az ő bűneit. Itt olyan szembeűnő az aránytalanság – a napi politikai indíttatás –, hogy később maga Kádár korrigált rajta (Kovácsot így is kizárták a pártból – joggal). Csak utána következik Gerő Ernő (a fejezet 9%-a elemzi felelősségét). A negyedik, az egyetlen egy aktív politikus, a PB-tag Kiss Károly (7%), akiről „kitudódott”, hogy „ő” vette fel Rákosiékat a pártba (meg a KEB elnökeként a törvénysértések idején „ő” zárta ki a pártból az ártatlanokat – s amiről hallgatnak: többnyire a PB utasítására, vagy az ÁVH jelentésére). Ebben a bizarr sorrendben Péter Gábor (5%) a következő, fele ekkora terjedelem sem jutott Farkas Mihály bűneire (2%), s vele egyenlően „mérték” az agyonvert Szücs Ernő felelősségét (2%). A sort az ügyészség, bíróság zárja (1%). Persze, mindez a számítását játék. Bár ha arra gondolunk, milyen élet-halál harcok folytak a Szovjetunióban, és a testvér-országokban protokoll-sorrendekbe, kihagyásokba rejtve, hajlunk arra, mégiscsak többről van szó.

A jelentés kizárólag a kommunista párttagok elleni koncepciók ügyekről és áldozataikról adott összesítést. Összesen 382 személyt ítélték el, 336-ot pedig internáltak. Halálra ítélték és kivégeztek 23 főt (köztük a tábornoki perben sebbel-lobbal kivégzett Vaikó György határőr alezredesnek még az anyósa, Rátky Henrikné szabónő is erre a sorsra jutott), s ugyanennyien haltak meg a börtönben, internáló táborban és a vizsgálati fogságban. A meghurcolástól való félelmében, elkeseredésében öngyilkos lett: Zöld Sándor, Mód Péterné (férje letartóztatása után), Deszkás Jánosné (fia kivégzése után), Giebiszer Béláné (férje internálása után), Juhász László áv. ezredes (édesanyját is agyonlőtte). A hamis vádak tanúsítása után, saját vallomásuk alapján kivégeztek 4 személyt. A törvénysértésekben viselt felelőssége miatt öngyilkos lett: a bírósági tanácselnök, dr. Jankó Péter és dr. Jónás Béla, az áv. ezredes dr. Pál Ákos, Száberszky József, meg Tardi István hamis tanú. (A koncepciók ügyekben 249 ávéhás dolgozott, közülük 11-et elítéltek, fegyelmivel elbocsátottak 26-ot, meghaltak tízen – három öngyilkos, egyet fölakasztottak, egyet agyonverték –, disszidált 4, s még mindig a BM állományban volt 76 személy. Az igazságügyben az érintett 35 személy közül még a régi helyén dolgozott 16 fő.)

Mivel a jelentés nem elvi szempontból vizsgálta a törvénysértéseket, a felszólalók is érzelmi alapon foglalkoztak vele: újabb részletekkel és szenvedélyes minősítésekkel gazdagították a leltárt. Miután a párt vezető testületeit mentesítették a felelősség alól, senki sem kényszerült rá, hogy a Politikai vagy Központi Bizottság felelősségével, saját múltjával szembe nézzen. Kényelmesebb volt a vádló szerepe. A vita középpontjában RM személye, jellemének több évtizedes torzulása állt. A titkos ülés dokumentumai csak 1994-ben kerültek nyilvánosságra. A hozzájuk kapcsolódó tanulmány szerzője összegyűjtött egy csokorra valót RM minősítéseiből. A lista: „gyilkos, pribék, gonosztevő, bandita, közönséges bűnöző, gazember, erkölcsi és politikai hulla, lelkiismeretlen aljas ember” stb. Dobi István szerint: „emberi mivoltából kivetkőzött vadállatnak mondható ember”.

Biszku Béla szóbeli kiegészítése vezette be a vitát. Elmondta, RM igazi bűnössége ismeretlen, nem Sztálin, hanem ő kezdeményezte a Rajk-pert. A vádirat első, 120 oldalas változatát Alapi Gyula, a Budapesti Államügyesség vezetője készítette. Ezt lerövidítették 60 oldalra, majd „kapott készen” egy 20 oldalas vádiratot, amelyben a legjelentősebb tények is „meg lettek forgatva és új vádpontokra lettek átírva”. Folytatásként Biszku felolvasta a koronatanúnak kiszemelt Noel Field 1954-es börtönlevelét (közben megjegyezte: nem „kell” jegyzetelni): „Attól, hogy én bűnös, vagy ártatlan vagyok 50-100 elvtárs sorsa függött. Sajnos fizikailag gyáva voltam. A tény az, hogy az egyre erősödő terrorista nyomás hatására, az éhezéstől a nyomorékká verésig, egyre többet hallgattam el az igazságból, és a nyomozók álláspontját magamévá téve egyre több hazugságot ismertem el igazságnak. Végül elérkeztem a teljes erkölcsi összeomláshoz, amikor már egyáltalán nem tudtam különbséget tenni igazság és hazugság között és a legszörnyűbb hazugságokat nemcsak kimondottam és leírtam, de részben el is hittem.”

Nógrádi Sándor felidézte: RM rosszabbul érzi magát, mint Horthy börtönében. Közben ötszobás lakása van, ingyen. Bevásárló-könyvével mindent megvásárolhat, amire szüksége van. Jár neki a háztartási alkalmazott, a tengerparti üdülés hónapokra a családjával, sőt vendégeivel együtt. Havi zsebpénze kb. 3 500 forint. (Kétszerese a magyar munkás és alkalmazott átlagbérének – *P. Á.*). Él, mint Marci Hevesen. Közben ő és felesége leveleikben az ország helyzetéről, hangulatáról kérnek tájékoztatást, amihez semmi közük – állítják.

Marosán György vádbeszéde volt a legszenvedélyesebb. „Bár 1950-ben tartóztattak le, majd ítélték halálra, és 1956 márciusában engedtek szabadon, még soha sehol nem volt módomban az igazságnak megfelelő tanúvallomást tenni.” Az idő „kegyes a zsarnokokhoz és a gyilkosokhoz, mert elmosza vagy fakítja a gyász, a szenvedés színeit”. Elmondta, Rákosi rémuralma szégyenfeltolta a nemzetközi munkásmozgalomnak. „Ezek a szörnyetegek önmagukból indulnak ki, és azt gondolják... ha ők nem likvidálnak másokat, akkor azok likvidálják őket.” Marosán a hatalmi tobzódásra vezette vissza a törvénysértéseket. Felidézte, hogy Rajkot, „a népszerű, nagyon tehetséges és hűséges kommunistát úgy földelték el, ahogy a fasiszták és a horogkeresztes banditák túrták föld alá a halottakat, jeltelenül, meszesgödörökbe... Elvtársak, fasiszta horogkeresztes módszerekre találhatunk mi elvi magyarázatot? Nem és ezerszer nem!” Ő előbb protestált a letartóztatás ellen, aztán hallgatott. „Ez a hallgatás borul Rajk jeltelen meszesgödre fölé is.” „Nyilvánvaló, hogy nem azok voltak az árulók, akiket Rákosi kivégeztetett, és akiket agyonkínóztatott és bebörtönöztetett, hanem ő volt az áruló.”

Kihallgatója közölte vele, amennyiben nem írja alá „a vallomását”, behozatja Marosán anyját – „aki soha nem helyeselte, hogy a kommunistákkal tartok együtt, s akivel éppen emiatt évek óta nem voltam beszélő viszonyban” –, behozatja a feleségét, akit ő „a gettóból kapart ki”. „Nincs tovább értelme semminek... Nem akarom az anyámat az Andrássy út 60 pincéjében látni, feleségemet és gyerekeimet sem. Aláírtam hát Rákosi első vádpontját: rendőrbesúgó voltam... Ami nem sikerült a Horthy-bandának, az sikerült a Rákosi-bandának. Ennél gyalázatosabban lehet-e még előkészíteni valakit a halálra?”

Kiss Károly szerint „azokért a bűnökért, amit a Rákosi-klikk, elsősorban Rákosi Mátyás 1949–53 között elkövetett, egy halál kevés lenne”. Tiltakozott a vád ellen, hogy a KEB százakat zárt ki meghallgatás nélkül a pártból. Az ÁVH azzal a mondattal küldte át a tagsági könyvet, hogy „államellenes cselekményért eljárás folyik ellene”. Ilyen esetben semmit sem lehetett vizsgálni. Viszont, ahol cselekedhetett, ott nem mulasztotta el, és ismertebb emberek eseteit sorolta. Közülük az egyik legbizarrabb Babits Antal orvosprofesszor ügye. Sztálin halála előtt Rákosiék is orvos-perre készültek. RM írt egy cédulát, hogy Babitsot, a Kútvölgyi Kórház igazgatóját zárják ki a pártból, mert a felszabadulás előtt fasiszta volt. Csakhogy Babitsot PB-határozattal vették fel a pártba. „Kikerestem [az önéletrajzot], amiben Babits megírta, hogy ő fasiszta volt, és a szélére ráírta Rákosi, hogy azért fel kell őt venni a pártba. Visszaküldtem Rákosi-nak... [aki] egész[en] magánkívül volt.” Végül 1953. április 4-én a TASSZ jelentette, hogy Moszkvában szabadon engedték az orvosokat. Másnap RM telefonon közölte, hogy tárgytalan a Babits-ügy.

Felidézte Kiss, hogy amikor 1949-ben végighallgatta a KV-ülésen Kádár János beszámolóját a Rajk-ügyről, teljesen összetört. A sors keserű ironiája, mondta, hogy 1951-ben neki kellett a KV előtt ismertetnie a Kádár-ügyet – ugyancsak Rákosi által szerkesztett anyagból. RM gyalázatosan és gondosan kidolgozott tervének nevezte, hogy a Rajk-ügyet a belügyminiszternek kellett előadnia, a Kádár-ügyet pedig a KEB-elnökének, és nem a bizottság vezetőjének, Farkas Mihálynak, „aki a gonoszságok egyik szervezője volt”. Egyedül Kiss Károly célzott Kádár érintettségére a törvénysértésekben. Rákosiék pártba történő felvételével kapcsolatban pedig kerekperc megmondta, hogy 1957 márciusában Kádár úgy vélte, a párttagságot nem lehet megtagadni Rákositól sem!

Kádár János elutasította, hogy a határozatban előtérbe helyezzék – Marosán javaslatára – e tényleg elfajzott személyek szubjektív adottságait. Ahhoz, hogy a törvénysértő perek létrejöjjenek, szükség volt Sztálinra, de szerinte elsősorban erre a klikkre. Továbbá a végrehajtó szervekre: az ÁVH-ra, az ügyészségre, a bíróságra és a KEB-re. Közülük a végrehajtásban az ÁVH szerepe a legjelentősebb. Kiss Károly felszólalása „az első betűtől az utolsóig” hamis, ő elutasítja. Belegabalyodott az igazságtévesztésbe. Nagyékat felelősségre vonták, „ahogy ezt a helyzet megkívánta”, a „másik oldalon” viszont nem látni semmit: „Rákosi párttag, Gerő párttag, Péter Gábor, Farkas Mihály, Farkas Vladimir szabadon járnak” – mondta, mintha nem ők adtak volna az utóbbiaknak kegyelmet, akár évtizednyi börtönbüntetésekre is. Nem valószínű, hogy tájékoztatlanságból állította: ha nem lett volna Rajk-per, akkor „bizonyos”, hogy nem lett volna Kosztov-per, ami megelőzte a Rajk-ügyet, és Slánský-per, ami annak következménye volt. Szerinte az összes levitézlett, felelősséggel és bűnökkel terhelt ember lapul. „Rákosi is lapult mindaddig, amíg mi el nem kezdtünk vitatkozni a kínai elvtár-

sakkal” – ám ez az aktualizálás sem igaz, hiszen, ha lapult, miért kellett büntetni, Krasznodarba száműzni stb. Végiggondolatlan beszéde tetetűzéseként – bár a bűnös baloldallal készült rendezni a számlát –, a folytonosság jegyében felszólít: vigyázzanak az olyasféle terminológiával, hogy „Rákosi Máttyás börtöne, Rákosi Máttyás rendszere”. „Az is a Magyar Népköztársaság volt, ő nem Rákosi börtönében ült, mert abban a börtönben gazemberek is ülték.”

RM emigráns társa, a nyugdíjas külügyminiszter Sík Endre szerint az emberek „igen nagy hányada máig sem érti, hogy Rákosiékat nem állították bíróság elé”. Ugyanakkor tévedésnek nevezi, hogy Rákosi születésétől fogva ilyen: ő egyszerű, szerény, nagyon rendes embernek ismerte meg. Mikor 1919 után először találkoztak, elmondta neki, hogyan lett nagy ember. A forradalom leverése után Ausztriában, Karlsteinbe internálták őket, s kampány indult a kiszabadításukra. Ki is engedték őket, kivéve a négy állítólagos főkolompot: Kun Bélát, Varga Jenőt, Pogány Józsefet és őt. „De miért engem? Mert a listán Rákos Ferenc szerepelt, aki a forradalmi törvényszék elnöke volt és összezavarták a neveket. Így lettem nagy ember én” – mondta Sík szerint RM 1921-ben. Ám nem sokkal ez után a Komintern egyik titkára lett, és kezdett a fejébe szállni a dicsőség. Majd a börtön, az, hogy az egész világon óriási kampány folyt a kiszabadítására, megerősítette abban, hogy milyen nagy ember. „Mikor kijött, 1940-ben, akkor már láttam, hogy bajok vannak.” S 1949-ben, Rajk letartóztatása után, befejeződött az átalakulása.

Kádár Jánost nem hagyták nyugton Kiss Károly féligazságai. Másnap, augusztus 16-án, az ülés kezdetén szót kért. Hangsúlyozta, a saját nevében beszél „Kiss elvtárs dolgaról”. Ha Kiss azzal példálózik, kit mentett meg, az olyasmi, „mintha Rákosi nekünk azzal érvelne, hogy meg tud nevezni embereket, akiket nem akasztott fel”. Szerinte Kiss Károly beszéde elviselhetetlen, ízléstelen, méltatlan egy komoly emberhez. De azért hozzászól: az istenverte ügyek „koronája Rákosi”, aki nem tudja, hogy mennyi a halálos áldozat. Amit Kiss Károly tett, „ugyan nem csekélység, összeférhetőnek tartom egy becsületes kommunista meggyőződésével. Presszió volt, meg nem ismerés, meg isten tudja mi... Rákosinak arra volt szüksége, hogy egy régi, egyszerű, puritán, becsületes kommunista szakszervezeti ember... üsse rá a KEB pecsétjét ezekre a gyalázatosságokra... Ebben az értelemben vetjük fel az ő felelősségét”. Azért, mert a felszólalásában Kiss törvénysértők közé kevert kisembereket is, Kádár „bikkfajű öreg KEB elnök”-nek nevezte őt, amit tett: „rágalom, mocskolódás és nyálazás”. Kádár másképp mondta el, hogyan lettek Rákosiék az új MSZMP tagjai. 1957 tavaszán – „az akkori viszonyok között” – Kiss Károly megkérdezte, hogy a moszkvaiak kérik az átigazolást a pártba, mit csináljon? „Ilyenkor egy pillanatra megáll az ember a rohanásban, és azt mondom: hogyan? Hát ugyanúgy, mint a többit. Kell nekik adni blankettát, és adjanak írást, hogy kérik az átigazolást. De az ő átigazolásukat majd az Intéző Bizottság fogja meg tárgyalni.” Néhány nap múlva Kádár rákérdezett, hogy adtak e nekik blankettákat. Mire Kiss azt felelte, hogyne, már az igazolványt is megkapták. „Elhűlt bennem a vér.” Nem erről volt szó. „Biztos vagyok [benne], semmiféle tendencia vagy rossz szándék, vagy Rákosiék javára való részlehajlás ebben a cselekedetében nem volt.” „Nekem fel volt adva a lecke, hogy mi a jó édesanyámat csináljak?... Elhatároztam, az adott szituációban fedezni fogom Kiss Károly hibáit... Ezzel szemben mit magyaráz Kiss elvtárs, hogy én azt mondtam, hogy Rákosinak párttagnak kell lenni, s nem ő, hanem a nagykövetség pártszervezete adta ki a párttagsági igazolványt. Hát így kell egy komoly

kérdésről egy komoly embernek beszélni?” Végül Kádár javasolta, hogy a Központi Bizottság hívja vissza a Politikai Bizottságból Kiss Károlyt.

Horváth András, a Pest megyei pártbizottság első titkára javasolta, hogy legalább fosszák meg az állampolgárságától, és örökre tiltsák ki az országból Rákosit. (Horváth szerint „nem dicséretes” Kiss Károly felmentése, mire zúgni, morajlani kezdett a Kádárral egyetértő terem.)

A hajdan Galilei-körös Szilágyi Dezső – ekkor varsói nagykövet – elmondta, a Komminternnek azon az ülésén, amikor az olasz és a cseh kommunista párt felvételét tárgyalták, RM, a titkár „balról” beleszólt Lenin beszédébe, aki azt mondta neki, hogy állapodjanak meg abban, aki tőle balra áll, az csaló. Úgy beszélt vele Lenin, mint egy óvodás gyermekkel.

Mindenki egyetértett azzal, hogy RM nem maradhat a párt tagja (ahogy Gerő Ernő és Kovács István sem). Abban már nem volt egységes a testület, hogy elégséges büntetés-e csupán a politikai felelősségre vonás. Fock Jenő türelmetlen embernek mondta magát, aki most higgadságra hív fel. Talán a többség véleményét fogalmazta meg, amikor azt mondta: „megértem, hogy nem lehet őket bíróság elé állítani”, de az lett volna a jó, ha a törvény előtt „feleltek volna a bűneikért”.

A KEB-tag Nezvál Ferenc elismerte, hogy a KEB törvénytelen és pártszerűtlen cselekedeteket követett el. Kiállt amellett, hogy Rákosival levelező családtagokat is ki kell zárni, pártellenes tevékenység miatt. Volt, aki felvetette, ha nyilvánosságra kerül az anyag, követelni fogják a bűnvádi eljárást, és a végén még meg kell védeni Rákosit. Hevesi Gyula javasolta, hogy az ország történelmi tragédiájáért országgyűlési határozatban ítéljék el Rákosit és társait.

Aczél György elvetette Hevesi javaslatát, mert minél jobban magyarázzák, hogy „miért nem állítják bíróság elé őket, annál követelőbben lépnek fel” a tárgyalás-pártiak. Vitába szállt Marosánnal is, mert „ha mi azt mondjuk, hogy ezek az emberek az anyaméhből hozták magukkal tulajdonságaikat, egy kicsit fel is mentjük őket”. Aczél szerint RM kijelentette: „Azt hiszik maguk, hogy nekünk itt a háború alatt nem kellett végig szegyenkezni, hogy milyen züllött és fasizta a magyar nép?” (Nem tudunk róla, hogy bármikor lefasisztázta a magyar népet, bűnös népként sem emlegette. Ha a fenti mondat nem is szerepel magnóval felvett Piszkozatban, a rossz állapotban lévő RM mondhatta ezt, hisz Magyarország hadba lépése, vagy a kommunista párt feloszlata miatt valóban sok szemrehányást kaptak Moszkvában.) Aczél György Engelst idézte, aki szerint a történelem színpadán csak a szerepek vannak meg, a szereplők nem. Rákosiék önként vállalták a szerepet, és ahogy Major Tamás mondta, messze túljátszották. A Rákosival folytatott beszélgetésből Aczél arra a következtetésre jutott, hogy RM három „bűnös tényezőt” tart számon. Az első: Sztálin és Berija. A második: Péter Gábor és Farkas Mihály. A harmadik: az áldozatok, akik becsapták, mert aláírták a vallomásokat. Csakhogy számukra az élet értelme veszett el akkor, amikor kiderült, hogy pártjuk vezetése nem bízik bennük. Ez a döntő, nem a fizikai kínzás! Elhitették velük, hogy ilyen méltatlan, becstelen eszközökkel lehet szolgálni az ügyet. Aczél felidézte Simon Mózes sorsát, akit RM 1946-os amerikai útja során hívott haza. 1948-ban Simon „mélységes hittel és szeretettel” vitatkozott a párttörténészekkel, hogy „a szerény Rákosi elvtárs” halála fog sértődni, ha megtudja, milyen hazugságokat írnak róla. Ő, aki részt vett 1919-ben a felvidéki harcokban, tudja, hogy Rákosi csak beosztott volt. Simon Mózes 1949-ben letartóztatták. Megőrült. 1956 októberében tö-

rött lábbal kiszökött a kórházból, mert ilyen időben az ember keze ügyében kell, hogy legyen a párttagkönyve.

Szénási Géza legfőbb ügyész elmondta: a törvénysértő perekben csak a pulpitus, a vádlottak padja, a fegyőr – a külsőségek – voltak szabályosak, de már a bíróság összetétele sem felelt meg a büntető perrendtartásnak. A koncepciós perekben mindig ugyanazok a bírák, ugyanazok az ülnökök alkották a bíróságot, nem a törvényes egy-két hónapon át, hanem éveken keresztül. Az ÁVH anyagában „egyetlen egy ügyben sem található a terheltek előzetes letartóztatását elrendelő határozat”. Szakasits Árpád-nét, és dr. Ries Istvántét letartóztatták, s négy évig tartották fogva, „bármiféle papír, vagy feljegyzés, vagy határozat” nélkül. A vádlottaknak nem volt joguk védekezni, nem olvashatták el az iratokat. „Egyetlen ügyben nincs nyoma, hogy a terheltek részére megengedték volna [a] nyomozás során [a] védők választását, vagy a védőnek lehetőséget biztosítottak volna védencével való érintkezésre, vagy... az iratok megtekintésére.” Az ilyen ügyekben „a legengedelmesebb védők voltak csak kirendelhetők”. (Szénási megemlítette, hogy Szalai András védője, dr. Somfai János, október 6-án, Rajk temetése napján öngyilkosságot kísérelt meg. Haldoklása hetében elmondta, nem bírta, amit tett, vagyis hogy nem tett semmit.)

„Soha bűnjelet sem az ügyészség, sem a bíróság nem kapott.” Helyette fényképfelvételt kaptak és mutattak fel, például egy fegyverről, erre mondta a vádlott, hogy ezt használta. Az ÁVH iratai között nem találtak „nyomozás megszüntetésére vonatkozó határozatot... legjobb esetben kieresztették az utcára”. A koncepciós perekben szakértőket soha nem hallgattak meg. Orvos-szakértőt sem, „holott a legprimitívebb jogrend szerint is... ha valakit halálra ítélnék, kötelesek orvos-szakértővel megvizsgáltatni, hogy nem szenved-e valamilyen elmebeli fogyatékoságban. Ez itt soha nem fordult elő, pedig... olyan embereket vontak eljárás alá és ítélték súlyos börtönre, akikre az eljárás megindítása pillanatában legalábbis azt lehetett megállapítani, hogy időskori, vagy aggkori érelmeszesedésben szenved és nem teljesen ura a szabad akaratának”. Olyan kijelentések alapján hoztak halálos ítéletet, ami el sem hangzott a tárgyaláson. A Legfelsőbb Bíróság a fellebbviteli tárgyalásról nem is értesítette az elítélteket. 1956 nyarán is aláírták a szabadon bocsátottakkal, hogy semmilyen követelésük nincs a Belügy-minisztériummal szemben. Ilyen volt a rehabilitálás.

Orbán László azt mondta, az emberek „nagy része nem hitte el ezeket a pereket”. Józan ésszel nem is lehetett elhinni, hogy elvtársaik árulók, ehhez „kommunista fanatizmus kellett”. Tömpe István felvetette, hogy a tettesek kapják a legsúlyosabb büntetést, a gyűlöletet és a megvetést: hozzák tehát nyilvánosságra az anyagot! De hát Sztálin teteme is csak öt esztendő alatt került ki az „utcára”, ebben az esetben pedig élt az első számú vádlott – ráadásul törvénytelen száműzetésben –, s az egész kompánia tűrhető egészségnek örvendett. Mint a hasonló kényes esetekben, a párt most is a tájékoztatva hallgatás mellett döntött: egy sterilizált határozati javaslatot adtak közre. Kivétel nélkül minden esetben voltak a belügyiek, az ügyészségek és a bíróságok, ahol az őket érintő kérdésekről bővebben szóltak. Utbaigazításul Biszku Béla kérte, a beszámolók ne szaggassák fel a sebeket, tartózkodjanak „a visszatekintéstől és a jelzőktől”, ne vetőd-hessen fel a bírósági eljárás.

A KB-ülésről a pártlap első oldalán közölt tudósításban csak a KV-tagga lefokozott Kiss Károly neve szerepel – a törvénytelen ségek főbűnöse? A lap közli „a személyi kultusz éveiben a munkásmozgalmi emberek ellen indított törvénysértő perek lezárá-

sáról” szóló 1700 szavas határozatot. Csupán annyira tisztázták a törvénytelenéseket ekkor is, hogy a bűnök – az összefüggések – nem kívánatos részét elrejtessék. Szándékuk szerint egyszer s mindenkorra le akarták zárni a múltat, hogy később se sebezhesse a pártot, no, meg Kádárt és társait, s bűnösként csupán az erre kijelöltek szerepeljenek.

Zengzetes öndicséret közepette sem sorolták legfontosabb vívmányaik közé a törvényesség helyreállítását. A vizsgálatot – a személyi kultusz időszakát – az 1949 és 1953 közötti évekre korlátozták, mintha ezt megelőzően és követően nem lettek volna „koholt vádak alapján lefolytatott politikai perek”. Megállapították: „valamennyi lényeges részletre kiterjedő és a teljes igazságot feltáró eljárás korábban nem volt és nem lehetett”. De eljött az ideje a szintiszta igazság kimondásának. Az „ártatlanul elítéltek és meghurcoltak túlnyomó többségének” már igazságot szolgáltatattak, de még nem mindenkinek. De most a KB „hiánytalanul eleget tud tenni történelmi kötelességének, s végleg lezárhatja a koholt vádakra épített ügyeket.”

Leltározták „a szocialista törvényességet sértő perek” alapvető okait és körülményeit. Címszavak: személyi kultusz, sztálini dogma, lenini normák háttérbe szorítása stb. Ezek lehettek a birodalmi okok, mert külön felsorolták a magyarországi indítékokat. Címszavak: a pártvezetés kisajátítása, politikai kalandorság, hibás sztálini tétel az osztályharc éleződéséről. Mivel a Rákosi-klikk hamisan tájékoztatott: „a törvénytisértékért az akkori Központi Vezetőség tagjait felelősség nem terheli”. A Politikai Bizottság szerepével nem foglalkoztak. De megállapították a KEB tagjainak a felelősségét, „mert túrték...”

Kinyilvánították: „a koholmányok közül nem keveset Rákosi maga agyalt ki”, „felelősségét felmérni nem akarja, megbánást nem mutat... és frakciós tevékenységet folytat”. Gerő felelősségét súlyosabbnak ítélték Farkas Mihályénál. Miután Farkast már 1956-ban kizárták a pártból, ekkor – vagyis hat évvel később – ugyanerre a sorsra jutott RM és Gerő is. (S rajtuk kívül még 17 politikus, ügyész, bíró, államvédelmis és „6 olyan személy... akik Rákosival vagy Gerővel frakcióztak”. Vagyis szégyenpadra került RM rokonsága, de Gerő hajdani titkára is. A kizárásokról hírt adott a Pravda is.)

Rendelkeztek az áldozatok emlékének megőrzéséről, hátra maradtaitak erkölcsi és anyagi támogatásáról. Szerintük 190 lecsukott ember ártatlanságának kimondásával most már valóban „megtörtént” a koncepció perekben meghurcoltak rehabilitációja. A rendfenntartó és igazságügyi szervektől már korábban elbocsátották a törvényt sértő perekben érintetteket, csak azok maradtak a helyükön, akik „megtévesztve és jóhiszeműen jártak el”. A KB mégis úgy döntött, hogy ők se dolgozzanak ezeknél a szerveknél. Ezután a törvénytisztelő polgár „nyugodtan élhet és dolgozhat szocialista hazánkban”. Vagyis a csontváz felső részét kirángatták a szekrényből, a maradékra rázárták az ajtót, a szekrényt elásták, a kulcsot (a dokumentumokat) megsemmisítették.

A határozat visszhangja nagy. Meggyőző az egyetértés, figyelemre méltó a kritika. A bírálók többsége keményebb felelősségre vonást és szélesebb körű rehabilitálást kíván. Akad persze, aki a megtett intézkedéseket is sokallja. Főképp az igazságügyi és belügyminisztériumi szerveknél fogalmaztak szélsőségesen (kollégáik félrevezetettek voltak, parancsra cselekedtek: „nem tudhatták... hogy az ügy koncepció”). Az IM megnémult, a taggyűlésen sem kérdés, sem hozzászólás nem volt. Máshol akadtak, akik hiányolták RM (Gerő) érdemeinek említését. De inkább az után érdeklődtek, hogy Rákosi és Gerő miért nem bíróság előtt felel a tetteiért? Egy ügyész megkérdezte:

„van-e joga a pártnak” a Rákosi-klikk tagjait felmenteni a politikai gyilkosságokért? No meg hogy miképp válhattak Rákosiék a politikájuk tagadásaként létrejött MSZMP tagjaivá? A személyi kultuszt elítélő Szovjetunió miért fogadta be Rákosit, és miért nem állítja bíróság elé? Többeknek feltűnt, hogy a Politikai Bizottság és a Központi Vezetőség kimaradt a felelősök sorából. „Miért vannak funkcióban olyan személyek, akik 1956-ig szívvel-lélekkel Rákosi hívei voltak?” Páran rákérdeztek Kádár János, Nógrádi Sándor, Piros László, Apró Antal, sőt a szovjet tanácsadók, mi több, Sztálin felelősségére is. Galgahévizen egy ember megfenyegette a párttitkárt, hogy felelnie kell, amiért '56 előtt felíratta a kulákklistára.

„Mi lesz azokkal, akiket azért ítélték el, mert abban az időben Rákosit szidták?” Megfogalmazódott az is, hogy „minden alaptalanul elítélt kis- és nagyembert rehabilitálni kell”. A taggyűléseken az 1962-es párthatározat szinte valamennyi megalkuvása, ellentmondása, következtelensége terítékre került – anélkül, hogy bármi következménye lett volna. A The Washington Post, a Die Presse szerint a volt magyar diktátor „megfegyverzése” túlhaladja azokat a határokat, amelyeket a többi keleti országban elértek. A témát feldolgozó „Hiányos leltár” című tanulmány szerzője, Sipos Levente szerint: „a pártvezetés majdnem kiengedte a szellemet a palackból”, pedig csupán a párttagokat hívta párbeszédre a törvénysértő perek lezárásáról. Biszku Béla előzetes óvatossága szerint tisztában voltak azzal, hogy a szörnyűségekben képtelenség politikai igazságot szolgáltatni, meg lezárásról beszélni, de a felejtés érdekében mégis azt kell mondani, hogy lehetséges, és mi megtettük: itt a vége!

1962. augusztus 18-án a krasznodari pártbizottságon Sándor József (Barinkai Oszkár társaságában) egyszerű hírhozóként felolvasta Rákosinak a határozat rávonatkozó pontjait, a kizárást, s hogy a körülményei megváltoznak. A kizárás ellen a kongresszushoz fellebbezhet. Ennyi. Viszontlátásra. Moszkvában a két küldött kézbesítette az SZKP KB Elnökségének a tájékoztatót arról, hogy az MSZMP Politikai Bizottsága szerint RM „különleges” életszínvonalát le kell szállítani „egy nyugdíjas” színvonalára, mert csak ezt érdemli. Célszerű lenne más „tartózkodási helyet” kijelölni, ahol „zavartkeltő kísérleteinek a lehetősége az eddiginél is szűkebb”. A szovjet pártelnökségnek az illetékesek azt javasolták, hogy költöztessék őket az asszony szülőföldjére, Jakutiába, vagy válasszanak három zárt város: Kurgán, Tomszk és Tyumeny között. Am Hruscsov szerint RM nem alkudozhat, mert támadni és követelőzni fog (egészségi állapotára hivatkozva). Kiválasztották hát neki a cári idők hagyományos száműzési helyét, a kirgiz fővárostól, Frunzétól 80 km-re lévő járási központot, Tokmakot, Krasznodartól 3000 kilométerre, keletre. Bár Kína ugrásnyira fekszik innen, a Tien-San 6–7000 méteres csúcsai miatt ez nem jelent veszélyt.

A magyarok után a szovjetek is úgy döntöttek, hogy pártvonalon többé nem érintkeznek Rákosival – bár nyilvánvaló volt, hogy ez betarthatatlan. Mindenesetre 1962. szeptember 10-én a krasznodari területi tanács elnökhelyettese szólította fel Rákosiékat a költözésre. Bár RM később azt írta egy ismerősének, hogy három napot kapott ügyei lebonyolítására, a hat év alatt összeszedett kétezer kötetes könyvtár összehozomagolásra, Fenya már másnap arról értesítette Ferencéket: „Ma éjjel elköltözzünk a távoli délkeletre, a Kirgiz Sz. Sz. K. Tokmak városába... Az illetékes szervek becsomagolták a holmijainkat, és most adják fel.” Három nap múlva orosznyelvű levelet írt (ez, kikerülve a cenzúrárt, hamarabb ért célba): „Üdvözet Volgográdból – úton vagyunk Tokmak felé... – kibontakozik előttünk a hős város.”

Időbe telt, amíg kiutalták nekik a Samsinszkaja utca 5. alatti, 7-es számú, kétszobás lakást. Ide kellett volna alkalmazott, de már nem járt, zsebpénze is felére – a magyar átlagfizetésre – csökkent. (A büntetéshez tartozhatott, hogy kegydíjon tartották, nem állapították meg a nyugdíjukat.) Tokmaknak ezen a részén nem volt csatorna, központi fűtés, és vezetékes víz sem. RM fivérének küldött aprólékos beszámolója szerint üres lakásba rakták be a holmijukat, s az egyik szomszédtól kaptak két priccset, hogy legyen min aludniuk. A ház lakói nem hagyták magára „a két gyenge öregembert” – kommentálja a sógornő. Egy másik szomszéd párnát adott nekik, megint más takarókat, két fazekat, egy lábast, tányért, poharat, kanalat, villát meg vödöröt. Ez utóbbi különösen fontos, mert a vizet az udvari kútról kellett hordani. „A fő nehézség az akklimatizálódás. Ez a község kb. 900 méterre van a tenger felett... Északról, délről és keletről a Tien-San havas csúcsait látjuk, amelyek gyönyörűen csillognak a napsütésben. Egyik-másik itt a közelben magasabb, mint a Mont Blanc, és Fenyecska emlegeti is, hogy a milliomos turisták nehéz pénzeket fizetnek ilyen kilátásért Svájcban, nekünk pedig ingyen házhoz szállítják... Nagyon szélsőséges az időjárás: nappal lehet 26 fok, és éjszakára a gleccserekről lezúduló hideg levegő lehűl 2 fokra... Az itteni sztolováják bőven használják a marha és birkafagyút, amitől mi elrontjuk a gyomrunkat, ez pedig az itteni csatornázási és higiéniai viszonyok mellett számunkra valóságos nemzeti szerencsétlenség... Minthogy tudatában vagyok annak, hogy Tokmakot nem élet-meghosszabbítás céljára választották ki számomra, ennek megfelelően védekezem, s remélem, hogy előbb-utóbb, de megbirkózom a nehézségekkel, bár ez az én koromban nem könnyű.”

Egy hónap múlva Fénya áradozott a friss, hegyi levegőről, a dungának (áttelepült muszlim kínaiak) piros buggyos nadrájáról, a hegyek látványáról. „Mi még rendezkedünk, de nincsenek még nálunk a szükséges székek, párnák, szekrény, frizsider, nem szólva az egyéb elemi komfortról... Még nem hozták el a szentet, bár mindenki még októberben megkapta, és már november hó második felében vagyunk... A vizet a szomszéd udvarból cipeljük, mivel itt -28–30 fokos fagy van, és a mi kutunk befagyott.” Későbbi levélben – megcáfolva a férjét – azt írja, hogy „nem rosszul” táplálkoznak, „Tokmakban, mint Görögországban, van minden.” Füthetővé tették a lakást azzal, hogy beragasztották az ablakok réseit. Vettek bútort is – kivéve a székeket. „Nincs hűtőszekrényünk, mosógépünk, és televízió sincs... Azt hiszem, hogy az év folyamán ezeket a holmikat is beszerezjük.”

Mátyás arra kérte az öccsét, hogy mielőbb küldjék az új címre az újságokat, a magyar lapokat, a külföldiek közül legalább a Daily Workert, s ha lehet, másokat is. Ferenc értett a szóból, s írt az angol kommunista lap szerkesztőségébe, hogy az 1963-as évre szeretne előfizetni a lapra a bátyjának (forintban, Budapesten), és a legjobb lenne, ha egyenesen Matyas Rakosi címére küldenék: Tokmak... Nem valószínű, hogy eljutott hozzájuk a levél. A világhírű Encyclopædia Britannica 1966-os kiadása szerint RM 1963-ban meghalt. Ami politikailag igaz is, bár nem 63-tól. A „halott” ettől függetlenül hordta a vizet, a hamut, készítette az aprófát és járt a piacra bevásárolni.

Hogy hová is került a Rákosi házaspár, arról beszámol a rajongó sógornő is, aki moszkvai rokonlátogatásról „szökött” el Tokmakba. Biró Eugéniát idézem: „Láttam én már orosz falut, kisvárost eleget. Lelkiekben azt hittem eléggé felkészültem rá, mit várhatok Tokmaktól, de a valóság minden elképzelésemet alulmúlta. A Samsinszkaja utca hosszú, rendkívül széles, én úgy hívtam magamban: »nyitott« utca. Házainak

zöme földszintes, néhány emeletes akadt köztük. Az utcát benőtte a gaz, belepte a por, a szemét. Elég egy kis szellő, szinte portenger kavargó, de errefelé nem szellők fújdognának, hanem a Tien-Sanról lezúduló viharos szél tombol, s kergeti a Samsinszkaja portömegét: ilyenkor az orráig alig lát az ember. Az őslakosság: kirgiz. De élnek itt egykor száműzött kulákok utódai, meg a Volgai Német Autonóm Köztársaságból 1941-ben áttelepített németek, meg bűnözők, akiknek letelt a büntetésük és itt telepedtek le stb.

Mátyásék lakása még jobban lehangolt. Nyomorúságos környezetben, nyomorúságos létezés. Víz a vödörben. A véce egy szem repedt ülőkéjű fabódé az udvar végében, hét lakáshoz... A lavór törött mosdóállványon, a lábát Mátyás léccel pótolta ki. Már három székük volt, a harmadikat jövelem hírére vették, hogy legyen hová leülnöm. Ütött-kopott villanyrezsó, amelyen Fenyá »fényűzéses« lakomákat akart volna összeütni számomra... Mátyás tréfálkozott rajta, hogy »fogással« felszerelve kapták a lakást. A falból kiálló jókora szögre mutatott: ez volt az egyetlen bútordarabunk.”

A „szélsőségesen kontinentális éghajlat” az ő leírása szerint: nappal harmincnégy-harmincöt fokos hőség árnyékban, este pedig nulla fok körüli hőmérséklet. Mátyásék első emeleti lakásában nappal úgy érezte magát a pléh tető miatt, mintha fazékban főne, este pedig fázott. Nem túl nagy büntetés.

RM az ismert érvekkel még 1962 novemberében fellebbezett az MSZMP VIII. kongresszusához a kizárása ellen. A lényeg: ha „Sztálin 1949 tavaszán hal meg... a szocialista (sic!) törvényesség megsértése egyáltalán nem terjed el”. 1953 nyarán meg is szűntek, „mintha ollóval vágták volna el őket”. A törvénytörések „objektív oka”, hogy a magyar párt sem tudta megoldani „az államvédelem irányítását és ellenőrzését”. Szerinte hiba, hogy ő lett az ellenforradalom bűnbakja. Kiemeli: a július utáni „fontos hónapokban” nem tartózkodott Magyarországon, semmi befolyást nem gyakorolt a politikára. Csak hát ez hamis alibi, a felkeléshez vezető folyamatok nem 1956 nyarán kezdődtek.

Megemlíti: a történelem sok olyan esetet ismer, hogy valakit azért ítélnék el távollétében, mert nem akar hazatérni: „én haza akarok térni, de bírám ebben megakadályoznak”. Céljuk nem a vádak tisztázása, hanem az ő elítélése. „Eddig olyan lélektani magyarázatok voltak forgalomban, hogy »Rákosi jól vizsgázott az ellenség elleni harcban, de megbukott a hatalom átvétele utáni vizsgán« stb. most kiegészülnek a »Rákosi-klikk hatalomvágyával«. Ilyesmik szolgálnak magyarázatul jelenségekre, melyek akkor az egész szocialista világban eluralkodtak?” – kérdi. Megemlíti, hogy a „Rákosi-klikk” kifejezést Kádár Nagy Imrétől vette át. A pártvezetés kisajátításának szándéka koholmány, „azt akarja elhíttetni, hogy a felszabadulás utáni egész működésemet nem kommunista meggyőződése, hanem aljas hatalomvágy fűtötte”. „S hihetőbbé válik az a hitvány rágalom, hogy én magam koholtam koncepciók pereket!” Eszerint RM képes lenne a törvénytörések ügyében mártírként a bitó alá állni. Elhitette magával – amit keveseknek tudott volna bemagyarázni –, hogy egyetlen ártatlan megkínzását, kivégzését sem ő ötlelte ki. Őt félrevezették. Becsapták maguk az áldozatok is. Visszaéltek a tapasztalatlanságával. „Hogy milyen módon készülnek ellenem a vádak, arra jellemző az a megállapítás, hogy most is frakciós tevékenységet folytatok.” Szerinte ezt Nógrádi Sándor, a KEB elnöke, a követésen keresztülmenő nyitott leveleiből „szerkesztette” ellene. Miközben Nógrádinak „a tábornokok kivégzésére vonatkozó, saját kezűleg hozzám írt jelentése ott fekszik a párt irattárában”, „félrevezetett” központi bizottsági

tagként az ő kizárását szorgalmazza. Utalva a vádra, hogy hamisan informálta a KB-tagjait, megemlíti, Kádár János betekintett minden fontos aktába. Sőt, részt vett azon a kihallgatáson, amelyiken Szőnyi Tibor kémkedéssel vádolta Rajkot. Itthon még azt állította, Farkas Mihály szedte ki ezt a vallomást (de ezt történetesen ő is tagadta). RM szavainak a lényege ekkor is, korábban is, hogy Szőnyi emelte Rajk ellen a vádat, nem pedig ő. Azt írja: Kádár „hallgatta ki a letartóztatott Rajk Lászlót, majd később jelen volt a kivégzésén. Részt vett Szakasits ügyének előkészítésében, jelen volt őrizetbe vételénél stb.” Vádjai rimelnek a koncepciós vádakra, hiszen Kádár a vezérkarral együtt tényleg ott volt Rákosi villájában Szakasits letartóztatásakor, csak azt nem tudta, hogy RM hamis vádat ad elő.

RM idézi, hogy a kizárási határozat szerint őt 1956. november 4-én (?) „felfüggesztve” vették fel a pártba. „Van a világon még kommunista párt, mely felfüggesztett tagokat vesz fel?” „Kizárásom – nem nyíltan, de suttyomban – magában foglalja azt is, hogy lehetőleg életfogytiglan száműzetésben és rendőri felügyelet alatt maradjak. S hogy ez az életfogytiglan ne tartson túl soká, keresztülvitték, hogy most, 71 éves koromban az eddiginél súlyosabb életviszonyok közé, számomra teljesen szokatlan éghajlat alá kerüljek.” Megállapítja, hogy a pártvezetés „a Szovjetunió területét száműzetési helynek használja”. Kéri, a kongresszus utasítsa a Központi Bizottságot: a jelenlétében vizsgálják felül az ellene emelt vádakát – Budapesten.

Ha a kongresszus küldöttei megismerhették volna RM beadványát, törhették volna a fejüket, lehet-e ebben az ügyben okosnak lenni. De megkímélték őket a morfondírozástól. A PB, ahelyett, hogy félretette volna a levelet, a törvényesség látszata miatt körmönfontan úgy döntött, hogy a bizottság csak azokat nevezze meg, akiket a visszavételre érdemesnek tart, így a kongresszus még RM fellebbezéséről sem értesült! RM átlátott a szitán. Mivel a Fellebbviteli Bizottság Népszabadságban közölt jelentésében nem találta a nevét, rájött: „ez azt jelenti, hogy a kongresszusi küldöttek nem tudták, hogy hozzájuk fordultam”. Nyomban levelet írt a bizottság elnökének: „Kérem, szíveskedjék velem közölni, hogy ez így van-e?” A válasz az volt, hogy nem volt. Az öreg bolsevik fellebbezése, kérdése nem volt szalonképes. A kizárás ettől függetlenül „jogerőssé” vált. Ám, hogy még egyszer ne vethessék fel, hogy (politikai) gyilkosság bírāja lehet-e a párt, az 1963-as 4. számú törvényerejű rendelet kegyelemben részesítette mindazokat, „akik hatalmukkal visszaélve a szocialista törvényességet megsértették”. RM tehát kegyelmet kapott arra, amit nem kért – hiszen szerinte el sem követte ezeket a bűnöket –, viszont a száműzetés nem szűnt meg, pedig ezért küzdött.

Rákosi Mátyás tőle szokatlan emberi kapcsolatban volt az őt kiszolgáló személyzet tagjai közül többel, akik „hivatalból” felnéztek rá. Bár Olga Mihajlovna, a krasznodari háztartási alkalmazottat besúgónak tartották, megsiratta őket, amikor eljöttek. Egyik testőre, Hegyi Pál Krasznodarban is meglátogatta. Tudott oroszul, felült a vonatra és felkereste. Állítólag emiatt bocsátották el a BM-ből, amikor hazajött. Még különösebb a kapcsolata Csrepka (Karlstein) Terézszel, akinek az édesapja börtönőre volt: egy kommunistákat támogató foglár. Ám lelepleződött, és „szimpátiája” miatt állítólag életfogytiglani fegyházra ítélték. Fogolycserével került a Szovjetunióba, ahol 1934-ben letartóztatták, mondván: 1925-ben szerepe volt Rákosi lebuktatásában... Ekkor az életébe került Rákosi. Nem tudni, véletlenül, vagy sem, 1941-ben, a jaroszlavlai terület egy kis falujában RM – életében valószínűleg egyetlen alkalommal – találkozott az akkor 36 éves Csrepka Terézszel. Bár nyilvántarhatták „kapcsolatukat”, ez sem mentette meg

Cs. Terézt a munkatáborból. Mikor tíz év múltán, 1955-ben szabadult, kínjában Rákosihoz fordult, hogy juttassa valamilyen munkához. Ez sikerült – sőt a XX. kongresszus után az ápolónőt rehabilitálják is –, ám RM haza kívánta hozatni az asszonyt. Lelkesen fogadott terve kútba esett Csrepka Teréz 1956-os betegsége miatt. S 1957 nyarán újra kellett kezdenie a bürokratikus eljárást, de már patrónus nélkül, sőt úgy, hogy már a magyar hatóságok számára is gyanús volt. RM és a „Kedves Teréz!” 1962-ben találtak újból egymásra, ettől kezdve a két nyugdíjas levelezett (a levéltári gyűjtemény 43 levélből és levelezőlapból áll). Teréznek szándékában állt ellátogatni Krasznodarba, de Tokmak már túl messze esett tőle. Pedig összetartotta őket a hazatérés vágya is. Csrepka Teréz álma 1970-ben teljesült. RM csak holtan követhette.

RM (1963 áprilisában): „Megmondom őszintén, Kedves Teri, hogy nem volt kedvem írni, egyszerűen kivették a gondok és bajok a tollat a kezemből. Az itteni klímát nem tudom megszokni, a szó szoros értelmében hét hónap óta szakadatlanul meg vagyok hűlve, ami nagyon kimerít, amellet vadidegen környezetben, teljesen ismeretlen emberek között, úgyszólván társadalmon kívül élek s ez megnehezíti egyébként sem könnyű helyzetemet.” (Fenya Ferenc sógorának: „körülöttünk jó szovjet emberek laknak, ha segítségre szorulunk, nem vagyunk egyedül”).

Talán inkább Rákosinak volt igaza: a számkivetés nyomasztó. A magyar párt sajátos penitenciát mért rá: kizárást, szibériai száműzetést, rendőri felügyeletet. Életfogytig tartó bűnhődést. RM azonban „a nehézségek dacára” tartotta magát: „Felvetettem a hazamenetelem és a pártba való visszavételem ügyét. Az idén otthon leszek, bár még semmi hivatalos választ nem kaptam.”

Nyár elején Moszkvába küldte a feleségét, hogy a Legfelsőbb Bíróságon található régi kollégái révén jusson be valamelyik szovjet vezetőhöz. De Fenya hiába kilincsel, a pártvezetők közül senki sem állt szóba Rákosi Mátyás feleségével. Lehet, hogy ennek a próbálkozásnak is szerepe volt abban, hogy az SZKP illetékes titkára megerősítette a magyaroknak: RM Tokmakban van a legjobb helyen.

Már csak két dologban reménykedhetett. Odalátogató sógornőjének arról beszélt: „Kádáréknál a szocializmus elnevezés a tőkés erők feltámasztását, a kommunisták kinyírását leplezi. Ennek a vége pedig: bukás.” A szovjet változást pedig a kínaiakkal folyó vitától várta: „Ez a kérdés engem is szakadatlanul foglalkoztat, s emiatt rosszul alszom.” Miközben sok kérdésben ortodoxabb volt a legmaradibbaknál, a sógornőnek azt fejtegette: még csak a tőkés rendszerből a szocializmusba való átmenet korát élik. „Hruscsov már a kommunizmust helyezi kilátásba... Éppen ez mutatja az egész hruscsovi handabanda komolytalanságát.”

A sógornőt megdöbbenette Rákosiék rendőri felügyelete, hogy amikor náluk volt, jött a milicista ellenőrizni, hogy otthon vannak-e. S ez kiszámíthatatlan időpontokban, hetente két-három alkalommal ismétlődött, és Rákosinak is hetente kellett jelentkeznie a rendőrségen. RM megjegyezte: nem nyaralni hozták őket ide. Nem járt üdülés, sőt sanatórium sem. RM végiggondolta, mondta a sógornőnek, milyen világszenzáció lenne, ha valamelyik nyugati világlapnak leírná az „ügyét”. Megszorongatnák Hruscsovékát és Kádárékát is, „emberi jogok, meg effélék” miatt! De ha a Times ki is harcolná, hogy „elégíteltet szolgáltatassanak” neki, benyújtanák a számlát. Ezért nem, semmit sem „az ellenségtől”. De miféle számlát nyújthattak volna be egy fizetőképtelen száműzöttnek? Legfeljebb megírták volna, hogy bármilyen bizarr is a büntetése, olcsón meg-

úsza. Igazában ettől tarthatott RM.: „ítélete” megerősítésétől. (S mellékesen attól, hogy az ellenségkel cimborál.)

Nyugaton mintha nem hitték volna, hogy ilyen csöndben tud lenni. A nyári uborkaszezonban felröppentették a hírt, hogy Moszkvában meghalt. Sem a szovjetek, sem a magyarok nem cáfoltak – ő valószínűleg nem is értesült róla. 1963. október 21-én pár mondatban kérte Kádárt, hogy engedjék haza. Válaszra sem méltatták. Pedig a Titkárság úgy határozott, hogy a Biszku-bizottság konzultáljon a szovjet „illetékesekkel”, és készítsen javaslatot a PB számára. Ez elmaradt, hisz Moszkva nemrég közölte, RM maradjon ott, ahol van. Pedig 1963 telén talán a szélsőséges éghajlat miatt is visszatért a vérnyomáspanasza. Hruscsovnak is írt, de ő sem válaszolt.

Minden megpróbáltatás ellenére tartotta magát. Levél unokaöccsének (1964. február 28.): „Nemrég kaptam a Scientific American néhány új számát... Ami feltűnt nekem, az az űrhajózás mellett a laser. Úgy írnak róla, mint olyan felfedezésről, ami forradalmasítani fogja a fizikát és a technikát.” Csrepka Teréznek már panaszkodott (1964. március 5.): „A szívem egyre rendetlenebbül ver, a vérnyomásom néhány hét alatt 40-nel emelkedett.” Orvosa figyelmeztette, hogy a ritkább levegő fokozottan igénybe veszi a szívet. A hőmérséklet és a légnyomás gyors ingadozásához az idősen ideköltözők szervezete már nem képes alkalmazkodni. (Az orosznyelvű környezetben még magyartalanabbul fogalmazó Rákosinak az alkalmazkodni: hozzáalakulni – P. Á.) „Az orvos azt ajánlja, hogy költözzek el innen, de mindenesetre igyekezzek Kiszlovodszkba jutni néhány hétre valami szanatóriumba.” De a száműzetést nem ő választotta, s innen szanatóriumba sem akarják elengedni. „Ettől függetlenül hivatalosan bejelentettem, hogy el akarom hagyni a SZU területét, s egy másik szociálista országba kívánok utazni. Ennek elintézésére Moszkvába akarok menni.” Mivel állampolgárság nélküli külföldiként él itt, elhagyhatja az országot, s „eltökélt” szándéka, hogy ezt teszi.

Április végén nem Hruscsovot, hanem Brezsnyevet és Mikojant kérte, hogy áttelepülése elintézésére Moszkvába utazhasson. Tarthatatlan, hogy száműzetéséből nem engedik el Kiszlovodszkba, írja, pedig a gyógykezeléshez joga van. S a világbirodalom vezetőtestülete újból egyik csatlósállamának ugyan széles körben ismert, de mégiscsak bukott vezetője ügyével foglalkozott. A pártelnökség úgy döntött, hogy a szanatóriumi kezelésről – csak erről! – kikéri a magyar párt véleményét. A kicsiny Magyarország Politikai Bizottsága 1964. május 13-án leszögezte: kizárólag orvosi vélemény alapján hajlandó a gyógykezelésről tárgyalni. „Szakszerűségük” holtvágányra jutatta az ügyet.

Végül RM felesége kapott utazási engedélyt Moszkvába. Kikészítette a sok felesleges kilincselés a hivatalokban. 1964 júniusában azt írta Ferencéknek, hogy nincs egy hozzátartozójuk sem több ezer kilométeren belül: „bennünket még sírba eresztetni sem tudnak” Tokmakban. „Ha valami lehetőségek van ott nálatok valakihez fordulni, úgy kérem, tegyék meg.” RM pedig jegyzőkönyvbe vétette a milícián, hogy el kívánja hagyni a Szovjetuniót. Rákosiné valahogy csak bejutott Szuszlovhoz. Tudomására hozták: ezentúl ő is csak külön engedéllyel utazgathat, továbbá, hogy RM hagyja békén a szovjet vezetést akkor is, ha Magyarországról nem kap választ, mert kizárólag a magyarok illetékesek ügyében intézkedni. Majd a szovjet pártelnökség „ellenőrizte” az orvosi igazolásokat és gyorsan beutaltatta őket a kiszlovodszki gyógyüdülőbe.

A házaspár 1964. augusztus 8-tól négy hetet töltött a Kaukázusban – egy ugrásnyira a legendás Fekete-tengeri üdülőktől.

Ferenc 1964. július 4-én könyörgő levelet írt a bátyja érdekében Kádár Jánosnak, és Hruscsovnak. Kádárral tudatta, hogy „a 73 éves, válságosan beteg Rákosi Mátyás élet-körülményei minden kétséget kizárva, bármikor halálhoz vezethetnek”. Kéri, hogy „a súlyosan beteg és meggyötört ember, minél előbb normális és civilizált körülmények közé kerüljön”. Hruscsovnak megírja, hogy könyörtelenek a Szovjetunió barátjával szemben, holott fivére ellen ott „soha, semmiféle vádat nem emeltek”. Válasz egyik helyről sem érkezett.

A „válságosan beteg” RM csak vonaton és Moszkva elkerülésével utazhatott el – épp egy tucatnyi átszállással! – a kiszlovodszki Szemasko Szanatóriumba, ahová a felesége Moszkvából utazott. Visszafelé együtt „szállodáltak”. Áttelepülési szándéka hírére frunzei hivatalnokok megígérték Rákosinak, hogy komfortos, központi fűtéses lakásba költöztetik. S december közepétől az új címük Frunze utca 40. De még jobb hír – RM: „nagy erkölcsi és politikai elégtétel” – „a furfangos, intrikus, fecsegő, cinikus, tudatlan” Hruscsov 1964. októberi bukása. RM talán véletlenül, éppen október 23-án kéri Kádártól, hogy engedjék haza, s tudatja Hruscsov kedveltjével, megírta az új főtitkárnak, Brezsnyevnek, hogy politikájukkal teljesen egyetért.

A szerető sógornő ötlete volt, hogy „Mátyás ügyében” a kommunista pártok vezetőinél interveniáljanak. Tudomásunk szerint ennek egyetlen következménye az volt, hogy 1964. november 27-én Bíró Ferencet rendőrhatalósági figyelmeztetésben részesítették „törvénysértő magatartás” miatt.

Hat héttel a sanatóriumi kezelés után RM vérnyomása felszökik, s „a töméredek gyögyszer dacára nem megy lejjebb... Fényicska is egyre gyengül. Naponta többször le kell feküdnie” – írja másik testvérének, Zoltánnak. A hajdani bennfentes pártmunkás kihallgatást kért Kádár Jánostól, de hiába. RM pedig, akárcsak Csehov Három nővérének hősnője, Moszkvába vágyakozik. Ott mindent jóra tudna fordítani! 1965. január 5-én felkereste Frunzéból egy belügyi tiszt, s erélyesen közölte: sehová sem utazhat. (Fénya: „Vasidegek kellene a továbbéléshez.”) A Hruscsov–Brezsnyev váltás mégsem hozott javulást RM helyzetében. Csrepka Teréznek azt írja, egyben-másban rosszabb a helyzete, „mint Hruscsov alatt volt”. Hiába küldött meghívólevelet öccsének, Ferencnek, ő külföldi interveniálásai miatt nem léphette át a magyar határt. A személyes születésnap köszöntő helyett csomagot kapott tőlük. RM válasza: „ne küldjete többet ilyen drága holmikat. A mi lakásunk lényegében börtöncella, s én nem szándékozom ezen a jellegén változtatni. Nálunk nincs kép a falon, nincs függöny az ablakon, s a zöldet is csak azért tűröm meg a lakásban, mert ez úgy a váci fegyházban, mint a Csillag börtönben is megvolt”. Azzal, hogy igazán nem rendezkedett be, csak azt kívánhatta kifejezni, hogy ez csupán átmeneti szállása: minden percben kész hazaindulni.

Távoli őrhelyéről – Tien-San-i magasságból – figyelte Kádárék elvi, ideológia engedményeit: árulásait. Szüntelen ostorozta a magyarországi viszonyokat. Bíró Ferencnek „a nagy perspektívákkal” szemben tapasztalható hazai közönyről írt (1965. április 10.), hogy „a népjólét emeléséből a kispolgári jólét hajhászása kerekedik ki”: „nyálkás cinizmus és petyhüdt elvtelenség”. Első kézről is szerez értesüléseket a Magyarországon dúló „fridzsider-szocializmusról” az őket meglátogató sógornőjétől, a véletlenül ráakadó magyar ösztöndíjasoktól. Sőt Csrepka Teréztől is, aki hazalátogatott. Neki írja: az anyagiasság, a törtetés oka a „maszek-szocializmus”: „Ott van a rengeteg kis-

ipari szövetkezet, a termelőszövetkezetek tagjainak háztáji gazdasága, a közvetlen gazdaságokról nem is szólva... A régi görögök hedonizmusnak nevezték ezt a világnézetet, amely nálunk most az utolsó években így elburjánzott.” Csalhatatlan, önhite csorbíthatatlan: „azon a tényen, hogy 1910 óta mindig az első sorokban küzdöttem és szenvedtem, semmiféle hallgatás nem változtat, azon se, hogy a magyar szocializmus épületének mind a mai napig nincs olyan téglája és köve, melyen pozitíve vagy negatíve ott ne lenne a kezem nyoma” – írja egy 1965-ös magánlevélben. A történelmi küldetéshez képest néhány hiba – keze negatív nyomata – jelentéktelen semmiség. A másutt is megesett bűnök a dicső menetelés apró kitérői.

Ebben az évben látogatta meg őt – az akkor még egyetemi hallgató – Dalos György író. Utólag, közel negyedszázad távolából úgy gondolta, hogy RM a száműzetést is pártkarrierje egyik állomásaként fogta fel. Ez erős belemagyarázásnak tűnhet, ám a történethez hozzátartozik, a Tien-San lábánál arról is beszélt ifjú látogatójának, hogy a régi gárdából már csak ő és Ho Si Minh van életben. Az utóbbinak drukkol, és szívesen venné, ha a szovjet elvtársak elküldenék őt Vietnamba segíteni. Mi ez, ha nem bizalom – 73 évesen is – a feltámadásban?

(Folytatjuk)

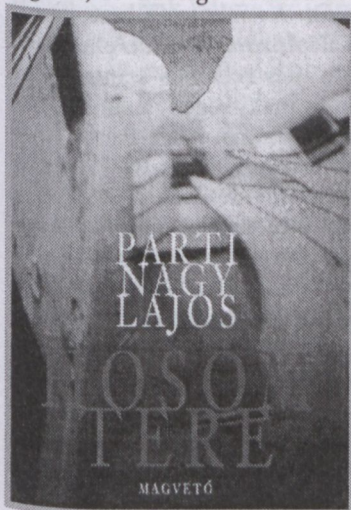

Galambrealizmus

PARTI NAGY LAJOS: HŐSÖM TERE

Parti Nagy Lajos versei, rövidprózái és drámái után a régén várt regénnyel jelentkezett, melyben a verseire jellemző nyelvteremtő erő, novelláinak jelenetező zsánerei és drámáinak szatirikus társadalomképe együtt, egymást erősítve van jelen egy utópisztikus-fantasztikus történet háttéréként. Vagyis nem megváltoztatja vagy átrendezi ezzel a könyvével a minden mondatában egyedi és könnyen felismerhető Parti Nagy-világot, hanem arra tudatosan építve, abban mozogva *mesél* a műfaji határookra eddig sem túlzott figyelemmel levő, újragondolt és letisztított eszközei segítségével. A mottóul használt két, egyébként nagyszerű saját vers is jelzi, hogy az alap és az anyag az eddigi kötetekével azonos, és ugyanilyen szerepe lehet a szövegben közölt, valamikor az ÉS-ben megjelent hajléktalan-tárcának, vagy *A hullámzó Balaton* gyakran, és a cselekmény szempontjából majd mindenhol meghatározó helyen idézett novellának is.

Nem véletlen tehát, hogy a könyv első kritikusi az ismerősséget, az előző kötetek eszköztárát leíró formai és tematikai kategóriák használhatóságát említik, vagy, mint például Margócsy István (2000, 2000/10.), az akkoriban felmerült problémák és aggodalmak időszerűségére hívják fel a figyelmet. Az elismerések leginkább a nyelvi kidolgozottság szintjére és a neologizmusok példátlan eredetiségére vonatkoznak, az elmarasztalások pedig például az epikai szerkezet következetlenségeire vagy a történetvezetés kiszámíthatóságára. Mert miközben a parádézó nyelvi lelemények a játékosság és a humor eszközeivel most is párját ritkítóan gazdag szöveget eredményeznek, a műfaj által megkövetelt alapfeladatok, mint amilyen a jellemábrázolás zártsága, a cselekményalakítás feszessége vagy az egyes szereplők megszólalásának és világlátásának összevethetősége, nincsenek mindent kielégítően elvégezve. A könyv legalább három kérdést visz végig, hiszen egyrészt a galambmozgalom szerveződéséről, ijesztő harciaságáról, és közelgő hatalomátvételéről beszél, másrészt a galambba átoperált hős önképének változásáról és galamb-karrierjének kifutásáról, de még inkább a jelenkori magyar valóságról, Budapestről, míg harmadrészt, a talán legizgalmasabb szinten a realitás és a fikció hatványozottan jelentkező narratológiai problémájáról. De voltaképp egyikről sem mondható, hogy nem maradnak indokolatlanul elvarratlan szálak a regény végén, és ez a kritikák jogosságát látszik alátámasztani. Úgy látszik, a versben és a kisprózában működő, és az azokat minden tekintetben kitöltő poétikai eszközök a regényt önmagukban nem képesek megtartani. Jó példa erre a már említett két vers és a főszöveg poétikai sűrűsége.

Magvető Könyvkiadó
Budapest, 2000
284 oldal, 1690 Ft

rítettségének és árnyaltságának különbsége, hiszen míg előbbiek tizennégy-tizennégy sorban a kifejezőerő teljességével mutatják ugyanazt a szatirikus és már-már groteszk képet a jelenkori társadalom zizegő melegítő újbarbár elitjéről, ami a regénynek majd' háromszáz oldalon is csak vissza-visszatérő holtponatokon átsodródva sikerül.

A nagyobb, epikai mű megalkothatóságának kérdése egyébként is legalább öt éve foglalkoztatja a Parti Nagy-kritikát. Margócsy mellett Bombitz Attila is arról ír a novelláskötet kapcsán (*Tiszatáj*, 1996/2.), hogy amíg Parti Nagy nyilvánvalóan ugyanazt a sajátjának mondható nyelvet működteti verseiben, tárcáiban és kisprózáiban, amíg a nyelvi rontottság poétikája és a játék van előtérben, addig a történetmondás szükségképpen háttérbe szorul, egy sikeres regény lehetőségét elodázva. Amíg nem elmesél valamit, hanem mesél, bármiről, addig nem epikát ír, hanem prózát. Parti Nagy az új könyvben, érzésem szerint erre a problémára felel azzal, hogy kétféle nyelven beszél. Az első elbeszélő szövegeiben hagyományos, és bizony kicsit száraz, kopogós „irodalmi” nyelven, míg a galambokat, illetve a levélírókat a történetben előrehaladva egyre inkább a sziporkázó, a szélsőségesen értelmezett nyelvi szabadság termékeiből építkező, szlenges nyelven beszélteti. Ez utóbbi szövegrészek ugyan nagyságrendekkel jobbak, gazdagabbak és emlékezetesebbek, mint az előbbiek, e kettősség mégsem vehető Parti Nagy szemére, hiszen mégis csak ez volt talán az egyetlen lehetőség arra, hogy a történet ne vesszen el a nyelvben, valamint hogy a nyelvi, stilisztikai különbségeken keresztül tudja a figurái közti különbségeket érzékeltetni. A keret, vagyis az első és a harmadik rész, tehát tulajdonképpen a történet tisztázását és a választóvonalak élesítését segítené, és erre még akkor is szükség van, ha esetleg felvethető, hogy az e-mailek utáni zárójeles megjegyzések megterhelhetők lettek volna a keret szerepével, és akkor sokkal feszesebb és egységesebb, időszerkezetében is bonyolultabb, izgalmasabb könyvet olvashatnánk.

Az persze igaz, hogy releváns formai elvárásokat a könyv kapcsán nehéz megfogalmazni, hiszen a regény műfaj történetének Boccacciótól íródo eseményei közül – amint azt Dérczy Péter összegyűjti (*Alföld*, 2000/11.) – Parti Nagy igen sokat megidéz, a levélregénytől a nevelődésregényen, a tézisregényen és az utópián át a hasonmásregényig, olyan, szövegszerűen is jelenlévővé tett elődöket továbbgondolva, mint a *Werther* Goetheje, mint Swift, Orwell, Mary Shelley vagy az *Esti Kornél* író Kosztolányi. Sőt Závada Pál *Jadviga párnája* is említendő, hiszen az alapforma, a talált/elküldött napló mint főszöveg, kiegészülve a kommentárokkal és a más reflexiós szintet képviselő beleírásokkal, szinte ugyanaz. A két könyv rokonságának, regénytechnika hasonlóságának tudatosságát megerősítheti az a közismert tény, amiről maga Parti Nagy is nyilatkozott (ÉS, 1998. aug. 28.), miszerint ötleteivel és megjegyzéseivel aktívan részt vett Závada regényének végső formába öntésében, a *Hősi terének* szerkesztője pedig épp Závada Pál volt. De a *Jadviga* akkor is csak egy a tudatosan használt elődszövegek közül abban a műben, ahol a hagyományos regényformák – épp a reflektáltság magas szintje miatt – nem csak mintaként, hanem témaként vannak jelen, és voltaképp egymást módosítva írónak egybe. Ennek persze a korlátai is érződnek, hiszen például a tézisregény – az író és az olvasó közti „szerződés”-ből következő – műfaji elvárásainak megfelelő egyszerűsítő, fordulatoktól mentes cselekményvezetés és nevelődésregény igényével ki nem elégítéséhez vezet, ahogy a hasonmás megjelenítésének módja a levélregényt redukálja tulajdonképpen naplóvá, vagy valami újszerű, nem biztos, hogy az előbbiek bármelyikénél életképebb hibriddé. Talán ennek tudható be az is, hogy néhol, igazán fontos pontokon is vérszegény megoldásokkal találkozunk.

Ilyen például annak a kérdésnek a rövidre zárása, miért nem tudnak mások a levelezésről, ha az olyan nagy veszélyről tudósít – tudniillik a barátok nem hitték el az első beszámolókat –, de az is, hogy az elbeszélő az egyetlen válaszlevet „óvatosságból” letörölte, mintha az akkor már bármivel is veszélyesebb lett volna, mint a hetvenhat eredeti levél bármelyike. Ez utóbbi esetben nyilván az a probléma, hogy ha „meglenne” a levél, azt a regény szövegében szerepeltetni kellene, csakhogy a legfőbb probléma éppen az, hogy az igazi dzsoldzsókert, a virtuozításában is stílussteremtő nyelvi világot már a másik beszélő levelei lefoglalták, és az, ami az ehhez képest vitathatatlanul lapos összekötőszövegeket, mint fentebb írtuk, menti, egy levél esetében már nem lenne releváns. És az is ilyen probléma lehet, hogy miközben a regény narrációjának ideje mindössze tizenkét óra, és a elbeszélő meg is jegyzi, hogy azért nem kommentálja érdemben a leveleket, mert többre nincs is ideje mint hogy „sorban átmásoljam ebbe a dokumentumba az illető e-mailjeit” (85.), aközben arra mégis volt idő, hogy egy közel nyolcvanoldalas bevezetőszöveget írjon.

Annak sem szabad elkerülnie a figyelmünket, hogy a voltaképpeni közreadó még csak nem is magát Parti Nagy Lajosként azonosító elbeszélő – akit első vagy főelbeszélőnek tarthatunk az e-maileket író másodikhoz képest –, hiszen a könyv első és utolsó mondatai is arról beszélnek, hogy a végzet bekövetkezése előtt megpróbálja kijuttatni az „iratsomót”, az „eredeti példányt”, sőt a 11. oldalon épp arról ír, hogy értelemszerűen e mentőakció sikerének jele, hogy egyáltalán kézbe vehetjük a szöveget. Eközben számos kiszólás vonatkozik a leendő olvasóra, melyek azt is jelzik – a talált kézirat trópusával ily módon kétszeresen eljátszva –, hogy az alatt a tizenkét óra alatt amolyan szerkesztői munka folyik, valamivel több, mint a „kijelölés, kimásolás, beillesztés”. Arra azonban nincs utalás, hogy kinek próbálja elküldeni a szöveget, sőt annak december 6-a utáni sorsáról sem tudunk meg semmit, ha csak azt nem – amiről az utolsó előtti mondat beszél –, hogy összeállítója ennek az éjszakának még a nyomát is kitörölte a winchesteréből. Nem tudjuk, mi történt ezután, ami zavaró hiány, amennyiben a szöveg története is része a regénynek, bár abból a szempontból kétségkívül szerencsés, hogy nyitva marad az egyik fő tartalmi kérdés, hogy tudniillik túl lehet-e élni az intézményesülő agressziót, lehetséges-e menekülés a félelem elől. Némi gyanakvással élhetünk persze az irányba, hogy így viszont van-e garancia arra, hogy az előttünk lévő szöveg valóban az „eredeti” szöveg, és nincs rajta egy „harmadik kéz” munkája is, de ez már valóban követhetetlen messzeségekbe vezetne. Ráadásul a lényegi kérdéseket is elkerülné.

Az olyanokat, mint amilyen az önmagát már-már erőszakosan az íróval azonosító elbeszélőnek és alteregójának, az e-maileken keresztül szintén elbeszélővé váló hősnek, a könyv utolsó mondataig feszülő és alakuló konfliktusa. Az azonosságtól és elválaszthatatlanságtól a beszédmod nagyon pontosan kidolgozott elkülönülésén keresztül az ellenséggé válásig és az összetéveszthetetlenségig tartó folyamat elsődleges témája e könyvnek, hiszen tulajdonképpen minden mondatának mélyén ez húzódik. És miközben mindvégig felfoghatatlan a megkettőződésnek ez a módja, a regény allegorikus világában még talán mindig ez a leginkább elfogadható. Az átoperált hős eleinte ugyan tiltakozik, undorodik és próbálja tisztán látni helyzetét, de folyamatosan és menthetetlenül azonosul új önmagával, és kezdi egyre jobban érezni magát új személyiségében. Mígnem emberből nem csak testileg, hanem tudatilag is galamb-mutáns válik, Parti Nagy leleményével: *galembér*. Így tulajdonképpen nem is csak a szerző és alteregójának kettőssége érdekes, hanem a ember- és a galambidentitás kettőssége is. A kimunkálás-

nak köszönhetően általában nehéz eldönteni, hogy egy-egy konkrét hely melyik opozíciót erősíti, de ez inkább izgalmasabbá teszi a szöveget, mintsem túlzottan terhelte. Sőt, a kettős transzformáció a másik fontos „mondanivalóhoz” visz közelebb, hiszen ha az a valaki, aki a galambmaffia élére áll, azonos az én alteregójával, akkor voltaképp ebből az eredeti személyiségből születik az a gonoszság és kíméletlenség, amitől, nyilván nem véletlenül, ő fél a legjobban. Ráadásul ezzel egy újabb szint is belép a hasonló, állatmesét imitáló művekhez, például Orwell állatfarmjához képest, ahol az ember közvetlenül nincs jelen. Az állatok viselkedése a műfaj követelményeinek megfelelően itt is, ott is emberi, ijesztően emberi, de míg Orwellnél minden ember-típusnak megvan a maga állatmegfelelője, addig Parti Nagynál minden galamb gonosz, és aki galambbá lesz, az is gonosz. Ez az emberekkel való behelyettesíthetőséget épenséggel megkönnyíti, leegyszerűsíti, hiszen csak egyféle emberről beszél, de eközben létrehozza az Ők és Mi opozícióját, aminek Orwellnél ugyancsak nincs nyoma. Ráadásul ezzel megteremti annak lehetőségét, hogy ne csak antropomorf, emberszabású galambokról, hanem galambszabású emberekről is beszélhessünk, és hogy ennek a kettősségnek etikai kérdéseket is érintő vetületei mindvégig előtérben maradjanak. A *Hő-söm tere*ben talán ezért árnyékszerű a galambvilág, ezért nincs pontosítva a helye, és ezért utalásszerű csupán minden jellemzője.

Másrészt ott van az a zavarba ejtő, a regényben szinte végig jelenlévő kép is, az emberé, akinek szárnya van, és aki mégis ördögi. Holott ez a kép az európai kultúrában az angyalábrázolás eszköze, nem beszélve arról, hogy maga a galamb is a szentlélek allegóriája és elsősorban a béke szimbóluma. Parti Nagy ezzel a választásával azonban nemcsak azt mondja – amit Balassa Péter szerint is mond (ÉS, 2000. júl. 21.) –, hogy a többévszázados jelentéskör dekonstruálendő, kiforgatható és kvázi érvénytelen, hanem azt is, hogy lehet, az elbeszélő téved, rosszul interpretálja a történeteket. Vagyis azt, hogy talán a galamb a látszólagos bűnben is galamb marad, mert a szimbólum erősebb, mint az egyéni interpretáció. Ez persze nyitott kérdés, de ennek a kételynek, épp a regény érdekében meg kell lennie. Ha ugyanis nincs, akkor jogos a vád, hogy a *Hő-söm tere* egy didaktikus és viszonylag triviális üzenetet közvetítő regény. Az erkölcsi kötelességet teljesítő elbeszélő, aki az „emberiség nevében” teszi, amit tesz, abszolút elfogadható értékítéleteit azzal hitelesíti, hogy meghagyja a tévedés lehetőségét. Ezért fontos, hogy nem a farkasok vagy a denevérek összeküvését írja meg, hanem az angyalinak hitt galambokét.

Elsőre igen meglepő és látványos, hogy a novellák hősei a regény valóságosnak beállított terében jelennek meg, de mivel a regény fikciója és a novella fikciója ugyanazon a szinten van, a kettő közti átjárás a valóságproblémát inkább csak jelzi, mintsem bonyolítja. Az elbeszélő és a levélíró viszonya viszont sokkal érdekesebb. Már azt is nehéz eldönteni, hogy a hős kelt-e életre, bár csak a szövegben él, vagy a szerző lépett-e át fikciójába vagy esetleg egy harmadik esettel van dolgunk. Tovább nehezíti a kérdést, hogy az első számú elbeszélő többször utal arra, hogy épp elaludt a klaviatúra felett, vagy hogy ott ébredt, kihűlt kávéval az asztalon, sőt, néhol hosszasan leírja egy-egy álmát, melyeknek persze ugyanazok a szereplői, mint a számára valószerű történetnek. Vagyis ezzel megkétszerezi a fikciót, pontosabban megháromszorozza, miközben az egyes szintek közötti határok a könyvben előrehaladva egyre inkább áttetszővé válnak. Az egyik utolsó levélhez fűzött megjegyzésben például az áll, hogy „most már tompa a fejem, hallucinálok, veszélyesen kezdek átjárni valóságom és képzeletem maradék határain” (235.), és számtalanszor utal az elbeszélő a meghasadt tudat lehetősé-

gére, és olyasmit is mond, hogy „mindeközben pontosan tudtam, hogy félrevezetem magam” (85.), „ha akarom, nincsenek is, ha akarom, nincs is az a világ” (87.). De maga a bátran remeknek nevezhető cím is egy ebbe az irányba mutató, többszörös játék. Egyrészt nyilván a Hősök terével, ami a regény helyszínéhez is közel esik, másrészt, főleg a „tér” szó homonímiájával, ami jelenthet földrajzilag meghatározható területet és absztrakt, a lehetőséggel, a mozgástérrel azonosítható teret is, amit a szöveg határai jelölnek ki, és amin belül a hős a dolgok valódi irányítója. Jellemző, hogy a könyv első felében még a levélíró panaszkodik, hogy a szerző képzeletének áldozata – „Csókolatom az elmebeteg fantáziád.” (145.) –, a vége felé pedig már a szerző mondja, hogy „megszegtem az általa rám kényszerített szabályokat (...) olyasmiket írtam, hogy (...) semmi közöm nincsen hozzá, viszont arra kérném, hogy a nevemben még a saját fikciomban se intézkedjék, felejtsem el, vegye tudomásul, hogy vele ezentúl semmilyen azonosságot nem vállalok.” (258.)

Parti Nagy csele azt hiszem abban van, hogy némileg ironikusan reflektál arra a közhelyre, hogy a szelekció és a kombináció elkerülhetetlen aktusai miatt minden irodalmi szöveg, akár a mégoly hűséges reprezentációra törő napló is szükségképpen fiktív. Ha viszont ezt tudja, márpedig láthatón nem csak tudja, hanem a következményeivel is szembenéz, akkor másként kell értékelnünk azt a helyzetet, hogy a szöveg nagyon rafináltan, a műfaji választásból következő fikciószigásokat megkerülve, minduntalan az ábrázolt világ realitást próbálja áterőltetni. Csavar egyet az ábrázolás törvényszerűségein, és kimondja, igaz, az ironia miatt negatív előjellel, amit máskor az olvasónak kell kimondania, hogy az ábrázolt világ tulajdonképpen nem igazi világ, de egy meghatározott cél érdekében olyannak kell elképzelnünk, mintha az lenne. Az idő és a hely nagyon is kézzelfogható megjelölései pedig ahhoz a regény sikere szempontjából ugyancsak szükségyszerű felismeréshez vezetnek, hogy a szöveg által felépített, konkrét világnak a szövegen kívül kell hogy legyen identikus megfelelője. Ezt segítő már az első oldalaktól kezdődően jelzi, hogy ez az igencsak átformált világ milyen módon, milyen pontokon keresztül válhat a megértés számára hozzáférhetővé. Ezek a pontok lennének az aktualizáló, a jelenkori Magyarország kulturális és politikai életét felidéző megoldások. Vagyis a galambvilágban voltaképp egy világosan felismerhető világ tér vissza – márpedig ez a könyv egyik elsődleges tétje, hogy visszatérjen –, és arra hív fel, hogy a lehetetlen és ezért is valótlan esetből levont konzekvenciákat a létező világ eseményeivel szembesítsük.

A történet 1999 májusától decemberéig tart, a helyszíne pedig Budapest, ami rögtön két olyan referenciapont, melyek eleve provokálják az aktualizáló olvasatot. Másrészt viszont már a könyv egyébként különösen emlékezetes első mondata olyan képzelenséget állít – „A Hősök teréről nemrég lőtték fel az ezer darab fehér óvodást”, mely éppen hogy eltávolít, és a meseszerűsége, a fikcióra helyezi a hangsúlyt. Ez a játék végigvonul a regényen, és mindvégig eldönthetetlen marad, hogy a történet hátteréről szolgáló világ mennyiben azonos a „valósággal”, és hol és milyen módon illusztrációja csak annak. A galambmozgalom például itt-ott egynémely neonáci csoport híradókból ismerős jegyeit mutatja, mint például a köszönésre lendített kar, pontosabban szárny, a karomkeresztes zászló, vagy a terminológia olyan sajátosságai, mint a „karvalytőke” (261.), a „karvalysajtó” (186.), a „megdunáztatás” (20.), az „idegenszívű emberbencek” (39.), a „cigánypecsenye-klubok” és a „koporsólet-partyk” (19.) vagy a „Turulkommandó” (188.) olyan jelszavai, mint „Az élet: fajharc”, de az olyan rendszereken felbukkanó fogalmak is, mint a „fajbizalom”, „fajtisztaság”, „fajösztön”, „fajgyalá-

zás” meg ami kell, ahogy Tubica, a Főfajtestvér, a Fajvezető, a „galamb-duce” (179.), a Főfajtanács tagja mondaná. De még az ugandai feketék megoldásra váró problémája is ide sorolható, a regény alcímeként is szereplő „Tisztabúza éjszakájá”-ban pedig akár a Kristályéjszaka is meghallható stb., stb., stb. Az igazsághoz tartozik, hogy a mozgalom számos elemében a kommunista diktatúrákra is emlékeztet, és például a „fajtárs”-ban ugyanúgy ott van az „elvtárs” is, de ezzel együtt is figyelmet érdemlő, hogy a könyv a napi politikában is állást foglal, manapság legalábbis példátlan módon.

A regény nem csekély etikai vonatkozásai ezen kívül abban is érezhetők, hogy az elbeszélő nyilvánvalóan megveti galambhőseit, és hogy a „galambok” még ennél is jobban megvetik az íróelbeszélő által képviselt, nevezzük úgy, humanista értékeket, a veszteségek valódi veszteségként való átélhetőségét. A megvetés(ek) egyik legalapvetőbb módja itt is az önmegvalósítási forma társadalmi értékének manipulatív lefokozásából születik, hiszen a szöveg felszínén a megjelenített életformák értékfosztása megy végbe. A feltörekvő „galambság” reprezentánsai lényegük mélyén igazi prolik, és a susogósban járó, karláncot csörgető, nyakláncok tucatjait, fehér zoknit és makkos cipőket viselő fajtestvéreik többek között a rosszul befejezett mondatokban, a nyelvi kompetencia érzékelhető hiányában találják meg identitásukat, és nem kevéssé abban a kétségbeesett nárcizmusban, ahogy például Tubica figyelmezteti önmagát, s alakítja fő-fővezetőnek kijáró mitológiáját – nem mellékesen egy igencsak szűkös padlásterben. Parti Nagy meggyőző pszichológiai jellemzést is ad a Tubica házaspár életének bemutatásán keresztül arról az önmagát zavartalanul pozitívan látó világról, miközben jelzi, hogy a Tubica Cézárokból áradó és az őket érő megvetés módozati lényegében az elismerés megvonásával egyenlők, hiszen az egyéntől a megvetés révén az önmegvalósítás olyan formáit veszik el, melyhez maga is csak a csoportsszolidaritás bátorítása révén talált oda. Nem véletlen, hogy ennek a szubkultúrának a jellemzésébe, részben egy poén kedvéért bekerül a Dáridó című zenés-táncos-mulatozós, nézőinek öndefiniálását segítő tömegműsor is (47.), melynek vezetője történetesen *Galambos Lajos*, aki ráadásul keresztnevével is játékba lép, hiszen a szerző nevével túl a regény egy másik fontos szereplője, Balatony Lajoska is ezt a nevet viseli, sőt szó esik bizonyos Madárfejú Lajcsikákról is (149.).

És mint fentebb említettem, épp a különbözőség jelzését segíti a „galambnyelv” sziporkázása, mely a felsorolhatatlan formájú és indíttatású neologizmus mellett a vélhetően szociológiailag is hiteles utcanyelvből is jócskán merít. A még a káromkodásokban is lendületes megoldások a „bocsika” és „okéka” féle kötőszavakkal kiegészülve humorukban és újszerűségükben is élményszámba mennek. A Parti Nagytól már megszokott, és bizonyos értelemben elvárt szövegminőségre olyan példák hozhatók, mint a „búzamenza” szó, a Sárbogárdi Jolánt idéző kérdés: „seperd le az én egyszerű lelkem falra hányt borsóját” (227.), a sűrű képzavarok: „a jövőhöz idő kell” (228.), és a félrehallások, játékok: „a tett halála az okos tojás” (241.) Epp ezért mondható, hogy bár Parti Nagy ezzel a könyvével bizonyította, hogy ez a nyelv a regényben is működtethető, sőt jelentős eredményekre vezet, arról is meggyőződött, hogy mindaz, ami Parti Nagy Lajost a kortárs irodalom legkiválóbbjai közé sorolja, jelenleg nem a nagyepikai formában tudja önmagát leginkább kiteljesíteni.

Balogh László

Halál és szerelem (e kettő kell...)

HÁY JÁNOS: KÖZÖTTE APÁNAK ÉS ANYÁNAK, FÖLÖTTE A NAGY MINDENSÉGNEK

Odahagyva az Isteneket valami nehezék húzta le a Földre a boldogtalan szerelmeket. Most nem Xanaduban vagy Törökmagyarországon keresik egymást, illetve önmagukat, hanem a félmúlt és a jelenkor magyar mindennapjaival kell megbirkózniuk, legyen a helyszín akár egy kisváros diákszállása, akár a II. világháború hátszágának vagy napjainknak falvai. A horizontálisan és vertikálisan leírható változások a Háy-féle szöveg univerzumban, a valóságosabbhoz, a meseszerűtől a mindennapihoz való fordulás, a mindennapi lét esendőségét, halálhoz való viszonyulását mint létmeghatározó módot tematizálják a kötet szám szerint kilenc elbeszélésében. A Háy-művekben állandóan jelenlévő angyalok most marginális szerepet kapnak, mintha maguk is éreznék, hogy itt csak egynek van helye közülük: a Halál angyalának.

Maga a fülszöveg mint szerzői „előszó” utal e változásra, mikor a „Hol volt, hol nem volt” hagyományos mesekezdettel indítva parafrázálja a kilenc történet mesészerűségét. Azonban, bár mesét, azaz narratíváját tekintve ősi történetekkel rokonítható elbeszéléseket ígér a szöveg, s ezzel egyszersmind a befogadást kondicionálja, lezáró részletében bizonyos módosulásokat előlegez. A mese örökkévalóságát transzponálja az időbeliség, az emberi lét halálszabta keretei közé. [„addig, amíg meg nem... (és meg igen)”: mesék, amelyek rosszul végződnek. A halállal való találkozás a történetek hőseit nem csak életük végétével szembesíti, hanem azzal is, hogy nem is ők voltak saját életük főhősei, mint ahogy a kilenc történet szerkezeti és narratív sajátosságaiból is kitűnik – rációval a fülszöveg állítására, miszerint a kilenc történet kilenc főhősét követi a jegyző funkciójú szerző – az előtérben mozgó alak saját történetének (értsd életének, sorseseeményeinek) csak mellékszereplője, az igazi főalak minden esetben a halál. A hangzásában és grammatikájában is Italo Calvino *Ha egy téli éjszakán az utazó* című könyvének fejezetcímeire emlékeztető kötet cím (bár ezen érzékelésen kívül semmiféle

viszony nem épül ki a szövegek között), mely az egyik elbeszélésből (*A völgyhíd*) származik, és a borító illusztrációjával szolgáló, a szerző által festett kép (*Hagyományos szomorúmanó család*) nyelvi „pandan”-ja, ezt a levegőben „lógást”, semmihez sem tartozást jelzi, a halál születéssel kezdődő uralmát az emberi lét felett.

A kilenc történetben (egy kisregény és nyolc novella) a halálhoz való viszony megannyi változata nemcsak tematikusan, de a nyelvi eszközök, a történet-szervezés, az identifikáció, a figurák önazonossága mentén is követhetővé válik. A pubertáskori identitás-

Palatinus–noran

Budapest, 2000

134 oldal, 996 Ft

zavarokkal küszködő fiatalok, az én megtalálásának lehetőségei közt, a virtualitásba, illetve a halálba való átlépést latolgatják, majd teljesítik be (*A völgyhíd*), a háborúra visszaemlékező katona hitelesnek tűnő szexuális kalandja hátterében hullák tömegének a látványa húzódik (*Gróf Arzenovics Milutinné*), nemcsak a halál, de a halálhír is elválaszthatja egymástól a férjet és a feleséget (*A halottember*), illetve bomlaszthat tovább egy amúgy is korlátozott tudatot (*A Gézagyerek*), az apa halálának lehetősége és az isten mint hiány együttes jelenléte a mesék boldog, valóságon túli világába kényszeríti a kisgyermeket (*Haza a Senkiházából*), a szerelmi csalódás torkolhat öngyilkosságba (*A telefonszerelő*), vagy gyilkosságba (*A népzeneész*), ott van a halál a családmészárlás erőszakában és bűnbocsátó részvétellejességében (*Pince*), valamint beleköltözhet a szívbe, tripla metaforaként kioltva annak tüzet (*A Papi Jóska kályhája*).

Írásmód tekintetében történtek kísérletek a változ(tat)ásra, habár a naivan-líraizáló, kissé „szirupos” metaforizáció (megszemélyesítések és hasonlatok) megmaradt fő jellegzetességként. Míg a kötet utolsó novellái (*A telefonszerelő*, *A Gézagyerek* és *A Papi Jóska kályhája*) a Tar Sándor nevével fémjelzett dokumentarista novella-típussal alakítanak ki többé-kevésbé termékeny viszonyt (Halász Margit írásaiban ez az integrálódás jobban sikerült, lásd *Csillagkert szonáta* és *Bordó bicikli*), addig a kisregény (*A völgyhíd*) többfajta diskurzus által uralt írásmódot vegyít. Ez utóbbi írás nemcsak terjedelmileg, hanem próbálkozásait tekintve is a legnagyobb hangsúllyal bír a kötet elbeszélései között, bár kivitelezésében a nyelvi kifejezőmód (írásmód) és az elbeszélt történet közti egyensúly a történetre való koncentrációval kibillent.

Az irodalmi elemzés szempontjából mellékes, pusztán adalékszerű tudáshoz tartozik, hogy a regény egy valós eseményt problematizál, konkrétan egy pár évvel ezelőtti kettős öngyilkosságot, amikor is a veszprémi viaduktról egy fiatal pár vetette le magát a mélybe. Irodalmi előzményként, látens kapcsolatot tart az elbeszélés Horváth Péter *Szerelem első vérig* és Czákó József *A hülyekamasz* című regényével, de inkább az előbb említett könyv (vagy még inkább a belőle készült filmadaptáció) populáris regisztereivel rokon módon íródik. Három síkot kapcsol egybe egy totalizáló, mindentudó elbeszélői hang: a kisvárosi középiskolás Péter családi és szerelmi viszonyait taglaló részeket, a bibliai Péter „Quo vadis”-szinehdochéval jelezhető vértanúságának különféle olvasatait, illetve a számítógép és videojátékok hipotetizált virtuális valóságterében történő meneteket. A lineáris eseménytörténet, mely Péter és Zsófi megismerkedésétől a hídról való ugrásukig tart, fragmentumok váltakozó sorozatában jeleníti meg a három elbeszélői- és létsíkot. Az írás hatásosságának esendőségét mindjárt megragadhatjuk abban a technikában (illetve technikai hiányosságban), miszerint a kisvárosi történet-sík dominál a másik kettővel szemben, tehát kijátszatlan maradt az a lehetőség, hogy a három történet egy magasabb fokon dialogizáljon egymással, illetve kijátszható legyen egymással szemben. Mert bár tematikusan problematizálja és reflektálja a létezés konvertálhatóságát az egyes (alternatív) történetek között, sem írásmód, sem az eldönthetlenséget színre vivő szövegkompozíció megteremtése tekintetében ez nem megoldott. Inkább a mise en abyme eseteivel van dolgunk, mint a (posztmodern) hipertextualitás jelenségével, melyre azért a virtualitás tematizáltsága ösztönző erővel hathatott volna.

A három tér, illetve szereplőinek funkciói (viszonyrendszere) közötti megfeleltetés végig nagyszámú utalás és metaforika révén épül ki. A híd (viadukt) és a Via Appia, a kisváros és a bűn városa, Róma, Péter, Zsófi, Deda és Péter apostol, Mária Magdolna és Jézus közötti párhuzamok, megfeleltetések kidolgozása, az álmok, víziók, szerepjá-

tékok és számítógépes játékok közvetítő imitált valóságán keresztül jön létre. A tanítvány Péter és a mester Jézus kapcsolata mintegy párhuzamba állítható Péter és Deda személyének megítélésekor. Az alá- és fölérendeltség képlete nagyban befolyásolja az identitás kialakítási folyamatát; a bibliai Péternél a feladat, a mártíromság felvállalása csak Jézushoz való odaadó ragaszkodását mutatja, hasonlóképp Péter világból való kilépési terve és végrehajtása is csak Deda elveinek függvényében – ha ellenében is – képzelhető el.

A Biblia mint a szövegben jelenlévő olvasatok háttértextusa mellett a szereplők viszonyait egymáshoz, önmagukhoz és a világhoz az Oliver Stone rendezte *Natural born killer* című filmre való utalásrendszer hivatott prezentálni, és egyben profanizálni. Deda, aki amúgy is a filmsztár státusával van felruházva, a gyilkos szerepkörébe helyezi magát, mint egy vulgarizált nietzscheiánus-darwinista létértelmező. (Érdekes és aligha feloldható diszkrépancia van itt a Jézus-imágóval.) Zsófi szintén a gyilkosok egyikének (női) szerepébe helyezkedik, ráadásul Pétert mint áldozatot látjuk rajta keresztül. Péter, akárcsak a történet terében, álommozizása közben is külsődleges pozíciót foglal el. A valóság megélése számukra adoptált, a vizualitáson és főleg a filmekben keresztül megélt, forgatókönyv-ízű szerepekkel való azonosulni tudás függvénye. A regény gazdagon halmozott metaforikája és tudatosan szerkesztett eseményei, párbeszédei révén, szociális valóság alapú háttér létrehozásával problematizálja az ilyen életállapot-érzésből való kilépés morális értékelésének lehetőségeit. Azonban ezek a kérdésirányok és az e mögött húzódó metafizikai naivitás az elbeszélésben nem részesül ironikus, vagy valamilyen távolságtartó gesztusban. Így egyrészt legitimálja az írás (poszt)romantikus ideológiáját, másrészt etikai dimenziójában alapot adhat olyan értelmezéseknek, melyek olvasatában az öngyilkosság, mint szükségszerű és indokolt tett mutatkozik meg. Ez utóbbi kitételre (közeli) példát hozva: hatását tekintve hasonló értelmezési mechanizmus működhet az olvasatokban, mint az Oliver Stone-film megítélésében, mely az erőszak eltűlzott képrevitelével maga is az erőszak képi és idézett demonstratúrájává válhat(ott).

Háy János kisepikai műveket magába foglaló kötete tehát felemás érzéseket kelt az olvasóban. Egyrészt az eddigi prózai munkáihoz képest új műfajiságú írások új kérdések felé nyitottak utat, másrészt ezen kérdésirányok újdonsága és nyelvi megformálása elmarad a kortárs kontextus teljesítőképessége mögött. Önmagában nézve mindenképp pozitív az ismétlés kényszerétől való eltávolodás, de e kötet még csak a valami közörtliség állapotát jelzi és kevésbé van „fölötte a nagy mindenségnek”.

Rácz J. Péter

Imagológia

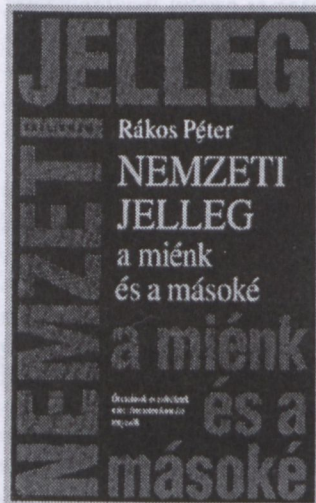
RÁKOS PÉTER: NEMZETI JELLEG, A MIÉNK ÉS A MÁSOKÉ

Olvastam valahol. A termes, nem fülkés, vasúti kocsiban egyetlen utas ül. Fölszáll a második: odatelepszik a már ott ülő mellé. A harmadik, negyedik szintén. Csak az ötödik, mert neki már nem jut mellettük hely, ül új rekeszbe. *Németek.*

A másik kocsiban a második fölszálló nem ül a már ott levő mellé, hanem másik ablaknál foglal helyet. A harmadik sem ül egyikhez sem, szintén új helyet keres magának. Csak mikor valamennyi rekesz megtelt, ül új utas a már ott levő mellé. *Magyarok.*

A következőt is olvastam, s ezt tudom is, hol. Kovács Károly barátom, cserkész-testvérem, 1943 januárjában részt vett a doni visszavonulásban, s megírta emlékeit. „Ha német katonák voltak a községben, akkor kiszorultunk a faluszéli legrosszabb helyekre, ha pedig ott is voltak, akkor a szabadban kellett éjszakázni. Voltaképpen itt ismertük meg igazán szövetségeseinket. Lenéztek, semmibe vettek bennünket, és rendkívül önző módon viselkedtek. Egyik este – mivel a házban németek voltak – egy deszkafészerbe mentünk be páran, magyarok, hogy éjszakára meghúzódjunk valahol. Később ide is bejött két-három német katona, és kizavartak bennünket, pedig elfértünk volna mindnyájan.” (Kovács Károly: Helytörténeti dolgozatok Poroszló község néprajzi hagyományaiából. Eger, 1994. 198.) Amde pár bekezdéssel később így folytatta: „A németek sokkal rendezettebben jöttek vissza, mint a magyarok. Hozták a fegyvereiket is, és bárhol bevethették őket, ha a szükség úgy kívánta. Nekik köszönhetjük, hogy háromszor is áttörték azt a gyűrűt, amit a szovjet csapatok vontak körénk. A velünk szembeni viselkedésük miatt haragudtunk rájuk, a fegyelmezettségüket és bátorságukat viszont elismertük. Még most is előttem van, amikor egy kisvárosba vezető út bejárata mellett egy német katona elsöpörte a havat, leállította a géppuskáját, és pipára gyújtva nyugodtan várta az ellenséget akkor, amikor sok ezernyi katona szinte pánikszerűen menekült befelé a városba.” (Uo. 199.)

Rákos Péter (1925) 1951 óta a prágai egyetem magyar irodalomtanára. A magyar-cseh irodalmi kapcsolatok kutatója. Cseh nyelvű magyar irodalmi lexikont szerkesztett, mintegy negyven magyar mű cseh fordításához írt tanulmányt; monográfiában mutatta be Adyt a cseh olvasónak; tanulmányokat írt Madáchról, Németh Lászlóról, Illyésről, Déryről, Babitsról. 1991–96 közt ő volt a Nemzetközi Magyar Filológiai Társaság elnöke. Érthetően régóta foglalkoztatja a *nemzeti alkat, eidos, karakter*: egy-egy nemzetnek önmaga és más nemzetek alkotta képe, imázsa, imidzse; az ezzel foglalkozó tudományág: népléktan, alkattan, karakterológia, vagy ahogyan most

Kalligram Kiadó
Pozsony, 2000
176 oldal, 1100 Ft

Rákos Péter elnevezte: nemzeti *imagológia*. Kérdőíves kísérletet végzett nem csak Prágában, hanem Budapesten, Bécsben, sőt segítőtársakkal Krakkóban és Katowicében is. Jócai Mór *A legdrágább öltöny* című elbeszélésének fölhasználásával a német (pontosabban osztrák), lengyel, cseh és magyar olvasóknak a saját és a másik három nemzet megítéléséhez fölöttébb tanulságos nézeteiről.

Ezt és a nemzeti alkatlalt foglalkozó szakirodalom tanulságait foglalta össze Öncsások és előítéletek mint történelemformáló tényezők alcímű esszéjében. Amikor a nemzeti alkat szóösszetételt papírra vetette, legalább négyszer hozzátette: *ha van*. Könyvének záró fejezetében (*Tíz tétel a „nemzeti alkatról” [ha van]*) latolgatásainak eredményét úgy summázza, hogy a nemzeti alkatról szóló vélekedések voltaképpen sztereotípiák. Ezek megítélesztők, olykor kártékonyak, sőt veszedelmesek.

Egy nemzet képe tágabb fogalom, mint a nemzeti alkat. A nemzetképet befolyásolja a nemzet földrajza (természeti környezete), történelme (etnogenezise, sorsa, végzete), nyelve. A nemzetkarakterológia különféle nációhoz tartozó elmélkedői nemegyszer ezekből vezetik le a nemzeti alkatot vagy legalább egy-egy jellemző vonását. Idősebb Bibó István (*Földrajzi szempontok a magyar lélek mai megítélésében*, 1930) Németh Lászlóval (*Erdély lelke a legújabb irodalomban*, 1926) vitázott, főként Németh Lászlónak ezzel a sommás megállapításával: „A dunántúli lélek előkelő, de európai. Az alföldi magyar, de lapos. Erdély nemes és eredeti.”

Sokan a nyelvet tartják a nemzeti alkat tükrének. Karácsony Sándor nyelvünk természetét, mely szerint a mellérendelő mondatot az alárendelővel szemben előnyben részesíti, a magyar alkat lényegi összetevőjének hirdette.

Rákos Péter úgy véli: nemzeti alkat, „ha van”, tulajdonságok halmaza. A nemzeti jelleg, alkat meghatározásában mindig a tulajdonságok játszották a főszerepet. Amikor a szakirodalom alapján összeállítja számos nemzet tulajdonságait, nemcsak az derül ki, hogy sok tulajdonságot itt is, ott is számon tartanak, hanem az is, hogy egy-egy népről éppen ellentétes tulajdonságot tételeznek. A magyarról pl. azt mondja: „szinte egyik sem mondvacsinált, mégis kevés köztük a kizárólagosan sajátosnak mondható”. „Annál gyakoribb, hogy sűrűn ellentmondanak egymásnak, sőt kölcsönösen kizárják egymást: aligha hozható ugyanis közös nevezőre egyfelől a megfontoltság, a forradalmi változásoktól való makacs idegenkedés, másfelől az ábrándozó hajlam, a »déliábok kergetése«.”

Rákos részletesen tárgyalja a magyar, a cseh, a szlovák és a német alkatra vonatkozó állításokat. (Érdekes, az oroszot figyelmen kívül hagyta.) Eközben figyelemre méltó megállapításokat tesz a különféle nemzeti tulajdonságok sztereotípiáiról. „Lehetnek – úgymond – olykor vagy gyakran tévesek (jómagam afelé hajlok, hogy minden esetben azok), de szinte sohasem esetlegesek vagy alaptalanok.” „De ha igaz volna is, hogy egyes alkati tulajdonságok hozzárendelése egyes nemzetekhez, legalábbis statisztikailag, nem nélkülöz minden alapot, ebből még nem következik, hogy a »nemzeti jelleg«, mint olyan, valóban létező valami.”

„Legalábbis statisztikailag.” Ezt különféle változatban Rákos többször leírja. Magam ebben látom a kérdés lényegét. A nemzetinek tekintett tulajdonságok ugyanis nyilvánvalóan minden népben megtalálhatók, csak más-más arányban. Ahogy Rákos is elismeri *kilencedik tételében*: a) pontjában azt mondja: „nem létezik olyan attribútum, mely egy és csakis egy nemzetre volna korlátozható”; c) pontjában pedig: „a »nemzeti alkat« (ha van) nem képzelhető el másként, mint a közös és eltérő tulajdonságok összességéként.” Azaz: statisztikai átlagként, s ennek arányában. Tehát bármennyire is

„együgyű banalitás”, hogy a skót fősvény, a francia szellemes, a német alapos, az angol flegmatikus – ezekben mindben van valami, ami az illető nép *többségére* jellemző. A német alaposság, kötelességérzet, engedelmesség, fegyelmezettség, vagy a Nietzsche fölrottá nyájösztön sem önkényes kitalálás, akár dicséretnek, akár rosszallásnak fogjuk föl. „A német alkati jegyek felsorolásakor első helyen a leggyakrabban az *alaposág* szerepel.” A bevezetőben említett anekdota vagy háborús epizód sem légből kapott. Az Endlösungot is német alaposással hajtották végre. A második világháború utáni felelősségre vonás leggyakoribb védekező érve: „Parancsra tettem!” De ez már nem német különlegesség. A sztalinista önkény mentegetésének is máig időszerű sztereotípiája.

Van tehát nemzeti alkat, még ha nehezen határozható is meg, vagy ha definíciója ellentmondásokat rejt is, vagy ha szándékos elfogultságokra ad is alkalmat. Nem véletlen egy-egy ilyen nemzeti tulajdonság megrajzolása az irodalomban, folklórban, történetírásban. Más kérdés, hogy ezt az alkatot élettani vagy társadalomtörténeti összetevőkből eredeztetjük-e. Biológiai, genetikai alkat nincs; a mindenkori alkat a társadalmi örökségnek és az adott kor meghatározó társadalmi kényszereinek ötvözete. A „genetikai kód”, mondja Rákos, éppenséggel a szlovák jellegről szólva, nem jó tanácsadó. Itt is, akár 10. tételében azonos hasonlatot használ: a nemzeti alkat változik; lassabban, mint a női divat, de rövidebb időközökben, mint a földkéreg geológiai rétegei. „A volgai lovas” – a Beöthy Zsolttól eredő nemzetkarakterológiai önkép – szintén történeti értékű. „Holmi becstelen üzletelés, seftelés, mint a 18. század végén vélte Orczy Lőrinc báró, tábornok és költő, Bessenyei György barátja, a magyartól idegen. Ami neki való, az a katonai, diplomáciai vagy egyházi pálya.” Nyilvánvaló, hogy ez a feudális „magyar alkat” eleme.

Rákos Péter különleges helyzete és ismeretköre lehetővé tette, hogy a cseh és szlovák alkattani irodalom tanulságait is kamatoztathatta. Számunkra új, ahogyan az egy-egy-egy-egy hirdetett „csehszlovák” alkat jellemzői az államhatároktól függően válnak a cseh és a szlovák alkat méltatóivá. Chalupný paradoxona is tanulságos: a szlovákok bizonyos tekintetben csehebbek, mint maguk a csehek!

Rákos Péter könyvének végén idézi Stephen Leacock 1935-ben tett megállapítását: „A nemzeti sajátosság eszméjének leáldozott. Már csak a múlt csökevénye az az elképzelés, hogy egy francia egészen másképp él, mint egy angol, s mindketten egyazon mértékben különböznek az olaszoktól, az araboktól vagy a pigmeusoktól. Ma a francia a labdarúgásnak hódol, a pigmeusok zongorázni tanulnak, az afrikaiak tanulni járnak Európába, az európaiak felejtetni Afrikába.” Számunkra aligha érthető, hogy Leacock 1935-ben hogyan írhatott ilyet; tudomást sem vett Mussolininak 1923 óta, Hitlernek 1933 óta világszerte hírhedt szélsőséges nacionalizmusáról. Rákos Péter szellemesen figurazza ki: „Leacock – micsoda ominózus esztendő! – 1944-ben halt meg, nem érte meg a megrázó felismerést, hogy zongorázó pigmeusok ide, futballozó franciák oda, a világ nem szabadult meg az etnikai és faji partikularizmus átkától: és ha elélt volna az ezredfordulóig, inkább az európaiak döbbsentették volna meg, mint a pigmeusok.”

Rákos Péter meggondolkodtató tanulmánya nem az utolsó szó a nemzeti imagológia kérdésében.

Péter Lőrinc

Imre László: Irodalom és küldetés

Már a kötet első mondatai tüskés problémabozótba vetik az olvasót: „a művészet küldetéses voltát igenlő” (vagy nem kizáró) kritikus, irodalomtörténész hátrányos megkülönböztetéséről beszél Imre László, generációs tapasztalatra hivatkozik, azoké, „akik az 1950-es években eszmélkedtek, s a 60-as években kezdtek (...) publikálni”. Vallomása személyes, hangsúlyozza odatartozását a problematikus helyzetű nemzedékhez. De sem az *Irodalom és küldetés* című előszónak, sem az egész kötetnek nem a zsörtölődő panasz a vezérmotívuma és műfaja, hanem az oknyomozáson, elemzésen és dokumentáción alapuló vita és érvelés: nem akar szó nélkül beletörődni abba az egyoldalúságba, hogy „a 80-as és a 90-es évekre éppen a legújabb és legszínvonalasabb ítések körében tartós ellenszenv képződött meg a küldetés-irodalommal szemben”. Indokoltan és szerényen utal a szerző saját pályájára, tanári, szerkesztői, irodalomtörténészi munkásságára, amelynek akkor volt cselekvés értékű szerepe például Weöres Sándor, az újholdasok, Tandori Dezső elfogadtatásában, amikor a hivatal legfőbb megtúrte, kényszeredetten elviselte őket. A hatvanas évek végétől az orosz formalizmus hatására, és megcsömörülve a korlátozott osztályszempontú irodalomértelmezéstől, Imre László és nemzedékének igényes része hajlott rá, hogy a társadalmiság és a történetiség túlzására visszahatásul a „bonyolult szövegszerűséget” állítsa az elemzés középpontjába. „1985 után ezt egyre kevesebb kedvvel tette, mert azt kellett tapasztalnia, hogy a nemrég még kárhoztatott formalista megközelítés kedvéért most meg egy másik, a korábbival ellentétes egyoldalúság terjed el.” A kötetbe gyűjtött tanulmányok néhány kivétellel régebben, a hetvenes-nyolcvanas években keletkeztek. Tartalmas elmeműként és időtálló bizonyítékként is helyt kell állniuk magukért: lehetett írni tisztességes, a recepciót maig érvényes gondolatokkal gazdagító tanulmányt az irodalmi és az irodalomtörténeti folyamatnak a posztmodern előtti szakaszában; keletkeztek is ilyen művek, és tanulságaik mellőzése káros amnéziához, felemás irodalmi és történeti szemlélet rögzüléséhez vezet.

Az elméleti vitairat és a nemzedéki önvédelem közös nevezője a küldetéses irodalom rehabilitációja. A „küldetés” szerencsés szóválasztás, a legmagasabb rendű hivatásra, megbízatásra utal, hiszen – toldjuk meg érvelését – a bibliai teológia szerint az Atya első küldöttei Jézus és a Szentlélek, Jézuséi pedig az apostolok. Ez a szakrális eredet akkor is átsugározza és meg-nemesíti az archetipusos szerepnek a későbbi folytatásait, amikor a szentháromsággal és az apostoli cselekvéssel való eredeti kapcsolata az emlékezetben elhomályosul. Azok a szinonimák, amelyeket Imre László is kénytelen használni, profánabbak és kikezdehetőbbek:

Felsőmagyarország Kiadó
Miskolc, 2000
174 oldal, 850 Ft

politikum, közösség, közéletiség, népben-nemzetben való gondolkodás, embernevelő elhivatottság. De itt sem önmaguk a fogalmak hibásak, hanem a félremagyarázásuk, eltorzításuk s főleg a hamis értelmezésükre alapozott akarnok gyakorlat. Visszaélni minden szép eszmével lehet, de ez nem az eszmét járhatja le, hanem meghamisítóját. Ismerjük az osztályharcos és a faji jellegű „közösségiség” veszélyeit, a „szocreált” elfogadtatni akaró elméleteket, ám csak a felületesség, a történeti ismerethiány utasítja el emiatt vagy erre hivatkozva azt az emelkedett felfogást, amely „a népi írók, a kisebbségi sorsba jutott magyar kultúra, az üldözött (...) kereszténység, a magyar tradíció nevében valami magasrendű missziót tulajdonított az irodalomnak”. Imre László arra a paradox befogadástörténeti szituációra figyelmeztet, hogy ugyanazok a tanulmányai, amelyek keletkezésük idején „egy szűkös irodalompolitikai koncepció ellen próbáltak érvelni”, ma olyan közegellenállással találkozhatnak, amely „a küldeteses irodalom és az irodalmi misszió lehetőségében, kilátásosságában, hasznosságában kételkedik”.

A bátor és magvas bevezető tanulmány manifesztumszerűen előrebocsátott szempontjait kétféleképpen hitelesíti a kötet: a küldeteses irodalom értékeit újrafelfedezve és értékelve, valamint dokumentumszerű bizonyításával annak, hogy tisztesség és fölkészültség kedvezőtlen klíma alatt is kimondhatja az igazságot a szellem emberével, ezúttal az irodalomtörténéssel és kritikussal.

Az I. ciklus a két világháború közötti *romániai magyar irodalom* kérdéseit tárgyalja; hősei Reményik Sándor, Makkai Sándor, Kós Károly, Berde Mária. Valamennyi tanulmány a nyolcvanas években keletkezett, amikor hivatalosan még az „erdélyi” jelző is kerülendő volt, a transzilvanizmusról pedig jó szándékú szerzők is úgy vélekedtek, mint a polgári-humanista szellemi örökség megbecsülendő, de következtetlen, végiggondolatlan részéről, s vele szemben sokan, sokáig Gaál Gábor és a Korunk „valóságirodalom”-programját, sőt „a tiszta osztályvonal arcvonalát” (!) eszményítő irányzatát privilegizálták. Pomogáts Béla ideológiai kritikával kérdőjelezte meg ezt az avitt dogmatizmust *A transzilvanizmus* (1983) című kismonográfiájában, Imre László pedig írói portrék és műelemzések műfajváltozataiban tört utat a hitelesebb értékrend felé. Később olyannyira jellemző műfajtörténeti érdeklődését előlegezve, a regény (kivált a történelmi és a balladás regény) példáira alapozza legszívesebben gondolatmenetét. Tanulságosan érvel a kisebb írók és a nem hibátlan művek méltányos irodalomtörténeti értékelése mellett. Az erdélyi magyarság kisebbségbe kerülése, a megnövekedő feladatok sürgetése „különböző művészeti- és munkaterületeken tevékenykedő” polihisztorokat igényelt; „e különleges, sietve teljes kultúrát teremteni akaró vállalkozásból” erednek a történelmi regények erényei éppúgy, mint a megvalósítás fogyatékoságai. Szemléltetik és kifejtik ezek a dolgozatok, hogy Makkai és társai a történelmi szükséglet és hivatás okán, az olvasóközönségükkel való lehetséges kapcsolat megtervezése után választottak „könnyen emészthető” epikai alakzatokat, nem az olcsó sikert hajszolták, hanem valóságos hatásra törekedtek. Nem különül el a regényváltozatokkal foglalkozó fejezetektől *Az erdélyi költőnek*, Reményik Sándornak szentelt portré és pályakép. Reményik küzdelmes szerepkeresését „tiszteletet parancsoló erkölcsi érzékenységének bizonyosságaként” tárgyalja, szép példáját adva a filológiai felkészültség meg a tárgyahoz bensőségesen közel kerülő hermeneutika szövetkezésének.

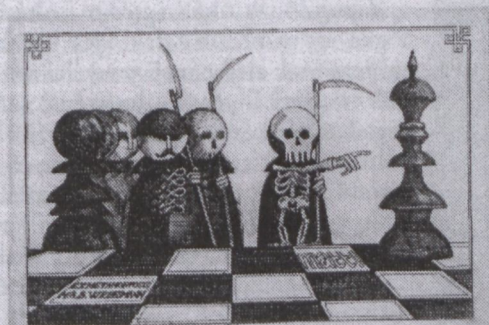
A II. főfejezet címe: *Németh Lászlóról, a félmúlt perspektívájában*. Németh értékelésének a mainál mostohább korszakában íródtak ezek az esszék és elemzések (legalábbis a többségük), a két legkorábbi, az *Irgalomról* és a *Homályból homályba* című kötetről szóló még a hetvenes évek második felében; szellemileg talán ezek a legizgalmasabbak,

ha ma olvasva nem is egyformán meggyőzőek. Egyhelyütt Imre László megkérdőjelezi Németh Lászlónak „a népi írókhoz tartozását”; „Valamiféle erkölcsi forradalmár ő!”, „egyedi jelenség”, „csak bizonyos igen általános erkölcsi kategóriák közelítik a népi írókhoz” – olvassuk a *Népi író* című tanulmány szerzőjéről, Móricz, Kodolányi, Illyés, Erdélyi, Tamási kongeniális kritikusról, 1945 után a „bartóki szintézis” fogalom megalkotójáról. Igaz, a klasszikusok kinövik az irányzati és mozgalmi kereteket. Különösen olyan időkben, amikor politikai irányítású elméleti munkaközösségek kollektív bölcsessége határozta meg írók és művészek jobb- vagy baloldali besorolását, közvetve egzisztenciális sorsát is: olyankor taktikailag indokolt lehetett különválasztani a programadót a táborától; sőt nemcsak a nagyokra, hanem minden íróra érvényes a maxima: „Meg kellene kísérelni, hogy (...) teljesen egyedi jelenséget” lássunk bennük. Mindazonáltal nem érdemtelenül és jó okkal helyezi a kötetnyitó programtanulmány a népi írók élcsapatát a küldetéses irodalom reprezentatív példái közé.

A *nép, nemzet és irodalom* című III. ciklust régimódi szóhasználattal elegyesnek lehetne nevezni. Az egész látóhatár Szabó Dezsőjét ismertette Imre egy félig-meddig csatlódott olvasó tapasztalatáról számol be, Veres Péter verseitől viszont ellenkezőleg, mintha kevesebbet várt s többet kapott volna. Illyés Gyula *Bartók*-versének elemzése, bár a keletkezés időrendjében egészen korai, méltán került záróköként a kötet végére: aprólékossága nem válik tehetetellé, sokszempontúságát egységes ihlet ellenpontozza, elméletileg is érdekesek a variált ismétléssel kapcsolatos megfigyelései. Három évtized távolából a mai érett irodalomtörténész legjobb tulajdonságait villantja föl.

Summa summarum az *Irodalom és küldetés* a dogmákkal és ellendogmákkal viaskodó bevezetés s a józan, tisztázó téziseket igazoló interpretációs példatár figyelemre méltó, tanulságos kötetét avatja. Több, mint jól sikerült tanulmányok gyűjteménye: ars poetica és szellemi tett.

Csűrös Miklós

METAMORPHOSIS WEN ZHUN

A líra tudománya

SZIGETI LAJOS SÁNDOR: (DE)FORMÁCIÓ ÉS (DE)MITOLOGIZÁCIÓ

Kritikát objektív tárgyilagossággal szokás írni. A kritikus elbújik az orvos, a vizsgáztató, a mérnök elegyes szerepébe, s a megbírált műről, szerzőről a diagnózis hűvös-ségével, a vizsgáztató fölényes tudásával, s a mérnök hideg, tárgyias szakszerűségével szól. Legalábbis ilyen rémképek tűnnek fel olykor-olykor, a steril szakmaiságba csomagolt írásokat olvasva. A kritikus gyakran hangsúlyozza távolságtartását is, elfogulatlanságát emelve pajzsként a szellemi közösséget megpendítő célzásokkal szemben. Pedig elég ritka a valódi tárgyi kritika. Újabban beszédmódjáról ismerszik meg az ember. Olykor, találomra felütve egy-egy írást, a szerző és a cím ismerete nélkül is meglehetősen nagy biztonsággal megmondható, milyen értelmezési stratégiát vall a szerző. Nyersebben szólva: melyik táborba tartozik. Ritkák az áthallások, s még inkább az átjárások.

Szigeti Lajos Sándor új kötetéről szólnom vállalt szubjektivitással lehet. Az összegyűjtött tanulmányok közül többet, az *Új Dunatáj* főszerkesztőjeként, elsőként olvashattam. S az akkori intellektuális örömem az újraolvasás során sem fakult. Régóta követtem Szigeti Lajos irodalomtörténész, tudósi pályáját. József Attila-kutatóként az anya-, az apa-, a gyermek-, a játék-, az arányosság-motívumának vizsgálatával, a motívumkapcsolódások konzekvens, szisztematikus leírásával, a költői életmű hiteles ismeretével aktív részese volt a kutatás akkori fellendülésének. Nem egyszerűen továbbgondolta Tamás Attila, Szőke György, Szeles Klára eredményeit, hanem új összefüggéseket tárt fel. *A József Attila-i teljességigény* című könyve nemcsak a címben is megfogalmazott arányosság, aránytalanság képzetek kivetítésével hozott újat a költő gondolkodásmódjának, létszemléletének rekonstrukciójában, hanem az egyes művek újradatálásával, újraolvasásával is. Elegendő itt csak a *[Zöld napsütés hintált]* vagy *Ritkás erdő alatt* új, azóta már elfogadott, meggyökeresedett, sőt tananyagká vált értelmezésére utalnom.

Valószínűsíthetően József Attilától indulva juthatott el Illyésig, Dsida Jenőig, hogy e kortársak, előbb csak a kapcsolódás okán, utóbb költészetük önlényegénél fogva, egyre inkább érdeklődési körébe kerüljenek. A harmincas évek eleji paradigmaváltásról szóló disputába hűvös érvelésű Illyés-tanulmánnyal szólott bele, a költő befogadtatását kérve a paradigmaváltók körébe, a valóban változó tárgyias beszédmód okán. S a modern irodalom kutatójaként, oktatójaként szemléleti köre egyre bővült, s ami először alkalmi kritikának tűnt csak, a későbbiekben biztos igazodási pontnak bizonyult. Bertók László fragmentalizált versbeszédétől Tornai József in-

Messzelátó
Szeged, 2000
318 oldal

tellekтуális szerelmi mámoráig terjedt ez, az emberi lét különböző aspektusait és eltérő lírai beszédmódokat átfogó, értékelő, elfogadó, toleráns, csak a műre figyelő szemlélet. *A motívumok és költői magatartásformák a huszadik századi magyar irodalomban* című kötete ugyanis nemcsak a tudósi szakszerűségről győzheti meg az olvasót, hanem az eleven irodalomról való gondolkodásmódról is. Eszerint a kánonok szétfeszíthetők, újraértelmezhetők az értékek és a művek mentén.

Szigeti Lajosról szólni már csak azért is lehet vállalt szubjektivitással, mert maga is így tesz nem egy tanulmányában. Egykori mesterei előtt tiszteleg ajánlásokkal, köszönettel a kapott információért, újabb kutatási szempontért, s nem kendőzi a tárgyhoz való viszonyát sem. „Őszintén örültem e versnek” – írja egy helyütt, de idézhetnénk más hasonló tartalmú megnyilatkozását is. Gyakran jelzi a tanulmány keletkezési körülményeit, azaz az olvasat mellé odateszi az olvasás tényét, folyamatát, mint az értelmezés konfigurációját. Személyessége szólal meg kutatótársai egyoldalúsága láttán. Nem az eltérő értelmezési módok lehetőségét vitatja, toleráns szemlélete nemcsak a „tudósfejedelmek” könyveiről írt kritikákban mutatkozik meg. A korrektséget kéri számon, s amint felrója saját kimaradását a hivatkozásokból, ugyanúgy szóvá teszi mások eredményeinek kifelejtését, kihagyását is.

Új kötete, a némiképp talányosan zavarba ejtő címet viselő, *(De)formáció és (de)mitologizáció* mintha folytatása lenne az *Evangelikum és esztétikum* című munkájának. Abban a biblikusság, a bibliai motívumok modernségben játszott szerepéről szól, itt a mítosz, a mitológia áll több tanulmányának középpontjában. Logikusan következhet persze ez a kapcsolódás, s nemcsak a teljességre törekvés okán. A szerző éppenséggel egybegyűjthetné az európai tudat és gondolkodásmód alapját jelentő keresztény-zsidó és antik görög mitológia motívumait. A tanulmánykötetben azonban a modernség mítoszértelmezése jelenik meg a modern versről, regényről való gondolkodás alapjaként. Az a sokféle szemléletmódot és művészi magatartást is megengedő mitologizáció, amely magába foglalja a (neo)klasszicizálódás mitologizmusát és a menekülés, a magánvilág vagy a vaddá levés mítoszáat – hogy csak végletes példákat említsek.

Az új tanulmánykötet első része a szonett újabb formáit veszi számba. Való igaz, a „statisztikai” irodalomolvasó a szonettet nemcsak rendkívül fegyelmezett és így a modernség kuszaságától távol álló műformaként ismeri, hanem meggyökeresedet fogalmak révén valami ódon ragyogásban látja. Szigeti Lajos *Szonett(t)rend* című Illyés-tanulmánya arra mutat rá, hogyan válik a *Rend a romokban* kötetben a pusztai, a falusi tematika elegáns poétikai formájává ez a versrend, s majd hogyan növi ki magát trenddé a szonett. A külső rend hiánya szükségyszerűen hívja elő a belsőleg megszerkesztett világ iránti vágyat, amint az nemcsak az ötvenes éves Illyés-verseiben, de az utolsó kötetek szonettjeiben is érezhető.

Ez a klasszikus műforma a korán számvetésre kényszerülő Baka István verseiben is meghatározó. Amint József Attila a Gyömrői-válság idején, s majd az utolsó hónapokban, úgy fordul Baka is a szonett kegyelméhez. Mert minek is a nyitja, az „aranykulcsa” e zárt műforma a Baka-létösszegzésekben? A mindig is erős, s az utolsó időszakban szerepekben (Yorick, Sztjepan Pehotnij) klasszifikálódó lírai én utolsó kísérlete ez, egy a szavakból megépíthető belső világ megteremtésére. „A költészet nyelve az angyalok nyelve” – írja Baka, s mint egy másik versének utalása sejteti („angyalok lakása Szekszárd”), a költő a léteremtés kísérleti alanya. Amint a költői szubjektum önteremtésének eredménye az időben való bolyongás, a különböző kultúrák toposzainak egymás mellé helyezése a jelenné váló múltban, s a közelben rögzülő távoliban. Szigeti

több Baka-tanulmány és a készülő monográfia szerzőjeként jól ismeri a költő mitológikus szemléletének forrásait. Így aztán pontos körképet kap az olvasó nemcsak Baka sokirányú műveltségéről, de poetikai kötődéséről is. Szigeti a vendéglét motívumainak forrását Kosztolányi, Ady, Dsida verseiben éppúgy felfedezi, mint a Bibliában. „A Baka-vers világa azonban annál sokkal bonyolultabb és gazdagabb szöveg, mintsem hogy csak a példázat megidézése legyen, hiszen sajátos például már abban is, hogy a példabeli menyegzőt ebbe a világba helyezi, az általunk élt életet tekintve e lakomának, a búcsú tehát a halált jelenti.” – írja a Fredman-triptychon kapcsán, bőségesen idézve Lukácsot, Mátét. S ha már az idézeteket említettem, utalni kell e tanulmányok egyik sajátos vonására is. Az értelmezéseket nemcsak a tudós írja, hanem a tanár, az egyetemi oktató is, aki bőséges kommentárokkal közelít az elemzés tárgyához. Aeneas és Didó tragikus szerelemi történetét vagy Apolló és Marsyas párviadalát, ez utóbbi iszonyú sorsát hosszabban ismerteti. Véltetően a tanár tapasztalata és igénye vezérli, aki nemcsak a filozofok figyelmére és értésére számít, hanem a mitológiában ma már kevésbé tájékozottakéra is. Arról nem is beszélve, hogy ez által egy virtuális kontextus képződik, s ebben indulhat meg a Baka-vers olvasása, értelmezése.

A kötet lehangsúlyosabb részét a Baka-életmű kutatásából származó tanulmányok adják ki. Érdekes és mitológiai utalásokban ugyancsak gazdag a pegazus motívum végigkövetése Csokonai, Kassák és Zalán Tibor műveiben vagy a *Parabola és/vagy metafora* címet viselő, Grendel Lajos, Gion Nándor, Szilágyi István történelmi regényeinek parabolisztikus szemléletéről szóló munka. A legelmélyültebbek, a filológiát és a recepcióelméletet olvasható szimbiózisba ötvöző tanulmányok a Bakáról szóló *Baka István angyalai*, s a kötet címadó *(De)formáció és (de)mitologizáció*. Baka utolsó kötetének címében is benne van az angyal, s az első verseskötveitől kezdve számos helyről felidézhető szerepeltetése. Érthető, hogy Szigeti két nagyobb, egymással összefüggő munkában értelmezi ez isteni lények poetikai szerepét. A motívum világ- és magyarliteratúrális kapcsolódásait is felmutatva *Angyalról* szól. Tanulmányának azonban az igazán izgalmas részében a *Képeslap 1965-ből* című vers angyalmotívumának és egy korábbi mű, valamint Mészöly Miklós Megbocsátás című regényének egymásba csúsztatásáról, mint egy sajátos szövegek közötti állapotról szól. Azt érzékelteti, hogyan teremődik egy kulturális toposzokból álló mítosz, amelynek része Babits, Liszt, Mészöly, s talán maga a költő is: „...Baka Mészölyre vezeti az angyalokat, saját alkotást idéző költői képére visszaülve: »a leforrázott égi sereget«, amely a vers kompozíciójának, címének megfelelően szintén idődimenziót kap s lesz »megromlott mézű múlt napok hadá«-vá, hogy így immár logikusan vonhassa maga után mind a megbocsátást, mind pedig a fölötte való kontempláció beláthatatlanságát, ami mögött ott van annak bizonyága is, hogy ezt »hőseivel« az író/költő megteheti.”

A kötet címadó tanulmánya Baka István angyalainak „tündöklését és bukását” követi, mégpedig többféle kódmezőben. A Feldman- és Yorick-versek után a költő egy nagyobb vonzaskörű alteregót, „dvojnnyikot” talált Sztjepan Pehotnij figurájában. Ez az alak más ugyanis a másik kettőnél szélesebb mozgás- és értelmezésteret nyújt, lévén Baka igazán otthonos az orosz kultúrában. Szigeti a választott motívum vizsgálatán keresztül ennek a teremtet, álomszerű világnak a felépülését és belső szétporlasztását éppúgy érzékelteti, mint a költői személyesség kitágításának és redukációjának eljárásait. *Változatok egy orosz témára* című versében Tarkovszkij lényébe költözik Baka, s az ő szavait parafrázálva fogalmazza meg végítéletét. Az intertextuális szövegek személységbontó és jelentéstágító szerepére vonatkoztatva írja Szigeti: „Ez is deformáció:

egyszerre szól Tarkovszkij és a maga nevében is, kifordítva ugyanakkor József Attila gyönyörű sorait, melyek szerint »nem volna szép, ha égre kelne az éji folyó csillaga«.

A mitologizációra és a deszakralizáló szemléletre, az ennek jegyében történő szövegépítkezésre illetve a lebontásra kétségkívül a Teremtővel, az Úrral, Istennel folytatott párbeszéd adja a terepet. Istent nem a végzetes betegség, a megalázó testi romlás hívja ezekbe a versekbe, hisz a korábbi kötetekben is jelen volt valamiféle vad, irracionális istenséggént, amely betetőzi a földi poklot. Nem hiánya, halála, rejtekezése az, ami nyomasztóvá és elviselhetetlenné teszi a léteezést, hanem fenséges közönye, érzéketlensége. Szigeti Lajos kitűnő elemzésben, a bibliai helyek bőséges háttéridézeivel, pontosan adatolva, mutatja ki az Írás szakrális erőterének szétbontását, a földi létező esendő humánusának kérdező magatartásában. A *Gecsemáné* sajátos intertextualitása, a bibliai belső idézetek (de)formálják a halállal szembenező és Istennel perlő magatartást: „Már évek óta csak búcsúzkodom / S még mindig itt vagyok tréfálsz velem / Hogy annál jobban megalázz Uram / Te azt hiszed hogy végül elhiszem / Meg sem halok s megint nyugodtan alszom / És akkor de csak akkor ujjaid / Egyetlen pöccintésével a férgek / közé parancsolsz hát nem hát nem.”

Az irodalmár, az irodalomtörténész műhelyét és szemléletét nemcsak a kutató művekről, életművekről szóló tanulmányok építik, hanem azok a reflexiók, szakkritikák is, amelyek a szakma mozgását figyelik, s az új eredményekre reagálnak. Szigeti felvette kötetébe Kenyeres Zoltán Ady- könyvéről írott kritikáját is, jóllehet véleménye némiképp eltér a „szakmáétól”. Érthető figyelemmel követi Kenyeres gondolkodásmódját a „modern romantikáról”, a „rezignáció költőjéről”, s a kérdező alapállásából vezeti le a maga eltérő véleményét vagy teoretikusan más alapozottságú szemléletét. Ugyanez a (meg)értő kritika jellemzi Lengyel András *József Attila antinómiái* című könyvéről írottakat. Szigeti elfogadja azt a tudósi magatartást is, amely nem az irodalmi műről, mint önálló poétikai léttel és szemlélettel rendelkező jelenségről értekezik, azaz a filológiát, az esztétikát, a vizsgálatot nem tekinti valamiféle survival-nek. Üdvözlí annak az értelmezési stratégiának az eredményeit, amely révén a mű nem válik az értelmezés áldozatává.

Ahogy a kötet első részét a Bakáról való gondolkodás uralja, úgy telítődik a második rész József Attila jelenlétével. Az új és a régi – vagy valószínűbb: az örök vonzódás. Kritikák, megemlékezések, vallomások regisztrálják a kutató újbóli visszatéréseit a kimeríthetetlen anyaghoz, hisz József Attila költészete – némiképp őt parafrázálva – a magyar irodalomban archimedeszi pont. Tverdota György József Attila-kultusz elemző könyvéről közölt opponensi véleményében és Szabolcsi Miklós nagymonográfija kapcsán számba vett kérdések nemcsak a kutatás aktuális problémáit taglalják, a kutató ismét rácsodálkozik e poézis reveláló erejére. A Tverdota-könyvről szóló kritikákat némiképp meghatározta maga az alkalom, a műfaj, még sincs nyoma a méricskélő magatartásnak, inkább az együttgondolkodás dokumentumaként olvashatjuk ezt az írást. Szabolcsi Miklós hatalmas vállalkozását is nyílt párbeszéd fogadja. A róla való eszmélkedés pozícióját jelzi, hogy némiképp meg kellett védeni magát a szerzőt és a műfajt. A tárgyat, a költőt nem, hisz bár voltak és vannak kísérletek, az életmű esztétikai minőségét politikai változások nem kezdhetik ki. Szigeti „végiglapozza” Szabolcsi könyvét, és interpretálja, illusztrálja, olykor adatolja az olvasottakat. Nem csak a tanítványi tisztelet hívja elő azokat a kettős formulákat, amelyek elismerik, elfogadják a kutatás Nesztorának biográfiai vagy módszertani megállapításait, eljárásait, de mellé helyezik a fenntartást is. Szigeti maga is utal a hatalmasra duzzadt szakirodalomra,

amelyet a monográfia példaértékűen idéz, de szükségszerűen szelektál is. Azt pedig, hogy milyen szemléletű elemzésre támaszkodik, a monográfus szíve joga szerint maga dönti el. Erről persze az olvasónak, a kutatónak lehet különvéleménye. Amint az egyes művek értelmezési köréről, vagy a kortársakról alkotott személyes – s részben ugyancsak kortársi – vélekedésről is. Szabolcsitól, nem utolsósorban politikai szerepvállalása miatt, többen féltették és irigyelték József Attilát. Talán ezekre a véleményekre is utalva szögezi le Szigeti a maga álláspontját, utalva a monográfus széleskörű világirodalmi műveltségére, tudói elhivatottságára: „...szerencséje van József Attilának, hogy éppen Szabolcsi Miklósban lelt rá monográfusára, egy olyan irodalomtörténészben, aki megkülönböztető líraismerettel, világirodalmi rálátással rendelkezik, akinek természetes sajátja az életmű és a szakirodalom naprakész ismerete”.

A kritikus ritkán vállalja a személyességet, az irodalomtörténeti tárgyias objektivitás úgyszólván kötelező. Szigeti írásaiban állandóan jelen van az író, s nemcsak reflexióiban. Személyességét nem takarja, amint az alábbi eset is mutatja. 1997-ben – némiképp oldandó az érthetetlenül süket csendet, amely a költő halálának 60. évfordulóján honos volt – az *Új Dunatáj* egy számnyi összeállítást közölt ezzel a címmel: „József Attila legszebb sorai”. Lehet persze e választási szempont jogosultságáról meditálni, mindenestre költők, irodalomtörténészek szóltak a legfontosabb, legszebb József Attila-sorokról. Szigeti Lajos egy – a kötetben is olvasható – szép esszét küldött, amelyhez lábjegyzetként fűzte: „Ha az *Új Dunatáj* körkérdése nem az lett volna, hogy melyek a legszebb sorai a költőnek, hanem úgy szólt volna a kérdés, hogy melyik a legszebb verse, akkor a *Majd* című választottam volna vagy a középkori Mária-himnuszokra emlékeztető *Édesanyám, egyetlen drága... kezdetűt*”.

N. Horváth Béla

REIMETRET

NOÉ-VÉN ZOLTÁN

Vigalmak dévaj krónikása

ALAK- ÉS LÉLEKVÁNDORLÁS VÉN ZOLTÁN GRAFIKÁIN

Nem szabadna hinnünk, hogy a kisgrafika – *ex libris* – külföldön is nevet szerzett mestere, Vén Zoltán csupán a tenyérnyi lapok, eme remekművű, a kultúrhistóriát sajátos jegyekkel teletűzdelő rézmetszetek világában otthonos. Bár ismertségét és megbecsültségét jobbára a fél évezrede világló kis formáknak, az Albrecht Dürertől eredeztethető *szent jegyeknek* köszönheti (Vilém Stránský cseh nyelven megjelent albuma és kismonográfiája is munkásságának ezt a részét méltatja), nagyobb méretű litográfiáin és vegyes technikával készült lapjain ugyanaz a szellem él.

Ebben a filozofikus, a világot kesernyés kalodába záró mosolyban és a – nem ritkán – dévaj hahotában történelmi korok csúsznak egymásba: egymástól évezredes távolságban álló kultúrák (például a hellenisztikus és a posztavantgárdjával igencsak incselkedő mostani századvég-ezredvég) motívumai találkoznak. A motívumvándorlás tudatosságához kétség nem fér, a két szélső partot, jellemezve ezzel a grafikai lapok tematikus sűrítettségét, az i.e. V. századból való, római másolatokból ismert szobor, Múron *Diszkoszvetője* (Düszkobolosza), illetve az az alapján készült figura és a Kondor Béla-i világ szárnyas alakjai s a repülés szabadságát jelképező modellek jelentik (*Kitörés; „Kondor Béla emlékére”* – mindkettő 1996).

Egyikben a görög testkultusz mint szépségeszmény, a másikban a technika börtönében leledző, angyalként is rémképeivel viaskodó emberben szólal meg. A két part közötti hullámvásban azonban a realizmust és a szimbólumhalmozást vegyítő azték kultúrkincs éppúgy ott van (*Miszték kislány ugróiskola játszik*, 1998), mint a már említett Dürer utolérhetetlen *fausti lelke* (Lyka Károly), vízióinak művészi igazsága. És akkor még nem szóltam a többi, sajátjává lényegített – egy kis megengedéssel: pajzánul továbbgondolt – vendégmotívumról. Amelyek akár egy-egy klasszikust idéznek meg (Múron *Marszüász*-parafrázisától Caravaggión és Veronesen át Munkácsyig hosszú a metszeteit élénkítő „idegenek” sora), akár valamely néphagyomány mélyrétegében gyökereznek, akár a bibliai történetek és a mitológia szent alakjait és szörnyeit, a természet és az emberi világ furcsa bestiáriumát vetítik elénk, a Vén Zoltán-i humánus – a sírás, a kacagás, a megbocsátó gesztus – karakteres, csaknem érzéki közvetítőivé válnak. Ebből a szempontból nincs is különbség a bélyegnél alig terjedelmesebb rézmetszet és a nagyobb méretű litográfiák vagy vegyes technikával készült lapok között. (Vén Zoltán egyedülálló technikai bravúrral, fokozva a vonalháló sűrűségét, intenzitását, a motívumszerkezet működését, kőnyomatainak felületét gyakran rézmetszettel is színesíti.)

Életműve, szerencsére, az idővel egyre gazdagabb lett. S ezt nemcsak grafikáinak növekvő mennyiségére értem – kisgrafikáinak száma meghaladja a háromszázat –, hanem egyre összetettebb, az egyetemes hagyományt a magyarral ötvöző szimbólumrendszerére is. A székesfehérvári tárlat (az utóbbi tíz év munkáiból szemezgető válogatás) arra is feleletet ad, hogy a sok műfajjal – meglepetésemre még a naiv festéssel is – próbálkozó művész miként lelte meg öntörvényű, senki mással össze nem téveszthető világát a rézmetszetben s rézkarcban, s nemkülönben a litográfiában.

Honfoglalását a magyar grafika két-három évtizeddel ezelőtt már eredményt hozó fejlődése ugyancsak serkentette. Alkati tulajdonságainak köszönhető, hogy a művész nem a Szalay Lajos fémjelezte bonyolult vonalhálóban, a szinte háttér nélküli, megfeszítettséget sugalló alakok hatásosan torzító-torzuló rendszerében találta meg kifejezőkészségének példáját – Tóth Menyhért „egyvonalas” rajzai, jóllehet bámulatra készítették, ugyancsak idegenek tőle –, hanem egyrészt a vásári kikiáltókat, a piac harlekinjeit jellemző népi humor grafikai megjelenítőiben (Csohány Kálmánban is, de legkivált a vagabund Gácsi Mihályban), másrészt abban a *szépművéség harmóniáját* kifejező nyugalomban, amely Rékassy Csaba rézmetszeteinek világát, utolérhetetlen, fényt adó csöndjeit jellemzi.

Innen, ezekről az alapokról indulva jutott el a magyar- és a világirodalom, a mitológia, a biblia, a társművészetek (építészet, iparművészet), a történelem, a *könyv*, a nyomtatott betű által őrzött hagyománykincs *téres* mezőire, hogy ráleljen arra a motívumra, szimbólumrendszerre, a fantáziáját és vésőjét meglendítő, lelkében új és új hűrt pendítő témákra, amelyek kibontásával megnyugodhatik extenzív műveltségélményéből eredő, az alkotást mindig forrponton tartó indulata is. Ez a hangulati rákészülődés mint indítólökés – például az *ex libris* rajzoláskor a megrendelő tulajdonságait: lelkivilágát, műveltségeszményét figyelembe vevő gesztus – később is hatással van a mű alakulására.

Mert aki a *Valpurgis éj* történéseit akarja rézbe metszeni, annak tisztában kell lennie a Fausttal; Rabelais „Tedd, amit akarsz!” erkölcsi parancsa a humanista életöröm főnakságaival csak az előtt nyílik meg igazán, aki a *Gargantua és Pantagruel* világától nem idegenkedik. És Örkény István *egypercesseire* csak úgy ragasztható bohócsipka – Vén Zoltán csúfondáros paprikafüzér-nyakláncra harlekiní vonásokkal ruházza föl az író fizimiskáját –, ha velejéig ismerjük a huszadik századi mese groteszk világszemléletét.

A Pénzjegynyomdában évtizedet eltöltő grafikus tudván tudta, hogy a kötöttségektől egyszer meg kell szabadulni. Talán ez magyarázza Vén Zoltán nagyobb formákra váltó, a rézmetszet és rézkarc mellett a litográfia kifejezőerejét is felhasználó alkotói korszakának kiteljesedését. Kiérlelt lapok – *Otthonülők mappája* (1996); *Idegen az ikonosztásban* (1996), *Noé* (1996) *Ariadne álma* (1997); *Ptah* (1996); *Kronosz* (1996), *Daidalos* és *Minotaurusz* (1996), s nem utolsósorban a formakincsében és színvilágában is remek *Miszték kislány ugróiskolát játszik* (1998) – bizonyítják, hogy a művész mitológiában megmerült kedélye messze túlmutat a műveltségeszményt fókuszában tartó gyarapodáson. Ebből a lélekállapotból létösszegző lapok születhetnek, mint ahogy születtek is.

A nagyobb méretű rézmetszetek és rézkarcok legjobbjai – *Lót exodusa* (1992); *Ajándék Saloméának* (1993); *Kronos* (1993), *Biblia Pauperum gazdagoknak* (1987); a végteleen csúfondáros *Szolgálati időm emlékére* (2000), a kozmoszbéli technikát háziaszszony-szerkentyűvé álmódó *Quodlibet* (2000), a több grafikai poént elsütő *Noé* („madaras”) (1993); a klasszikus rézmetszet kifinomult világába gyerekrajzot becsempésző *A cinikus* (1991) és mindenek fölött az irodalmi közlést a dévajságig elmenő grafikai jelbeszéddé avató *Tatjaiti levele Anegihotephez* (2000) – mind-mind lebilincselő gazdagsággal mutatják Vén Zoltán formai virtuozitását, filozofikus életbölcsségét. Tárgyai – kávéfőző, teáskanna, vasaló, kulcs, petróleumlámpa, villanyégő stb. – grafikáin nemcsak kiegészítő motívumok, de robbanást előkészítő *életkacajok*. Átszellemített és meg-

is vaskos realitásukkal robbannak; s ebben az asszociációs láncban fölékszereztetik a közelmúlt vagy akár az ókor is.

Kis méretű rézmetszetei mellett, hogy mives darabok – ezt a műfajt Vén Zoltán ma már egyedül műveli –, jellemtanulmánynak sem utolsók. Szinte mindegyiken kölészetté emelkedik az emberi – férfi és női – test; s nincs az a vaskosság, az erotikát nagyon is a fókuszba állító nyers jelbeszéd, ami ne mutatná az öröm, a báj, a megbocsátó gesztus holdudvarát.

Szakolczay Lajos

HOMMAGE À E.S. MESTER VÉN ZOLTÁN RÉZMETSZÉ

„A Tisza-parton mit keresek?”

„A szabadságot is a fejemben akartam megélni”

BESZÉLGETÉS ZSÓTÉR SÁNDOR RENDEZŐVEL

Az utóbbi években a sokszor unalmasnak, szürkének, fáradtnak, túl kiszámíthatónak tűnő szegedi színházi életet leginkább Zsótér Sándor izgalmas, kísérletező kedvű produkciói bolygatták fel. Első szegedi rendezése, A sasfiók, amit 1996-ban a Kamarszínházban vitt színre, azzal sokkolta a közönséget, hogy a szokványos történetmesélést elvetve extrém képekkel operált. A következő, a Király Levente főszereplésével a nagyszínházban bemutatott Miller-dráma, Az ügynök halála furcsaságai ellenére is átütő sikert aratott. 1997 júliusában a régi zsinagógában mindössze három előadást tartottak az expresszionista Jahn-drámából, a III. Richárd megkoronázásából, ami döbbenetes vizuális élményt nyújtó, abszolút formabontó produkció volt. Zsótér Sándor a díszlettervezővel, Ambrus Máriával három szintes, különleges teret hozott létre, az akrobatikus mutatványokra készített színészek állványokon, kifeszített fémhálón, kötélén a nézők előtt, alatt, fölött játszottak. Nem kevésbé volt formabontó, újszerű és meglehetősen az 1999 májusában Király Levente címszereplésével bemutatott, a Szegedi Nemzeti Színház gyönyörű barokk nézőterét díszletként és színpadként, a színpadát pedig nézőterként használó fantasztikus Falstaff-produkciója, amiért (és a buda-

pesti Periclesért) a színikritikusok az évad legjobb magyar rendezőjévé választották. Zsótér Sándor ekkor már nem volt tagja a szegedi színház társulatának. A helyi politikai játszmák eredményeképpen kinevezett új direktorral nem találta meg a közös hangot. Úgy tűnt, jó időre búcsút mond a városnak, ám Oberfrank Péter zeneigazgató hívására idén februárban itt debütált operarendezőként Benjamin Britten darabjával, a Szentivánéji álommal. A nézők egy részének az ismeretlen zene és a tradicionálístól igencsak eltérő, vitatható játékmód túl sok volt egyszerre, ezért sokan ott hagyták a nem hibátlan, de értékes, eredeti előadást. Zsótér Sándorral – akit egyszer valaki forradalmi hevületére utalva találóan a magyar színházi élet Saint-Justjeként aposztrofált – pályájáról, szegedi produkcióiról, a magyar színházi élet visszasságairól beszélgettünk.

– Emlékszik, mikortól kezdte érdekelni a színház?

– Már egészen kicsi gyerekként színházat csináltam. Összegyűltünk a környékbeli gyerekekkel, mindenféle kacatokat magunkra aggatunk, és különböző szerepeket játszottunk. Kaptam egy bábszínházat, saját magam csináltam hozzá bábfigurákat is. Akkoriban nagyszerű felnőtt előadások mentek a Bábszínházban, Ligeti György Aventures-je, A csodálatos mandarin, Beckett Szöveg és zenéje. Olyan progresszív produkciók, amelyeket a színházakban nem lehetett látni. Általános iskolás koromban állandó szereplője voltam a kulturális seregszemléknek. Az akkoriban gyakori iskolai ünnepélyeken is szavaltam, mert színész szerettem volna lenni. A színházi előadások közül egy opera, a Faust volt az első élményem. Kamaszkoromtól rendszeresen jártam anyámmal a Pesti Színházba és a Vígszínházba. Akkoriban kitűnő volt a társulat, a Bolha a fülbe című kommersz bohózatot a Székely Gábor rendezte Macskajátékig sok színvonalas előadást láttunk. Azt gondoltam akkor, körülbelül ez lehet a színház.

– Mikor jött rá, hogy másmilyen is lehet?

– Tizenhét éves koromban az első mesterem, egy fiatal magyartanár nő elvitt a Stúdió K. Woyzeck-előadására, és akkor valahogy megbillent minden. Nem értettem semmit. Úgy éreztem, hogy az egyik fajta színház kizárja a másikat. Most is így gondolom. Tizenhét évesen zavarba jöttem, és sokáig úgy is maradtam.

– A Szeged történetét ismerők számára a Zsótér név jól cseng. Van valami köze a nevezetes szegedi Zsótérokhoz?

– Apám a Békés megyei Kunágotáról származott. Annyit sikerült kiderítenem, hogy a görög eredetű híres szegedi gabonakereskedő Zsótér család szegényebb ágához tartozott. Apai nagyanyám volt Zsótér lány, nem házasodott össze Zemencsik nagyapámmal, ezért a gyermekeit Zsótér néven anyakönyveztette. Sokáig nem is tudtam ezekről a szegedi vonatkozásokról. Gyermekkoromban félelmetesen értelmetlennek és idegennek tűnt a nevem.

– A szűkebb családjában volt színházi ember?

– A szüleim mindketten jogászok. Anyám néptáncos volt, szerette a színházat, de sohasem foglalkozott vele komolyan. Annak ellenére, hogy érzékeny személyiség volt, kemény értelmiségi foglalkozást választott, hiszen ügyészként meglehetősen idegtépő munkát végzett. A színházba járást inkább csak kikapcsolódásnak tekintette. Én a tanárnőmmel együtt jelentkeztem a színművészeti főiskola dramaturg szakára, ő kiszállt a felvételi vizsga harmadik fordulójában, mert link dolognak találta, engem viszont váratlanul felvettek. Korábban otthoni nyomásra orvosnak készültem, végül a színművészeti mellett magyar-történelem szakra jelentkeztem a bölcsészkarra.

– Szülei nem nézték jó szemmel a színházi terveit?

– Minden realista szülő komolytalannak tartja a színházi világot. Arról, hogy mit csinál a dramaturg, normális ember nem sokat tudhat. A főiskolán húsz évig nem is indítottak dramaturg szakot. Akkor viszont tizenötén kezdtük el, többek között Galgóczy Jutka is osztálytársam volt, akit Szegeden is jól ismernek.

– Mire volt jó a főiskola?

– Óriási naivitással mentem oda, ami használhatatlannak bizonyult. Idősebbekkel, egyetemet végzett emberekkel kerültem össze, mindent elhittem, amit mondtak. Szerettem volna a színház közelében lenni, ugyanakkor azoknak a feladatoknak nem

mindig tudtam megfelelni, amiket kértek tőlünk. Csodáltam, tiszteltem Ungvári Tamást, sokat tanultam tőle, miközben a többiek a világ legnagyobb linkjének tartották. Ungvári – akiben később én is csalódtam – sok mindenről beszélt, és elegendő kíváncsiságot keltett bennem ahhoz, hogy mindennek utánajárjak. Osztovits Leventétől, az Európa Kiadó igazgatójától és Gyárfás Miklóstól is rengeteget tanultam. Túlhordott kamaszkorban voltam, hosszú haját növesztettem, életemben először rágyújtottam, éjszakázni kezdtem. Roppant bonyolultnak láttam a világot, a magánéletem is meglehetősen zűrösen alakult. Szerencsére az első év után váratlanul filmszerepeket kaptam, és a filmezés a főiskola végéig ki is tartott.

– *Hogy találták meg a filmesek?*

– Esztergályos Károly keresett a Redl ezredesről szóló filmjéhez egy csinos, szőke fiút, aki Redl szeretőjét játszaná. Az akkori felesége meglátott a főiskola folyosóján, és felhívta rám Esztergályos figyelmét. Utána Sólyom András és sokan mások is hívtak forgatni. A legjelentősebb szerepem Sándor Pál Szerencsés Dániel című filmjében volt. Fantasztikus élményeim maradtak ezzel kapcsolatban, hiszen ez a film Cannes-ban is díjat kapott. A főiskolás évek alatt többet filmeztem, mint sok színész szakos kollégám. Ezt egy ideig nem is tudtam helyre tenni. Veszélyesen fiatal és tájékozatlan voltam. Ugyanakkor jó is, hogy így történt, mert olyan voltam, mint a szivacs, mindent magamba akartam szívni. Az egyetemem végzett idősebb osztálytársaim mindent hüvös kontrollal szemléltek, és sokszor aszerint értékelték, hogy fontos-e a karrierjük építéséhez. A főiskola egyébként ugyanolyan volt, mint maga az ország. A negyedik év végére már rettentően gyűlöltem. Teljesen normálisan lázadtam minden ellen. Nem fogadták el a diplomamunkámat, amit Gáspár Margitnak, az Operettszínház egykori igazgatójának színházi tevékenységéről és színdarabjairól írtam. Gáspár a színházi berkekben alantas személyiségnek számított akkoriban, így a dolgozatom nem volt elég magasröptű a bírálók számára. Joggal, de írgalmatlanul visszadobták, ezért nem kaptam diplomát. Amikor kirúgtak, megdermedt a levegő körülöttem. Az volt az első nagy pofon az élettől.

– *A sok filmforgatás közben nem fordult meg a fejében, hogy dramaturg helyett inkább színész legyen?*

– Dehogynem. Rengeteget filmeztem, de tudtam, hogy a színészetet nem csinálhatja magától az ember, csak ha hívják. Amikor színházba is hívtak játszani, hamar kiderült, hogy az egy teljesen más dolog. Nem tanultam próbálni, mindig félttem a színpadon. A filmezés kockázatmentes volt. Ha jó rendezők kezébe kerültem, akkor kitaposták belőlem a maximumot. Egy színházi próbafolyamat egészen más, a színpadon mindig rossz voltam. Kiugróan jó kritikákat filmszínészként is keveset kaptam, bár egyértelműen elismertek. Azt hittem, mindig megtalálják majd a filmesek, nem számoltam azzal, hogy minden fiatal arc egyszer lejár. Azok a profi színészek, akikkel együtt végeztem a főiskolát, Eszenyi Enikő és Rudolf Péter kivételével szinte egyáltalán nem forgattak. Furcsa volt, hogy én viszont húsz filmben játszottam néhány év alatt. Ez azt hitette el velem, úgy is filmszínész lehetek majd, hogy nem kell vért folynom érte. Semmiféle tudatosság nem volt bennem. Amit igazán csinálni szerettem volna, azt nem mertem. Vártam, hogy mi történik.

– *Mihez kezdett a főiskola után?*

– Egyik barátom szólt Ruszt Józsefnek, aki az előző évben el akart hívni Szegedre. Akkor már Zalaegerszegen dolgozott, oda hívott. Összecsomagoltam és leköltöztem. Fontos váltásnak éreztem, hogy végre elszakadtam a szüleimtől. Háromezer forint fizetést kaptam. Két évig maradtam.

– *Ruszt József színháza jó iskolának bizonyult? Mit tanult tőle?*

– Azt hiszem, egyszerűen egy szépfíút látott bennem, de tiszteletben tartott, nem kerültem az ágyába. Nem voltam számára komoly szellemi partner, viszont felküldött a színpadra játszani. Sőt jelmez- és díszlettervezést is bízott rám, és iskolai beavatószínházat is csináltam. Nála tanultam meg a színház működését. Ennél többet nem is várhattam. Megtanultam azt is, hogy személyiség nélkül nem működik a színház. Sokat gondolkodtam azon, hogy megfejtsem Ruszt módszerét. Mindig maga köré gyűjt tehetséges fiatalokat, majd mindenkit kiírt maga mellől. Egy év múlva már én is úgy éreztem, egyetlen percig sem tudok mellette maradni, mert fojtogat az ön maga körül kialakított személyi kultusz. Szerencsém volt, találkoztam valakivel, aki elhívott Szolnokra. Soha életemben nem kellett sokáig olyan helyen maradnom, ahol úgy éreztem, nem bírom tovább.

– *Hogy kezdett rendezni?*

– Huszonnyolc éves koromban züllött életet éltem, Szolnokon és a Radnóti Színházban voltam dramaturg. Visszatekintve nem hiszem, hogy jól csináltam, bár menő dramaturgnak számítottam, sokan dolgoztak velem. A rendezők inkább társalkodókat kerestek, csacsogni kellettem, érdemi munkára nem emlékszem. Elek Judittal forgattam, amikor összeismerkedtem azzal a különös színésznővel, aki tizenhét éves koromban a Woyzeck-előadással összezavarta az agyamat. Ő Gaál Erzsí volt. Együtt játszottunk a filmben, a forgatás közben rengeteget beszélgettünk. Számomra ő félisten volt, sokat hallottam róla, tudtam, hogy mielőtt éhen halt volna, elszerződött Nyíregyházára színésznőnek. Léner Péter lehetőséget adott neki, hogy rendezzen is. Tökéletesen mást csinált, mint amit addig profi színházi körülmények között idehaza láttam. Elhívott dramaturgnak, amikor Büchner darabját, a Danton halálát rendezte. Ahhoz fogható színházi élményem soha sem volt. Végigkísértem a felkészülését: az utcáról szedett össze huszonöt szakmunkásképzős gyereket, melléjük hat profi színészt és egy énekesnőt kért fel. Gondolati radikalizmusában a mai magyar színház meg sem közelíti azt, amit ő tíz évvel ezelőtt csinált. Azzal az előadással elmondta, hogy mit gondol a népről, a forradalomról, a politikáról, az érzékiségről. Asszisztáltam neki, szövegeket csináltam, rám bízta részben a gyerekekkel való foglalkozást is. Hamar szimpátia alakult ki közöttünk, amiből szerelem, majd tíz évig tartó együttélés lett. Leköltöztem Nyíregyházára előadásokat csinálni. Amikor látta, milyen rossz minőségű emberekkel dolgozom, azt tanácsolta, inkább írjak darabokat. Írtam, ő fel is készült a megrendezésükre, de a színház nem engedte. 1989-et írtunk, túl durvának, mocskosnak találták őket.

– *Melyik volt az első rendezése?*

– Sok mindent kaptam úgy az élettől, hogy váratlanul jött egy lehetőség, kellő halálfélelem után belevágtam. Először egy Beatles-számokból összeállított zenés darabra kértek fel, de nem volt hozzá se normális zenekar, se megfelelő technika, ezért visszadtam. Az első rendezői munkámat, A kaktusz virágát én választottam. A rendezésre

sem kerestem a lehetőséget, ahogy filmezésre sem. Az első munka után az egyik hozta a másikat. Amikor huszonkilenc-harminc évesen pályát módosítottam, semmiféle tudatosság nem volt bennem. Valószínűleg Gaál Erzsí nélkül sohasem találtam volna meg, hogy mi a dolgom a színházban, mert senki sem biztatott volna ilyen radikális lépésre. Erzsí nagyon hiányzik. Nemcsak azért, mert nagyon szerettem, hanem azért is, mert amióta meghalt, nem találok senkit, aki őszintén, pontosan megmondaná, hogy jó vagy rossz, amit csinálok, és a helyes irányba lökne. Pedig szükségem lenne rá, mert ez a furcsa, veszélyes, korrupt színházi közeg könnyen elnyeli, megfojtja az embert.

– Önt gyakran azért is hívják rendezni, mert tudják, hogy extrém, eredeti előadásra számíthatnak. Nem biztos, hogy rajong majd érte a közönség, de az valószínű, hogy érdekes, izgalmas, újszerű lesz...

– Eleinte sok rossz napom volt, nagy önbizalomhiánnyal kezdtem rendezni. Mint ahogyan az egész életemet alapvetően önbizalomhiánnyal éltem. Mások kialakítottak rólam egyfajta véleményt, és azután azt várták, hogy igazodjam az elvárásukhoz. Nem tudok kibújni a bőrömből, de sokszor jó lenne. Szeretném megérteni, hogy mi a baj azzal, amit csinálok. Miért nem értik, amikor én közérthetőnek, szépnek, emberi mélységeket letapogatónak gondolom. Legfeljebb sajátos eszközökkel igyekszem mindezt kifejezni. A rendezést nem tanultam, nem volt alattam védőháló. Állandóan lezuhantam, mindig újra fel kellett másznom, de nem bántam, mert azt gondoltam, ebből tanulok. Ezzel egy idő után visszaélték, elvárták, hogy mindig piros csíkot fessek a falra. Borzasztóan rossz érzés volt, mert nem akartam ugyanazt csinálni egész életemben. Nem jó érzés az édes hülye kategóriájába soroltnak lenni. Tíz éve megállás nélkül dolgozom, nem fizettek érte sokat, nem gazdagodtam meg belőle, de szeretem csinálni. Csak naponta meg kell küzdenem azzal, hogy mondjam el a színészeimnek mindazt, amit kérni szeretnék tőlük, amit jó lenne kipróbálni. Nem tudok olyan radikális lépéseket tenni, mint amilyeneket Gaál Erzsí tett, akinek minden előadása más volt. Nekem biztosan kicsit egyfajta az előadásaim, bár igyekszem a közhelyeket elkerülni. Minden új munka előtt óriási bennem a félelem, de tudom, hogy a feladatot el kell végeznem. Ha olyan emberekkel dolgozom együtt, mint például a Szentivánéji álomban Oberfrank Péter, a szegedi zeneigazgató, akkor élvezet a munka. Ha hülye színházvezetővel, akkor rossz. Miközben négy szemközt hátba veregettek, sokszor nem vállalták értem a felelősséget a közönség előtt, ezért ma már nem számítok semmi jóra.

– Fontos, hogy szeressék a színészek?

– Nem tudok másként dolgozni. Sokan rossz véleménnyel vannak rólam, és azt mondják, az utóbbi években megváltoztam. Korábban sokkal kedvesebb, óvónősebb voltam. Ez elmúlt. Türelmetlen vagyok már a kedélyességgel, a lustasággal, az előre láthatóval, a biztossal és az unalommal szemben. Úgy érzem, elrabolják az időmet a hiábavaló, értelmetlen fecserészek. Ha indulat és felháborodás helyett piknik vagy babazsúr van a színpadon, nem érdekel, és nincs már bennem tisztelet. Összehozott az élet sok kivételes idős színésszel, nagyon tetszik, ahogyan dolgoznak. A közepesekből van a legtöbb, akik a lelkük mélyén tudják, hogy nem csinálnak semmit a színpadon. Sokáig azt hittem, bele kell bújni a bőrükbe, ki kell szívni a vérüket, ma már tudom, hogy semmit sem lehet helyettük megcsinálni.

- Van olyan színész, akiről elismeri, hogy nagy művész, ugyanakkor nem tudna vele dolgozni?

- Hazudnék, ha igennel válaszolnék. Persze van olyan, aki más előadásában tetszik, de érzem, hogy lepattannánk egymásról.

- Emlékszik nagy „meccsekre”?

- Gálffi Lászlót fiatal koromban imádtam. Amikor a Vígszínház stúdiószínpadán dolgozni kezdtünk, talán még szimpatikusak is voltunk egymásnak. Ruszt Józseffel csinálta volna a Faustot, de helyette végül engem kértek fel a produkció megrendezésére. Gálffinak határozott elképzelése volt a szerepről, amit Ruszttal meg is tudott volna valósítani, én azonban mást gondoltam a darabról. Ő nem engedett, én pedig nem akartam úgy megcsinálni az előadást. Két év kellett ahhoz, hogy elsimuljon közöttünk az akkor támadt vihar. A rendező számára ideális helyzet soha sincs. Ugyanabban a darabban Béres Ilonával, Börcsök Enikővel, Király Attilával, Kaszás Attilával csodálatos munkakapcsolatom alakult ki. Máig álmatlan éjszakáim vannak viszont, ha eszembe jut a borzalmas együtt nem működés Sinkó Lászlóval. Neki nem voltam jó, én pedig rettegettem tőle, mégis gyáván elvállaltam a munkát. Kölcsönösen szenvedtünk egymástól.

- Olyan is előfordult, hogy tartott valakitől, majd kellemes meglepetés érte?

- Hogyne, Lukács Sándor jó példa erre, aki az Apát játszotta Esterházy Péter darabjában, a Búcsúszimfóniában, amit a Vígszínházban állítottam színpadra. Börcsök Enikőtől és Béres Ilonától is rettegettem, mégis nagyszerűen tudtunk dolgozni. A legnagyobb találkozásom Miskolcon volt Kuna Károllyal, akit egészen kivételes színésznek tartok, és boldog vagyok, ha őt rendezhetem. Pontosan tudom, kik azok az emberek, akikre a jó munkához szükségem van.

- Mi a közös jellemzőjük?

- Önállóak, szuverének. Nem nekem csinálják a színházat, hanem önmaguknak. Hihetetlen a képzeletviláguk és rettenetesen infantilisek, miközben érett, felnőtt, sokat tapasztalt egyéniségek. De nincs bennük hülye gőg és kivagyiság. Ilyen Király Levente is, akitől ugyancsak tartottam.

- Bizonyára akadtak rossz választásai is.

- Sokszor ráfáztam arra, hogy szimpatikus volt valaki, vagy nagyon tetszett, és azért akartam vele dolgozni. Mára megtanultam, hogy a színházban sokkal izgalmasabbak a szublimált viszonyok, amikor a színpadon, a produkcióban jelennek meg az erotikus vágyak, érzelmek. Az első öt évben szinte csak erről szóltak az előadásaim.

- Mi változtatott ezen?

- Elhívtak Budapestre rendezni. Valamiféle funkcionalitás költözött akkor az életembe. Korábban élveztem a szabadságot, a vidéki színházi életet, Pesten viszont úgy éreztem, mások az elvárások: csinálj olyat, mint korábban, de úgy, hogy az nekünk is jó legyen. Ezzel megoldhatatlannak tűnő feladat elé állított az élet. Jöttek egymás után a jobbnál-jobb lehetőségek. Mindig úgy gondoltam, ki kell használnom őket, mert mindegyik feladatból tanulhatok. Mindenki vágyik arra, hogy megmérassék a munkája. Vidékre ritkán mennek el a szakmabeliek, a legnevesebb kritikusok, ezért elvétve fordul csak elő, hogy egy produkciónak nagy visszhangja van. Pesten sokszor egy nap alatt többen néznek meg egy előadást, mint vidéken egész hónapban. Ez nem jelenti

azt, hogy a fővárosi jobb közeg, csak a nyilvánosság ott összehasonlíthatatlanul nagyobb. Vidéken sokáig úgy éreztem, mintha egy zárt intézetben dolgoznék. Hittek bennem, támogattak, szerettek is. Teljesen más volt, amikor Pesten üzemi méretekben új emberekkel kellett találkoznom. Úgy éreztem, azt várják, hogy mutassak fel valamit. Hozzam az eredményt, miközben a közös munkába ők nem akarnak belefektetni semmit sem. Holott csak úgy jöhet létre egy jó produkció, ha mindkét fél a maximumot adja.

– *Amikor 1996-ban a Szegedi Nemzeti Színház akkori új művészeti vezetője, Szikora János hívta, mi szólt Szeged mellett?*

– Épp állástalan voltam, mert nem sokkal korábban ment vissza Schwajda György színházigazgatónak Szolnokra. Gaál Erzsit és engem is kirúgtak. Nagyon csúnyán bántak el velünk, senki egyetlen könnyet nem ejtett értünk. Felöltük a jóvedelmünket, minden munkát el kellett vállalnom. Amikor Szikora János felhívott, hogy Telihay Péterrel együtt vár engem is Szegedre, örömmel jöttem. Kihúzott a bajból, sokat köszönhettem neki. Amikor az utolsó évben felmondtam, és megkért, hogy maradjak, mert pályázni fog színházgatóként, kutya kötelességemnek tartottam, hogy maradjak, hiszen korábban úgy szedett fel az utcáról. Szabadúszó rendező voltam, ami Magyarországon egyet jelent a teljes létbizonytalansággal.

– *Milyen művészeti vezető volt Szikora János?*

– Kívülről jobban tudná elemezni ezt valaki más. Nem tudom, alkalmas-e vezetőnek, de az biztos, hogy nála van kultúra, színvonal és szabadság. Az más kérdés, hogyan szórja el a pénzt, vagy hogyan szórátják el vele mások, akiknek épp ez a céljuk. A problémák ellenére is úgy gondolom, szakmai szempontból Telihay Péterrel mindketten sokat profitáltunk ezekből a szegedi évekből.

– *Szegedi bemutatkozó rendezése Rostand A sasfiók című drámája volt. Visszatekintve mit gondol ma arról a produkcióról?*

– Bukásnak könyvelték el, mert úgy érezték nem tudtam elmesélni ezt a primitív történetet. Ugyanakkor vizuálisan sok mindent kipróbáltam benne. Nem a sztorira koncentráltam, hanem különleges képeket akartam megmutatni, és szerettem volna kiugratni egy tehetséges fiatal színészt. Mészáros Tamás akkor talán még nem tudta megmutatni mindazt, ami benne van, de ha egyszer rossz viszonyba kerülnénk is egymással, arra biztosan mindig emlékezni fog, hogy A sasfiók próbái és huszonöt előadása alatt rengeteget tanult a szakmáról.

– *Következő szegedi rendezését, Az ügynök halálát már másként fogadta a közönség.*

– Fantasztikus volt végre egy igazi nagy színpadon dolgozni, ráadásul a közönség reakciója is csodálatos volt. Sohasem fordult velem addig elő, hogy a színészeimet a vasfüggöny elé tapsolják. Noha Miller darabja meglehetősen szirupos, egyetlen pillanatig sem éreztem, hogy ízlésbeli engedményeket tettem volna. Hatalmas bukta volt viszont a következő előadásom, az Arzén és levendula című horrorparódia.

– *Azzal mi volt a baj?*

– A társulat két idősebb színészére találtam ki, de sajnos Herceg Zsolt időközben súlyosan megbetegedett. Úgy terveztem, hogy Király Leventével kettesben kiskosztumben játsszák majd el a két nő főszerepet. Végül megalkuvás megalkuvást követett, és nem sikerült úgy megcsinálni, ahogy terveztem. Elismerem, borzasztó volt.

- Nagy dobásnak számított a régi zsinagógában 1997 nyarán bemutatott Jahn-dráma, a III. Richard megkoronázása.

- A szegedi évek talán legfontosabb munkája volt számomra. Akkor már nagy feszültségek voltak a háttérben a színház vezetésében, recsegett-ropogott minden. Szikora János – aki az én előadásommal párhuzamosan a Cyranót rendezte a Dóm téri szabadtéri színpadon – egy hónapot adott a próbákra. Rohamtempóban dolgoztunk. Azt az ígéretet kaptuk, hogy a három nyári előadás után ősztől tovább játszhatjuk a produkciót a régi zsinagógában. Különböző okok miatt nem így történt. Szegeden már régóta minősíthetetlen munkát végez a színház szervezési részlege. Akkoriban is – azt hiszem azóta is – kaotikus légkör lengte be az egészet. Nem sikerült olyan egyéniséget találni erre a tevékenységre, aki integráló szerepet tudott volna betölteni. Amikor értesítettek, hogy elmaradnak a Jahn-dráma őszi előadásai, megpróbáltam beszélni Szikora Jánossal, aki pragmatikus jogásként viselkedett, nem hatották meg az érzelmek. A saját szempontjából biztosan igaza is volt.

- Akadtak akkoriban olyan vélemények is, hogy a színház vezetése a nézők reakciójától tartott, azért nem engedte, hogy bevigyék ezt a produkciót a Kamaraszínházba.

- Nem hiszem, mert Szikora János mindig roppant liberális volt ilyen tekintetben, nem érdekelték ezek a szempontok. Ha tetszett neki egy előadásom, megveregette a vállamat, ha nem, nem szólt semmit. Pedig jó lett volna, mert hiányzott, hogy elmondja a véleményét. Vágytam valamiféle érzelmi közösségre vele, amikor felmondtam, épp ezt mondtam el neki. A végén már úgy éreztem, hogy pártkatonaként felvállalok egy színházat, amiben sok minden nincs ínyemre. Hiteltelenné válok, hazugságok hálójába kerülök, nem tudom megvédeni azokat az embereket, akiket szeretek. Szikora János meglepődött ezen, de már nem volt választása, akkor már az életét, az egzisztenciáját kellett mentenie.

- Végül mégis maradt, és megcsinálta Király Levente címszereplésével a Falstaffot.

- Kivételesen jó munka volt, hihetetlenül sokat tanultam abból is. Sajnos hasonló sorsra jutott, mint a III. Richard megkoronázása: az évad végén mutattuk be, rengeteg munkát fektettünk bele, de az ígéretekkel szemben a következő szezonban már nem került újra műsorra. Megvádoltak azzal is, hogy az én hatásomra mondta le az őszi előadásokat az egyik főszereplő, az V. Henriket alakító László Zsolt. Csacsiság, ez senkinek sem állt az érdekében. Az viszont tagadhatatlan, azon az állásponton voltam, hogy a hatalmas munkával járó produkciót egyetlen előadás kedvéért nem vagyok hajlandó felújítani. Tisztességtelen lett volna Király Leventével szemben is. Üldözési mániám is volt akkor, úgy éreztem, direkt teremtenek olyan viszonyokat, annyira kevés próbalehetőséget, ami lehetetlen helyzetbe hozza a produkciót.

- Hogyan lehetne Szegeden olyan színházat csinálni, amit a közönség is szeretne, ugyanakkor művészi értelemben sem lenne megalkuvás?

- Nem tudom, nem lennék jó színházigazgató. Amióta Szolnokon eltettek bennünket láb alól, igyekszem nem foglalkozni színházpolitikával. Meggyőződése, ha néhány olyan tehetséges színházi szakember összefogna, aki nem lopni, nem meggázdagodni szeretne, és két-három év alatt végiggondolná a színház működését, akkor a harmadik-negyedik év végére megfeszített munkával, évi tíz-tizenöt bemutatóval maga mellé tudná állítani a közönséget. Nem hiszek a kétféle színházi megközelítés együttélésében: az egyik előadást megcsinálom úgy, hogy a közönség szeresse, azután

a másíknál jöhet a magas művészet. Gyűlölöm a kétfelé szakosodott színészetet is. Azt gondolom, fel kell fogunk a darab kereteit, lehetőségeit, és mindegyikből a tudásunk szerinti legjobbat kell kihozunk. A színház a rendszerváltás óta folyamatosan primitív politikai kérdés. Váltakoztatják egymást az igazgatók egész apparátusukkal együtt. Többször keményen meg kell fizetniük azért, hogy az igazgatói székre kerülhettek. Ugyanis semmi köze sincs a tehetségüknek, az elvégzett munkájuknak ahhoz, hogy igazgatót csináltak belőlük. Lehetnek jók is, rosszak is. Szikora Jánostól annak idején botorság volt nem együttműködésre készíteni a szegedi színház tagozatait. Egy ilyen teátrumban számomra az egyik legfontosabb dolog az átjárás megteremtése lenne a tagozatok között. Hiszen itt a prózai tagozat mellett zenekar, operatársulat van, volt egy jó balettegyüttes is. Ostermaierék – akik nemrégiben megkapták a Schaubühnét – próbálták ezt a szemléletet érvényre juttatni azzal, hogy náluk a prózai és balett tagozat egymástól tanulva, egymást kiegészítve működik. Ez persze anyagi kérdés is, és meg kell hozzá találni a megfelelő embereket. A színházvezetőnek remetének kell lennie, szolgálnia kell. Le kell mondania nagyon sok mindenről, hogy a munkájának haszna legyen. Okosan el kell engednie azokat a művészeket, akik az irányítása alatt felnőttek, és újra fiatalokkal kell feltöltenie a színházat. Kaposvár kivételével ma szinte mindegyik vidéki városban rövid távú hisztéria a színházigazgatás.

– A mai színházvezetők között általános jelenség lenne a korrupció és a gyors meggazdagodni vágyás?

– Igen. Ha egy színházigazgató díszletet tervez, rendező, dramaturg és színész is egyben, számomra egyértelmű, hogy a pénzről van szó. Egyik magyar színházrendező sem díszlettervező, mégis többen terveznek. Mondhatnak nekem bármit, nincs másról szó. Önértékelési zavarba, szerepzavarba kerülnek, és kell nekik a lóvé. Mindenki meg tudja magyarázni – kisgyereke van, válik stb. –, de nem érdekel. Nem tudom, ha nekem hasonló dolgokat felajánlanának, mit csinálnék. Azt hiszem, ez gyomor kérdése. A színházi korrupció pedig abból adódik, hogy rosszul élnek az emberek. A saját rossz életem is zavar, és nagyon sajnálom az énekkarosaimat is, akik éhbérért dolgoznak, de amikor már a színpadon vannak, legszívesebben könnyörtelenül elzavarnám őket, ha erre hivatkozva nem dolgoznak. Menjenek varrónőnek! Ha valaki a színházat választotta, akkor csinálja tisztességesen. Senkit sem vertek korbáccsal ide, valamennyien szabadon döntöttek. Civilben ahogy tudok, igyekszem segíteni, de munka közben nincs már bennem megértés.

– Jellemző volt az előadásaira, hogy radikálisan belenyúlt a darabok eredeti szövegébe. Miért?

– Ez egyfajta tanulási folyamat volt, ma már egyáltalán nem jellemző rám az ilyenfajta radikalizmus. Bár a gyakorlati szempontok sokszor meghatározóak. Például a Falstaffot nem lehetett volna másként megcsinálni.

– Egyre többször hallom, hogy hiányolják a nézők a mai magyar darabokat. Mit gondol erről?

– Teljesen igazuk van. Soha nem volt ilyen avított a színház a világtörténelemben, mint mostanában. Mindig kortársi volt, mindig azt játszották, ami az embereket aktuálisan izgatta. Hol stilizálva, hol opera, hol bábjáték formájában. Olyan a mai színházi előadások nagy része, mint az előre elkészített mirelit étel, amit csak fel kell melegíteni. Amikor az örökérvényű szót meghallom, a bicska kinyílik a zsebemben. Honnan

tudják? Ott voltak Shakespeare korában? A kortárs dráma persze pénz kérdése is. Németországban, Nagy-Britanniában fontosnak tartották, hogy a fiatal szerzők írjanak. Nem a Royal Shakespeare Company mutatta be az első darabjaikat, de kisebb színházaknál felnőhettek az új szerzők. Lehetetlen dolognak tartom, hogy a friss, eleven hang szinte hiányzik a magyar színházi életből. A mai dolgainkról is állandóan régi, bevált darabokon keresztül beszélünk. Egyáltalán nem csodálkozom azon, hogy az emberek unják már. Persze nagyon félnének azoktól a daraboktól, amiket például Németországban vagy Norvégiában írnak manapság. Kegyetlenek és szárazak. Mert kegyetlen és száraz a nyomorult életünk is. Ha ezt nem játssza a színház, ha ezzel nem tudja konfrontálni a közönséget, akkor mi a dolga? Jó, elismerem, a szórakoztatás is. De biztos vagyok benne, hogy a radikális szembesítés is: így élsz te is, ez vár rád is. Nálunk kevés a drámaíró, mert nem kapnak a munkájukért elég pénzt. Legfeljebb a Víg-színháznak érdemes írni, mert ott nagy a tantieme. Volt azért néhány jó kortárs munkám, rendeztem Esterházy Péter Búcsúszimfóniáját, vagy Marius von Mayenburg darabját a Radnóti Színházban. Sok olyan darab van, amit szeretnék megrendezni. Csak félnék, rettegnek tőlük, mert kis széria, de rettenetesen nagy munka. Sokkal jobb előszedni valamelyik népszerű Shakespeare-vígjátékot, mert a színészek imádják játszani, és ha jól van megcsinálva, a közönség is szereti.

- *A nézők egy részért ez már nem elégti ki.*

- Kérdés, hogy tényleg szembe tudnának-e nézni a keményebb kortárs darabokkal, vagy olyan előadásokat szeretnék látni, amiben műkörmös titkárnők csacsognak a feleségét megcsaló főnökükkel. Remélem, hogy lehetőségem lesz a közeljövőben izgalmas mai darabokat rendezni, amelyekhez kevés már az a fajta színjátszás, ami a mai színházi életünket jellemzi.

- *Konkrét terveket is elárul?*

- Egy angol írónő, Sarah Kane egyik darabját szeretném bemutatni. Róla azt lehet tudni, hogy 29 éves korában felkötötte magát a cipőfűzőjével a vécében. Előtte írt négy-öt darabot, mindegyik tömény költészet és radikalizmus, viszolyognak tőle a borzalmak miatt. Erre azonban az a válaszom: a Lear király vagy a Macbeth sem kevésbé szörnyűséges, mégsem tiltakozik ellene senki, mert irodalomnak tekintik. Sarah Kane világa durva és kemény, ráadásul – mint a nők általában – egészen másként, más-honnan látja a világot, mint a férfiak. Szeretnék ilyen darabokat rendezni, miközben én is feldoklom saját képességeim hiányától. Attól, hogy amit csinálok, nem jó, nem fogadják el. Ha nem fogadják el, persze dühös leszek, és elhatározom, hogy akkor sem akarok az elvárásoknak megfelelni. Közben gyűlölöm magam, hogy miért nem tudok olyasmit csinálni, amit szeretnek. Libikókázom. Nem tudok színházat alapítani, nem vágyom vezetői posztra, mert ahhoz sötét önkormányzati képviselővel kellene mu-tyiznom. Nemrégiben Varsóban voltam, lenyűgözően ronda és koszos város, de rengeteg fiatal dolgozik színházakban, operában teljes szabadságban. Időnként átmennek Litvániába, elhívják őket dolgozni Norvégiába, Németországba, Franciaországba. Tágas számukra a világ, amiből nekem egy egészen másfajta szelet jutott. Sok mindent – a szabadságot is – a fejemben akartam megélni. Varsóban jó volt látni olyan fiatalokat, akik szenvedéllyel dolgoznak, jól akarnak élni, hatalmat is akarnak, és elég pragmatikusak is hozzá. Az jutott eszembe: vajon nekem lesz-e még elég erőm és közlendőm? Mert itthon gyakran elveszti a kedvét az ember.

– Gyakran jár külföldre előadásokat nézni?

– Nem, talán lehetőségem sem volt, de biztosan én is hibás vagyok ebben. Avignonban, a nemzetközi színházi fesztiválon többször jártam, és amikor külföldre megyek, igyekszem színházba is eljutni, de ez nem nevezhető rendszeresnek. A varsói út jókor jött, mert rádöbbsentem, hogy a nevetséges kiskirályaink, akik hülyeségeket beszélnek, eltűnnek egyszer. Csak ki kell bírni a mostani fojtogató helyzetet. Sokszor kétségbeesítőnek érzem, hogy hülyékkel hülyeségek miatt kell harcolnom. Biztosan azért teremtette őket a jóisten, hogy kínlódnunk kelljen, hogy még nehezebb legyen a dolgunk. Biztosan minden szakmában vannak ilyen kiskirályok, akiket ki kell cselezni. Csak az a szörnyű, hogy közben pusztul, erodálódik az ember. Elvesztheti a kedvét, a vágyait.

– *Nemrégiben Britten Szentivánéji álom című operáját állította színpadra a szegedi társulattal. Kedvet kapott az operarendezéshez?*

– Szívesen csinálnám, de nincs túl sok lehetőség rá. Oberfrank Péternek zeneigazgatóként át kell gondolnia, mit vár tőle a közönség. Jó volt újra Szegeden dolgozni, mert tisztességes emberekkel találkozhattam. Ilyenkor mindig megerősödik kicsit a hitem.

– Szokott mérleget készíteni önmagában?

– Nem tudok reflektálni az elmúlt tíz évre, amit rendezőként dolgoztam végig. Nem vagyok elég okos ahhoz, hogy minden indulatomat, dühömet, és mindazt a sok nagyon jót, ami történt velem, jól és pontosan meg tudjam fogalmazni. Boldogabb lennék, ha a gyávasággal nem kellene megküzdennem nap mint nap. Nem elvakult, utálatos mizantróp szeretnék lenni, aki fuldoklik a gyűlölettől, egyszerűen teljes meggyőződéssel szeretnék dolgozni. Lehet, hogy sokkal kevesebb munkám lenne, de talán egészségesebb maradnék, nagyobb nyugalom lenne bennem.

– *A színházon kívüli világból mi izgatja?*

– Apámék nemzedékét figyelve azt tapasztaltam, hogy nagyon sok ember – aki nem tudta átlátni, hogy mi történik körülöttünk – megőrült. Az egészen fiatalok már egy másik világban élnek, meghatározó számukra az én: én mit akarok? én mit csinállok? Ebből sok jó is származhat. A két korosztály közötti harmincasok-negyvenesek csak tengnek-lengenek. Furcsának tartom, hogy rengeteg helyen nem olyan ember van, aki érti a dolgot. Ez sokkal szélsőségesebb, mint valaha. Valahogy szabadabb és bunkóbb lett az ország. Sokszor úgy érzem, nekem itt nincs terepem. Legfeljebb akkor, ha azok a gonosz bácsik, akiket tisztelek, adnak munkát. Remélhetőleg ötvenéves koromra levetem majd az apakomplexusomat. Persze lehet, hogy egyszer elegendem lesz. Abban viszont biztos vagyok, hogy senki után nem sírnak.

– *Gaál Erzsébetről halála után sokan szépeket mondtak...*

– Totálisan magára hagyták, és ezt máig nem tudom feldolgozni. Rengeteg rossz magyar rendező van, akik vidáman dolgozhattak, ő pedig nem kapott munkát. Az utolsó években szinte csak a Nemzetiben rendezhetett. Amikor segíthettek volna neki, alig akadt valaki, aki megtette. Amikor ezek az emberek most engem hívnak, mindig eszembe jut, hogy vajon el tudnak-e számolni önmaguknak ezzel. Erzsinek sokat jelentett, hogy például Kormos Tibor, amikor színházigazgató volt Szegeden, lehetőséget adott neki: Fekete Gizivel a főszerepben megcsinálhatta a Kamaraszínházban a Bernarda Alba házat.

– A Szentivánéji álom után mi a következő munkája?

– Budapesten, a Katona József Színház Kamrájában Euripidész drámáját a Bakháns-nőket rendezem. Ez a feladat is felveti a szokásos kérdéseket bennem. Mennyire legyek gyáva? Mennyit kockáztassak? Mennyire próbáljam meg kitalálni, hogy az emberek majd mit gondolnak, mit fognak elutasítani? Ha nem tudok olyat csinálni, ami nekik vajás kenyér, akkor legalább álljanak ki belőle a szögek.

Hollósi Zoltán

Tiszatáj-díj 2001

A Tiszatáj Alapítvány Kuratóriuma 2001-ben *Tandori Dezső* és *Zalán Tibor* írónak adományozott Tiszatáj-díjat. Tandori Dezső 1975-től rendszeres szerzőnk, Zalán Tibor pedig a Tiszatáj mutatta be 1974. októberében. A díjátadási ünnepség április 6-án volt a Csongrád Megyei Közgyűlés székházában. A Juhász Gyula Művelődési Központban rendezett irodalmi esten Zalán Tiborral találkozhattak szegedi olvasói, bevezetőt Olasz Sándor főszerkesztő mondott.

Az eddigi Tiszatáj-díjasok: Agh István, Baka István, Domokos Mátyás, Fried István, Görömbei András, Grezsa Ferenc, Jókai Anna, Juhász Ferenc, Kovács András Ferenc, Lászlóffy Aladár, Nagy Gáspár, Péter László, Sándor Iván, Sütő András, Szepesi Attila, Utassy József, Vekerdí László.

*

Tandori Dezső a díjátadáson nem lehetett jelen, a Tiszatáj főszerkesztőjéhez írt levelét itt közöljük:

Kedves Sándor,
az, hogy utazáshoz most nem vagyok egészen jól, tehát nem lehetek jelen a szép ünnepélyen, mindössze annyit jelent, utazást nem tűr az, ahogyan vagyok. Ellenben ettől még minden más pontosan ugyanaz, sőt. Hogy a világgal versek, tanulmányfélék által érintkezhettem, a Tiszatájnak is köszönhető. Hogy irodalmilag otthon érezhettem magam, a Tiszatájnak is köszönhető, Szeged város ily lapjának, a városénak, melyhez családomat szoros szálak fűzték, és ma is csak forma szerint lazán, lélekben ugyanolyan erősen. A Tiszatájnak is köszönhetem, hogy versek, tanulmányfélék írását tervezhetem, már ha az ilyesmit az ember tervezi, nem pedig az ihlet hozza. Szerintem az irodalom akarása az úgynevezett ihlet mellett is nagyon lényeges. És a benső akaráshoz az is kell, hogy valahol az embert akarják, az ember kelljen.

Ezzel a nagy örömmel fogadom el, veszem szívbeli és szakmai megtiszteltetésnek a díjat. Dolgozom tovább.

A Tiszatáj mai jellege, állaga, értéke, sokszínűsége a mindenkori meglepetés a számomra. Mégis: a Tiszatáj mai jellege, állaga, értéke, sokszínűsége a mindenkori meglepetés reményét hordja magában és hozza nekünk. Jókora kört világít be a Tiszatáj, elfogultságoktól mentesen.

Olvasóként is köszönöm ezt, befejezésül pedig: egy sírkő-rajzomon ez a képregény-buborék száll a víz felett: HA SEMMIT NEM MUSZAJ IS? MUSZAJNI MUSZAJ! Ez héraikleitosi igazság. Sok szeretettel: TD

Szerkesztői asztal

A Tiszatáj Könyvek sorozatban jelent meg Békési Imre *Osztatlan filológia* c. kötete, amely a szerző nyelvészeti-irodalmi tanulmányait tartalmazza.

*

Az Alföld esszépályázata. Az Alföld szerkesztősége esszépályázatot hirdet Barta János születésének 100. évfordulója alkalmából. Pályázni lehet az esszé műfajába tartozó írói portrékkal, folyamatrajzokkal, műelemzésekkel, a 19. és 20. századi irodalom- és esztétorténetével, esztétikai kérdéseivel foglalkozó írásokkal. A pályamunkák ideális terjedelme 1 ív. A beküldési határidő: 2001. szeptember 30. A borítékra és a kéziratra a pályázó pontos címét és az „esszépályázat” megjelölést is írják rá. Beküldési cím: 4001 Debrecen, Pf. 144. A pályázat díjai: 1. díj: 120.000 Ft, 2. díj: 100.000 Ft, 3. díj: 80.000 Ft. Az esszépályázat eredményhirdetésére a 2001. évi Debreceni Irodalmi Napok megnyitóján kerül sor. A pályázaton nyertes írárok közlésére az Alföld igényt tart.

*

Március 15-én több szerzőnk kapott magas állami kitüntetést. A Magyar Köztársaság elnöke Kossuth-díjat adományozott *Bella István* költőnek és *Szilágyi István* írónak. Főmunkatársunk, *Vekerdí László* az ünnep napján Széchenyi-díjat vett át. A Magyar Köztársaság Babérkoszorúját ebben az évben *Tornai József* és *Utassy József* kapta. József Attila-díjas lett *Bányai János*, *Kabdebó Tamás*, *Monostori Imre*, *Szöllősi Zoltán* és *Térey János*. *Beke György* munkásságát pedig Tánácsics Mihály-díjjal ismerték el. Szeretettel gratulálunk a kitüntetésekhez!

*

Néhány szerzőnkről: GRECSÓ KRISZTIÁN költő, prózaíró, a békéscsabai Bárka szerkesztője. NAGY GÁBOR a Széphalom Könyvműhely szerkesztője, Baka Istvánról írt könyve nemrég jelent meg. BEDECS LÁSZLÓ és RÁCZ PÉTER doktoranduszok a miskolci illetve a pécsi egyetemen.

Júniusi számunk tartalmából:

ÁGH ISTVÁN, BOGDÁN LÁSZLÓ, LÖVÉTEI LÁZÁR LÁSZLÓ, PINTÉR LAJOS versei

DARVASI LÁSZLÓ, DEMETER SZILÁRD, MÁRTON LÁSZLÓ prózája

DOMOKOS MÁTYÁS esszéje *Németh László Galileijéről*

HOLLÓSI ZSOLT beszélgetése *Bernáth Árpáddal*

Ára: 120 Ft

